

A SZOCIOLÓGIA FELADATA ÉS ISKOLÁI

ÍRTA
ACHILLE LORIA

FORDÍTOTTA
PÓR ÖDÖN

SZERZŐNEK A MAGYAR KIADÁSHOZ ÍRT EREDETI ELŐSZAVÁVAI
1907. GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVALLALAT

BUDAPEST, IV., VERES PÁLKÉ-UTCA 10,
LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

ELŐSZÓ

Amaz érdekes látványok között, melyekben korunk szellemi mozgalma oly gazdag, véleményem szerint, kevés van, mely oly megkapó és figyelemreméltó jelleget öltene, mint az, melyet a szociológia fellendülése és változó viszontagságai tárnak elénk. Mint a gondolat ibolyája születve az Auguste Comte filozófiai várának egyik tágas árkádjában; a hivatalos tudósok gögös megvetése által üldözve, kik azt mint holmi szépirodalmároskodást vagy pusztá fecsegést denunciálták; elhomályosítva a jognak, a társadalmi gazdaságnak és a statisztikának szentelt tudományok által, melyek dús lombozatukkal félénk hajtásait elfojtották: később függetlenebb és méltóbb formát ölt Herbert Spencer rendszerében, ki óriási, hatalmas munkában tárgyalja. Miután ez időpontban – hála e könyvnek – megalapította szerencsáját és általános kedveltségre tett volt szert, nemsokára elveszti az általa meghódított területet az epigonok hibái és különcködései miatt, melyek létét veszélyeztetik az által, hogy a biológia egy fejezetére szállítják le, avagy biológiai álöltözetben mutatják be. Szerencsére azonban a hanyatlásnak ez a kora nem tart soká, mert nemes és eredeti tehetségek csakhamar új életre keltik tudományunkat, új és ragyogó tények alapján, a lélektan és a társadalmi gazdaság biztosabb eredményeit használva fel és a jobban megalapozott szociológiai elméletek trónjára emelve azt.

Modernebb és fejlettebb formájában s megszabadulva ezentúl az egyoldalúságoktól és a múlt módszertani hibáitól, a szociológia tökéletesen diadalmaskodik azokon a jéghideg ellenségeskedéseken és skepticizmuson, melyek szárnypróbálgatásait akadályozták s korunk szellemi örökségének lényeges része lesz. Vagyonleltárához ma oly impozáns művek tartoznak, melyek nem halványodnak el ama tudományok leghíresebb alkotásai előtt sem, melyek évszázados hagyományokra tekinthetnek vissza. (Elég itt a Benjamin Kidd *Social Evolution* és *The Principles of Western Civilisation* című munkáira és Lester Ward *Pure Sociology* című könyvére emlékeztetni.) A szociológia uralmába keríti a tudós világot, szervezkedik az akadémiákon, helyet foglal az egyetemeken. 1893 óta működik az *Institut International de Sociologie*, melynek székhelye Parisban van és a mely az új tudomány legilletékesebb képviselőit egyesíti; 1903-ban megalakult Londonban a *Sociological Society*, melyben a leghíresebb írók vesznek részt és a legkülönbözőbb fajú, jellemű s civilizációs országokban: Spanyolországban, Angliában, Oroszországban és Amerikában egyetemi tanszékeket állítanak fel művelésére, s ezek körül a fiatal nemzedék sűrű falanxai szoronganak, kiket a tudomány és az igazság vonz oda.

Bármily őszinte örömmel töltse is el ezek a győzelmes sikerek mindazokat, kik a fiatal tudományt művelik és mindnyájunkat, kik oly melegen érdeklődünk munkás ifjúsága iránt: nem szabad azért hogy elrejtse elölünk a valóság pontos észrevételét, sem pedig, hogy vakokká vagy tudatlanokká tegyenek bennünket a szociológia súlyos és számos hiányaival, gyöngeségeivel és hibáival szemben, melyek rendszeres fejlődését zavarják. – Ellenkezőleg; épp ama szeretet nevében, mely minket a fiatal tudományhoz fűz, az érdeklődés nevében, melylyel jövő sorsa iránt viseltetünk: loyálisan kell hirdetnünk, hogy még nagyot kell haladnia, ha egyenlő és kétségbevonhatatlan tekintélylyel akar helyet foglalni idősebb s kipróbáltabb filozófiai nővérei mellett. El kell ismernünk, hogy diagnózisai pontatlanságával, iskolái küzdelmével, formulái szervezeti bizonytalanságával, útmutatásai zavaros-ságával, a szociológia még messze elmarad a tudás összes többi ágai mögött – nemcsak a fizikai tudományokat, de az erkölcsi tudományokat is beleértve, melyek pedig már tárgyuknál fogva kevésbé képesek teljes és szigorú exaktságra.

A gondolat bolygórendszerében a szociológia csak egy ködfolt, mely homályos fényével megvilágítja a legtávolibb hyperspatiumokat; mi több, leghatározottabb és legragyogóbb nyilvánulataiban üstököshöz hasonló, mely intellektuális égboltunkat vad féktelenséggel szeli át; de soha, még fejlődése legimpozánsabb pillanataiban sem érte el az álló csillagok nyugodt

és egyenletes fényét, soha nem szerezte meg biztos és szilárd helyét az emberi ismeretek constellatiójában.

Betölteni ezt a tátongó űrt, mely eddigé tudományunk kivirulását meghiúsította vagy megakasztotta: íme, ez az új nemzedékek feladata, melyek a legnemesebb buzgalomtól hevítve szoros sorokban versengenek korunk szellemi küzdőterén. Rájuk van bízva az a dicső küldetés, hogy a bizonytalan ködképet, a fegyelmetlen üstököst az emberi tudományok constellatiójában álló csillaggá, szabályosan és örökösén ragyogó égi testté tegyék! Ez az a nagy és nemes munka, melyre a szociológia tudománya a föld összes népeit felhívja s a melyre most erejük legjobb részét szentelniük kell.

De erre a szervező munkára legalkalmasabbak a fiatalabb népek, ők azok, a kikben a legkedvezőbb föltételek találkoznak e nemes cél elérésére. Tényleg, minket, a régi országok polgárait, minket túlságosan elnyom az évszázados hagyomány: a mi elménket túlságosan uralmában tartja az elavult dogmák öntudatlan rétege, semhogy vidám és félelemnélküli lélekkel láthatnánk a megújító munkához. De a fiatalabb népek, kiket nem tart békójában az emlékek és a hagyományok súlya, a kiket nem fojt meg az iskolák s akadémiák halálos levegője, azzal a megbecsülhetetlen szellemi szűziességgel rendelkeznek, a melyből egyedül csírázott ki az alkotó vakmerőség és az életet adó megújulás, ők, egyedül ők vágthatják pusztító fejszéküket a múlt rozoga épületébe és emelhetik fel romjain az örök igazság és igazságosság napfényben úszó várát. Épp ezért a legélénkebb örömmel szemlélem néhány év óta azt a buzgó és rokonszenves érdeklődést, mely a fiatal magyar nemzetnél a szociológiai tanulmányok iránt felébred – ennél a derék, intellektuális, nagyratörő és bátor nemzetnél, mely a francia szellem minden eleganciáját és világosságát egyesíti az északi fajok törhetetlen kitartásával és kutatási szorgalmával. Az élénk és pezsgő magyar szellemnek a legfiatalabb tudományval való ezen nászából én a legszerencsésebb előjeleit látom a szociológia leendő felvirulásának.¹ És ha ez a kis könyv, a melyhez ezt az előszót írtam, némi részben hozzájárulna e frigy megerősítéséhez, a szociológiai tanulmányok iránti szeretet elterjesztéséhez a Kossuthok és Petőfik nemes földjén: szerző áldaná a munkát, melyet művére fordított, fáradozásait, melyek annál nagyobbak voltak, minél kevésbé észrevehetőelv azok, sőt még azokat az ellentmondásokat is, melyeket vele a mizoneistáknál és reakcionáriusoknál ébresztett. Akkor azt hinné, hogy ő is, a szerény munkás, elhozta a maga követ a civilizáció nagy épületéhez; örömmel töltené el a gondolat, hogy részt vett, mint egyszerű katona, az emberiség intellektuális felszabadítása hősi harcában; és azt mondaná magában, jogosult megelégedéssel, hogy nem élt hiába.

Non frustra vixi.

Turin, 1904 augusztus hó 31-én.

Achille Loria.

¹ Vajha a nagy olasz tudós távolból alkotott ítéletének ragyogó optimizmusa meghazudtolná azt a pesszimizmus felé hajló véleményt, melyet mi bennünk honi viszonyaink közvetlen szemlélete ébreszt!
A szerkesztőség.

ELSŐ ELŐADÁS.

A SZOCIOLÓGIA FŐLADATA.

A szociológia az új idők tudománya és manapság méltán megérdemli az *új tudomány* melléknevét, a mivel minden század azokat a tudományágakat nevezte el, melyek kicsírázásának szemtanúja volt – a mivel a XVIII. században Giambattista Vico a történetbölcselet és Dupont de Nemours a politikai gazdaságtant illette. Mégis, jóllehet ez paradoxonnak tűnik föl, nem vonakodom hozzátoldani azt, hogy a szociológia, ámbár a társadalmi tudományok között a legmodernebb, egyben a legrégebb is. Hogyan lehetséges ez? Könnyen megérthető okból, a mi nem ejtheti csodálkozásba azokat, a kik az emberi gondolkodás fejlődésén mélyebben elmélkedtek.

Itt valóban kitűnik az a nagyon egyszerű s mindazonáltal alapvető igazság: hogy az ember természeténél fogva enciklopédikus és az általánosításra hajló és csak hosszú fejlődésfolyamat kelti föl elemző és részletező hajlamait. A természet enciklopédistát teremt, csak a műveltség alkot specialistát. Alexandre Dumas szellemesen jegyezte meg, hogy a specialista a modern műveltség kreténje. E kissé tiszteletlen szólam mögött meghúzódik a megdönthetetlen igazság, hogy az ember értelmével éppen kerül ki a természet kezéből és csak a történelem lassú munkája formálja meg a civilizált ember kicsiny, töredékes, aprólékos értelmiségét. Ezért a gondolkodás legkülönbözőbb terein jelentkező első megnyilvánulások nem partikularisztikusak, hanem általánosak, nem vizsgálják a jelenségeknek pusztán csak egy oldalát vagy csak egy jelenséget egymagában, hanem a megfigyelőnek kínálkozó jelenségek egész összességét. Később mutatkoznak csak a kezdetleges és darabos enciklopedizmussal szükségszerűen együttjáró felületességek és tökéletlenségek; ekkor türelmes, részletező munkálat veszi kezdetét, a mely a kezdetben megfigyelt sokrétű jelenség közül csak egyet von kutatásainak körébe, hogy nyilvánulásait szorgalmas és ismétlődő vizsgálat alá vesse. Ilyeténkép a gondolkodás mélységben nyeri vissza azt, a mit terjedelemben veszített és diadalmasan tárja föl a megvizsgált jelenség belsőbb szerkezetét. Ezután ugyanazon folyamat ismétlődik egy másik speciális jelenségnél, majd ismét másnál és másnál; ekként minden egyes jelenség természete és lefolyása pontosan meghatározható. A jelenségek összességének szintheitikus vizsgálásához csak akkor lehet fogni, ha már az összes egyes jelenségek külön-külön és alaposan megvizsgáltattak, ekkor haladhatunk csak a differenciálás évszázados munkájától az integrálás felé, ekkor lehet és kell majd visszaállítani az őseredetű enciklopedizmust, a mi azonban nem lesz többé olyan felületes és tudatlan, mint ama kezdetleges, hanem módszeres, tudományos, a pozitív és kísérleti kutatás szigorúan megbízható eredményeiben gyökerező, íme a nagyszerű parabola, a mit az emberi gondolkodás loir; íme a binomiális törvény, a mi fényesen föltárja ez esetben azonképen, mint a gondolkodás és *élet* minden más nyilvánulásánál. Az ember enciklopédistaként indul útnak és büszkén vallja: *homo sum humavi nihil a me alienum esse puto*, azután belefáradva a felületes és terméketlen enciklopedizmusba, részletezni kezd és fokról-fokra megvilágítja és föltárja a jelenségek összességének egyes elemeit; végül, ha már ezt a munkát bizonyos mértékben befejezte, ha a valóság minden oldalát alaposan felderítette, akkor a nyert eredménynek szintheziséhez lát a kutató s így újra az enciklopédiához tér vissza, de már nem az eredeti impulzív, hanem a megfontolt és tudományos enciklopédiához, a mely a legválogatottabb kutatási módszerek segítségével és ezeknek a speciális tudományok körében elért vívmányaira támaszkodik. Ezért az összes tudományokban csak akkor jelennek meg azok a világosságot árasztó tudományos szinthezisek. a mik az emberi gondokodási a kutatás legtágabb terein gyökeresen átalakítják, a mikor az egyes jelenségeket már alaposan elemezték és végső okaikra visszavezetlek; vagyis a nagy szinthezisek éppen akkor keletkeznek, a mikor az elemzés a haladás legmagasabb fokára ér. Ez természetes is, mert a

két logikai folyamat nagyon szorosan kapcsolatos; mert csak a legaprólékosabb jelenségekbe való behatolással sikerül az anyag összes nyilvánulásait megérteni és az anyagot evvel a megismeréssel egységes formulába összefoglalni.

Legfényesebb bizonyosság erre a szociológiától befutott parabola. A gondolkodók, a kik az emberi kutatás hajnalán a társadalmi jelenségeket szemügyre vették, még nem tanulmányozták külön-külön a jelenségeket, például a jogi, politikai vagy vallási tényeket, hanem a társadalmi életet a maga teljes egészében ölelték föl és így kutatták természetet és törvényeit; más szavakkal az ókor tudósai, kik az emberi összesség jelenségein gondolkoztak, valóban szociológusok voltak és a szociológiát művelték, mint Jourdain úr, Molière egy alakja, a prózát művelte a nélkül, hogy tudta volna. Platónak és Aristotelesnek, az emberiség e két tanítójának, munkái azt mondják, hogy politikát tárgyalnak, de valójában igazi szociológiai értekezések; mert mind megértik és felölelik a társadalmi élet legkülönbözőbb nyilvánulásait; mert egyenlő tárgyilagossággal fejtegetik a jogi, gazdasági, erkölcsi, politikai és más jelenségeket, tündöklő ékesszólással derítik fel egymásra való kölcsönös hatásukat és legszövevényesebb bonyolulataikat. Az ókor szociológiai szinthezise természetesen felületes, többször gyermeket, nagyon magán hordta ama korszak nyomát, a melyben, Macaulayval szólva, a dolgok bölcséletén úr volt a szavak bölcsellete.

A kutató gondolkodók azonban csakhamar rájöttek, hogy rá kell magukat vetni, az uras és terméketlen általánosságok helyett, az egyes társadalmi jelenségeknek aprólékos és türelmes elemzésére. Már a régi Rómában nem találkozunk többé az emberi társadalom szerkezetének és törvényeinek enciklopédikus vizsgálóival, hanem a részletezők sokaságával, a kik a társadalmi megnyilvánulásoknak csak egyik oldalát kutatják, a jogot. Ép így a középkorban is vannak részletezők, a kik aprólékos gondossággal vizsgálják ezt vagy azt a társadalmi jelenséget; ezek a teológusok, kazuisták stb. így a történelem lassú munkája a görög bölcselkedő tetszetős és arányos formáiba belevájta a latin jogász és a középkori glosszátor szögletes és archaikus formáit. A renaissance-szal, a mely megnyitotta az abszolút kormányzásnak és az államok központosításának korszakát, fölléptek ama politikusok, a kik kisebb-nagyobb szerencséivel kutatták a legjobb kormányrendszer szabályait. Mellettük történetírók és történetbölcselők virágoztak, a kik a politika nagy irányító törvényeit fürkészték. Később, a mikor a tőke varázsvesszejének érintésére fölburjánzottak az óriási gyárak, tarka kísérelőkkel: a fényvel, a nyomorral és éhséggel, megszületett a politikai gazdaságtan, a mely azon törvények tanulmányozását tűzte ki feladatául, a melyek a gazdagság termelését és elosztását irányítják. A kereskedelem fejlődésével támadt a kereskedelmi jog; a bűntényeknek, a modern kapitalista művelődés e mérges gyümölcseinek szaporodásával, a büntetőjog a tudományok sorába emelkedett; a népesedés tudományos vizsgálása, állapotának és mozgásainak módszeres földolgozása szülte a statisztikát és így tovább, így a társadalmi élet legkülönbözőbb oldalai egymásután váltak a rendszeres és mélyreható tanulmányozás tárgyaivá, melynek sikerült diadalmasan behatolni legbelsőbb szerkezetébe és megvilágítani rejtelmes fejlődési folyamatát.

Az egyes társadalmi jelenségek elemzéséből ily módon levezetett különböző tudományok egymástól függetlenül és különböző irányban fejlődtek, a nélkül, hogy az egyik a másikról tudott volna valamit. Kétségtelenül igaz ugyan, hogy az egyes tudományok unalmas kézikönyvei egyszer sem hagyták el a tudományok kölcsönös viszonyáról szóló hagyományos fejezetet, azonban ezek a vizsgálók kizárólagos mulattatására összerótt skolasztikus gyakorlatok csak elmosódottan sejtetik a különböző társadalmi tudományok és a részükről megfigyelt jelenségek között való szerves kapcsolatot. Van még holmi úgynevezett jogbölcsélet is, a mely nem akar kevesebbet, mint visszavezetni a különböző jogtudományokat egy dogmatikus egységre. Eltekintve az ilykép megvalósított egyesítés töredékes jellegétől, ez a tan, a mely a jogi tudományok egyesítésének igényével lépett föl, még se in volt egyéb, mint erőszakos alapelvekből levezetett üres metafizika, a mely a pontos

módszer legegységesebb kívánalmait sem ismerte. A mi végre a többi társadalmi tudományokat illeti, azok legkevésbé sem érezték az egyesítő szinthezis szükségességét, hanem arra, szorítottak, hogy a különböző társadalmi viszonyokat egy leíró tudományban és ugyanezen viszonyok bölcséletében kétszeresen tárgyalják, helyt adva történelemnek és történetbölcsületnek, a statisztikának és a statisztika bölcsületének, a földrajznak és a földrajz bölcsületének, a gazdaságtannak és a gazdaság bölcsületének stb.: az elsők ép oly elcsépeltek és tudománytalanok, mint a mily üresek és légvárszerűek az utóbbiak.

Mindazonáltal minél jobban haladt előre a részletező munka, mennél erősebben szaporodtak a részletezőknek művészetük gyakorlására alkalmas tények, annál élelkebben vált érezhetővé egy a kutatás különböző tereit egymással összekötő országút szükségessége. más szóval az elemző munka haladása egy bizonyos ponton égető szükségé tette a szinthetikus munkálkodásra való átmenetet. Ily módon végre az egyes társadalmi tanoktól, a jogtól, az erkölctől, a politikától, a gazdaságtantól, a statisztikától újra vissza kellett térni a társadalmi tudománynak összefoglaló műveléséhez, a szociológia általános tanához. Így kelt új életre Aristoteles és Plato szinthetikus tudománya; de mennyire megvállozva! Az immár nem olyan fölcziczomázott, kidíszített, csecsebecsékkal és nagyszólamokkal sűrűn kihímezett tudomány, a minőt amaz ékesszólóak nyújtottak, hanem tényekből és számokból kikristályosodott tudomány, fölszerelve a számolás és megfigyelés összes segédeszközeivel, meggazdagodva azon számtalan pozitív eredménnyel, a mihez az egyes tudományok százados fejlődésen át jutottak.

És az egyesek, a mit ettől a tudománytól kívánnak, többé nem elvont és metafizikai immár, mint amaz antiké, hanem konkrét és pozitív; nem a magasból ereszkedik alá, hanem a mélységből száll föl; nem eszméből van kényre-kedvre levezetve, hanem tényekből fáradságos utón megállapítva. Nem arról esik tehát ma már szó, hogy a legkülönbözőbb társadalmi jelenségeket egyetlen, örök és érzékfeletti elvbe összefoglaljuk; hanem arról, hogy kifürkészük azt az egységes sejtet, a miből a különböző társadalmi jelenségek fakadnak, hogy újból ráakadjunk arra az egyszerű és eredetileg egységes jelenségre, a melyeknek a legkülönbözőbb társadalmi tények csak fejlődése és továbbtökéleteseződése és hogy végül mindeme tényeket közös nevezőre vezessük vissza. Ezt a sejtjelenséget fölfedezni, kifürkészni azokat a folyamatokat, melyeknek segedelmével a különböző társadalmi jelenségek belőle kirajzanak, föltárni a szerves kapcsolatot, a mi őket kölcsönös rokonságuk avagy eredeti azonosságuk révén együvé fűzi, végül a sejtjelenség szerkezetéből és átfarmálódásaiból termékének, a társadalmi szervezetnek, struktúráját és átalakulásait kimutatni – ez a szociológia feladata és célja.

A modern szociológia tehát az a tudomány, a mely fel akarja tárni a különböző társadalmi tünemények egységes eredetét, összefüggését, szerkezetét és egész fejlődését, továbbá megállapítani törekszik a társadalom statikáját és dinamikáját, életföltételeit, befutott fázisait, megkülönböztető jellemvonásait, a tünemények egymásra következésének törvényeit és várható továbbfejlődését.

Mindenki látja, hogy a szociológia legmagasabb feladata végtelen fölötte áll azoknak a céloknak, a miket a különböző társadalmi tudományok eddig maguk elé tűztek, és hogy ez a feladat első tekintetre nemcsak egy embernek, egy nemzedéknek, hanem úgy látszik nemzedékeknek erejét is felülmúlja. E manapság alig-alig csirájában lévő tudomány végleges megalkotása nem egy embernek, de még nem is egy nemzedéknek munkája lesz. De bármennyi munkát követelő és nehéz legyen is, ha a tudósok egész csapatának egyesített erejére lesz is szüksége, mégis ellenállhatlanul meg kell valósulnia; mert megfelel korunk egy leküzdhetlen szükségének, mert kifejezése kultúránk egy fájdalmasan érzett hiányának, ennél fogva múlhatlanul bekövetkezik s diadalmaskodni fog. Bizonyos, hogy az ifjú tudomány még nem találta meg Newtonát és Keplerét. De megjelenésük soká nem késhetik; és ma meg lehet jósolni, hogy a szociológia végleges megalapítása a XX. század dicsősége lesz, a miként

a gazdasági tudományok kiépítése a XIX. század diadala volt és a politika tudománya a XVIII. század büszkesége. Az új tudomány jellege, természete, tartalma tündöklőbb fényben fog mutatkozni az alább tárgyalásra kerülő három legnagyobb iskola vizsgálásánál, a melyek egymásután küzdöttek az érvényesülésért, és a melyek neki irányt és kifejezett adtak: Auguste Comte intellektuális, Herbert Spencer biológiai iskolája s végül ama, gazdasági iskola, melyet Kari Marxról szokás elnevezni. De mielőtt e különböző irányok tanulmányozásába merülnének, ki kell még küszöbölnünk néhány téves nézetet, melyek a szociológia jellegéről és értékéről manapság is forgalomban vannak.

Némelyek azt állítják, hogy a szociológia egy a történet-bölcselettel és ezért vagy tudományos túltengés, vagy nem csinál egyebet, mint kiszorít egy már régen létező tudományt, a nélkül, hogy különb eredményeket mutatna fel. Tévednek, kik ezt állítják. Az új tudomány különbözik a történet-bölcselettől első sorban azért, mert míg ez csak a társadalom mozgásait elemzi, addig a szociológia összes jelenségeit tanulmányozza, úgy mozgásaikban, mint statikájukban. Kétségtelen, hogy a szociológia ma nagyobb jelentőséget tulajdonít a dinamikai elemnek, mint a statikainak, a mióta alaptétele a fejlődés törvénye, melyet képviselői mély kutatások alapján állítottak fe. De ez nem egyéb, mint a kutatás jelenlegi helyzetének egy véletlenje vagy azoknak az íróknak sajátossága, a kik benne történetesen túlnyomó számmal szerepelnek, a maga valójában azonban nem elválhatlan jellemvonása az új tudománynak, melynek tételei egyébként alkalmazhatók volnának egy föltételezett mozdulatlan társadalomra is. Azonkívül a szociológia a történetbölcselettől még abban is különbözik, hogy nemcsak a történeti tényeket öleli fel, hanem a statisztikai, erkölcsi, jogi, általában az összes alapvető társadalmi tüneményeket.

Továbbá a történetbölcselet azt hiszi, hogy az általa megfigyelt tényeket egységesíti, a mikor azokat egy elvont metafizikai, érzékfölötti elv zászlója alá toborozza, ellenben a szociológia ily természetű elveket nem hív segítségül, nincs benne semmi apriorisztikus vagy erőszakos elem; visszavezeti ugyan az egyes társadalmi tüneményeket az egységre, de nem egy eszme alá vonja őket, hanem egy tény vagy kézzelfogható, kötelességszerűen megvizsgált és megállapított tények egész sorozata alá. Még kevésbé lehet azoknak igazat adni, a kik azt gondolják, hogy a szociológia a régi jogbölcseletet helyettesíti, hogy ne mondjuk örökébe lépett. Ezt a felfogást igen hathatósan támogatja a mi híres Ardigónk, a ki úgy értelmezi a szociológiát, hogy ez az igazság vagy általában a jog természetes alakulásának tudománya. A mi nézetünk szerint azonban a jog természetes alakulásának tudománya csak egy része a szociológia feladatkörének, a mely a társadalmi élet legkülönbözőbb nyilvánulásainak elemzését öleli fel. Ezért mondhatjuk és bizony mondanunk is kell, hogy a szociológia helyettesíti úgy a történetbölcseletet, mint a jogfilozófiát, mert mindazt adja, sőt többet is, mint a mennyit azok ígértek; ugyanez mondható a földrajz, a gazdaság stb. bölcseletéről is, melyek már túlhaladott és elhalt tudományoknak nevezhetők és melyeknek helyét kétségtelenül ez a keletkező tudomány fogja elfoglalni. Bizonyos értelemben állíthatjuk, hogy a szociológia ezen tudományok halálítéletét írta alá, de talán pontosabban fejezzük ki magunkat, ha azt mondjuk, hogy azok már előbb elhaltak és hogy a szociológia alighanem csak későn állapította meg halálukat. Nem jogosult az a sok oldalról jelentkező félelem sem, hogy a szociológia betör a különböző társadalmi tudományok területeire vagy hogy azokat mérhetetlen tekervényeibe fojtja. Már Comte felhívta arra a figyelmet, hogy az egyes egynemű tüneménycsoportokat tárgyaló tudományok mellett van meg hely azok számára is, a melyek a tudósoknak a különböző tudományokban tett fölfedezéseit rendezni és rendszerbe foglalni akarják. Most a szociológiának éppen az a feladata, hogy a különböző társadalmi tudományok eredményeit rendezze és rendszerbe foglalja, visszavezetve azokat egy közös nevezőre/ és feltárva az okok egy egységes csoportjából vagy az alkotó tüneményekből szükségszerű lezármazásukat. De egy ily rendszer távol van attól, hogy az eddig egyes társadalmi tényekkel foglalkozó, különálló tudományok épségét és önállóságát fenyegetse, sőt

inkább ezeket előfeltételkép megköveteli és rajtuk épül fel. Nagyon téves felfogás tehát a Comte által felhozott az a nézet, hogy a politikai gazdaságtannak a szociológia új tudományába kell átömlenie és beleolvadnia; ugyanis ezek olyan viszonyban állnak egymáshoz, mint a végső következtetés a premisszák egyikéhez, tehát az utóbbi nem helyettesítheti s nem semmisítheti meg az előbbit. És mi sem bizonyosabb annál, mint az, hogy minden egyes társadalmi tudomány, a szociológia megalapítása után is változatlanul meg fogja őrizni saját létalapját, teljes hatáskörét.

Sőt mi több, a szociológia nemcsak hogy el nem nyomja az egyes társadalmi tudományokat, hanem inkább feléleszti, megtermékenyíti és kiszélesíti őket, mintegy új légkört ad nekik és magasabb szinthezisbe emeli. Kinyomozva a cirkuláló lymphát, a mely átszeli és összeköttestét létesít a legkülönbözőbb szociális tünemények között, egyúttal földéri az azt a titkos okot, a mely a folytonos fejlődésmentet és a szakadatlan változást táplálja. Mialatt a szociológia a különböző társadalmi tudományok vívmányainak lényegét érinti, egyúttal mindegyik számára bevezetésül és megbecsülhetetlen kutatási eszközül szolgál. És már kezdenek a régi speciális tudományok, az új szociológiai szinthezis bűvös leheleté alatt, merev álmukból fölcúsní s új életre kelni. A történelem szakít a hadi és dinasztiai tetteknek egyhangú fölsorolásával és az emberi átalakulás és fejlődés módszeres földolgozója lesz. A jog feladja a régi formalizmust és a hiábavaló szörszálhasogatást, a melybe belerozsdásodott, hogy átmenjen az egyének és osztályok közötti viszonyok mélyített elemzésébe. A politikai gazdaságtan társadalmi gazdaságtanná válik, a fejlődés termékeny tanával való érintkezés új életre kelti és szerencsével kezd meg a tőke és munka viszonyának morfológikus tanulmányozását a történelem egymásra következő korszakaiban.²

A büntetőjog tudománya már nem a pusztítás és boszú szomorú kísértete, a mely a vétkesnek megkínóztatását és halálát akarja, hanem a kíméletnek és bocsánatnak szép elméletévé válik, a mely a büntettet megéri és szánakozik rajta, mint szerencsétlen hajlamok elmaradhatatlan termékén.

A szociális poliéder bármely oldalát érintő tudományok között nincs egy sem, a mely ne meritene megbecsülhetetlen hasznót és mélyreható impulzust az új egységes tudományból. Ez, mint Vanni igen jól mondja, nemcsak központi vonzóerővé kezd válni, a mi felé az összes társadalmi tudományoknak össze kell futniok, hanem ezeknek egyúttal gyökerét és közös alapját is képezi; egyfelől szinthetikus és rendszeresítő tudomány, másrészt termékenyítő és irányító.

Egy gondolkozó szellem sem tagadhatja, hogy a szociológia még mindig igen messze van ez eszménytől. Ellenkezőleg kétségtelen, hogy az új tudomány még mindig igen távol van a rendszer azon szigorúságától, az elméletek azon exaktságától, a törvények azon pontosságától, a melyek jellegét és lényeges alkotórészét képezik oly tudománynak, mely méltán viseli ezt a nevet. De ámbár mindezt elismerem, mégis túlzottaknak s oktanoknak kell ítélnem azokat a kétségeket és tagadásokat, melyek a keletkező tudomány körül felhalmozódnak, keresztezni akarva az igazság meredek útján tett első félénk lépéseit.

Némelyek kétségbevonják az új tudomány komolyságát. Magam is vagy hús esztendeje oly kifejezésekkel illetem, a mik nem vallottak nagy tiszteletre tudományunk iránt. De azért nem kell most Canossába mennem, hogy az akkor mondottakért vezekeljek; mert azok a szavak csak egyes másodrendű közleményekre vonatkoztak, de a nagy mesterek műveit nem érintették, melyeknek mindig feltétlen tisztelettel adóztam; továbbá mert azok a biológiai alapon felépült szociológiát illetem, a mely az időtájt uralkodott, de nem vonatkoztak és nem is vonatkozhattak a legújabb szociológiai tudományra, a mely, megerősödve a gazdasági elemzés megingathatatlan alapján, mindinkább szilárdabbá válik.

Sokkal erősebb egy másik ellenvetés, mely a szociológiára támad.

² Erről a pontról izletesebb földvilágosítás található *La costituzione economica moderna* (Torino, Boeca, 1899.) című munkámban.

Azt mondják, hogy még nem teremtett egyetlen olyan igazságot sem, a miben a különböző írók megegyeznének; ellenkezőleg a szociológusok állandóan az ellenkező véleményű iskolák sokaságában forgácsolódnak szét, következésképpen a szociológiában a decentralizáció egészen az egyénig megy, miért is joggal mondható, hogy ez a tudomány szó szerint ezt a klasszikus mottót vallja: *quot capita tot sententiae*.

De valójában ugyanezen okból hasonló vád emelhető sok más oly tudomány ellen is, a melynek szoliditását és jelentőségét bizonyára senki sem merné kétségbe vonni. Például a politikai gazdaságtanban is szétágaznak az írók véleményei, sőt némelykor egyenesen ellentétben állanak; mert itt a konzervatívok a szocialisták ellen harcolnak; a szabad verseny bajnokai szembeszállnak a védővám híveivel; monometallisták a bimetallistákkal heves tusákat vívnak. A büntetőjogban a klasszikus iskola a pozitívvel viaskodik. A természettudományok köréjén sem gyengébb a harc. A biológiában például Lamarck, Darwin, Weismann, Naegeli, Roux, Cope mindannyian más-más, sok tekintetben különböző és ellentétes tanok harcosai. Mi több? a szakadás még a matematikába is belenyomult, a hol a nem Euklides alapján álló geometria (mely azon ismert tantétel kizárásán alapszik, hogy egy háromszög belső szögeinek összege egyenlő két derékszöggel) növekvő szerencsével fenyegeti Euklides évszázados tantételeit.

Nem lehet tehát a belső szakadásokból bizonyítékot meríteni a szóban forgó tudományágak életképessége ellen. Ellenkezőleg, éppen e szakadások a gondolkodás új nyilvánulásaiban jelentkező *élet* legcsalhatlanabb jelei; míg ellenben az öreg tudományok között, süllyedésüknek előestéjén, beáll a szempontok s eszmék temetői csendje.

Így nincsenek ellentétek a numizmatikában és a menynyire tudom a pomológiában sem. De jaj, ha a tudományok el tudnak aludni a némaság azon tornyain, melyek India elhagyott sivatagjain emelkednek, s a melyeken a hollóknak és keselyüknek zsákmányul hagyott holttestek függenek! Jaj, ha a tudományok a gondolat temetőivé válnak, a hol dogmák vázai hevernek, hogy néhány glosszator terméketlen kritikája nesztelenül rágódjon rajtuk!

Még azt is mondják a szociológiáról, hogy nem épült fei szilárd alapokon; hogy éretlen általánosítás és végre gúnyosan mondják az új enciklopédistákra, hogy időtlent hoztak a világra.

Mindenki látja, hogy ezek súlyos ellenvetések, de nem állhatnak meg s nem is szabad, hogy megálljanak a reményteljes új tudomány küszöbén.

Azoknak, kik azt állítják, hogy a szociológiának nincs szilárd alapja, azt felelem, hogy a statika és egyensúly összes törvényei ellenére a legszilárdabb építményeket emelték. Így állították föl a statika összes törvényei ellenére Szent Péter obeliszkjét Rómában, a mely mégis rendületlenül áll és büszkén hívja ki a századok művészetét. Még a matematikai számítások sem nyugosznak mindig föltétlenül szilárd alapon s ezért mondta egy francia tudós a kételkedőknek: *Allez en avant, la foi vous viendra*. Mi megelégszünk azzal, hogy ha a szociológia eléri azt a szerényebb fokú szilárdságot, s viszonylagos biztosságot, a mit még biztosabb és exaktabb tudományok sem tudnak felülmúlni.

Azoknak, a kik azt állítják, hogy a szociológia éretlen tudomány, az a válaszom, hogy az összes nagy emberi alkotások lényegükben éretlenek. És ez nem is lehet másként, mert az újítások érvényesülésük kezdetén nehéz küzdelmeket vívnak az újításra féltékeny ellenségeikkel s ilyenképp nem tudják megtalálni megérésük kedvező feltételeit.

Éretlen a tudományos egységesítés, a mire a szociológia tör; legyen az. De az olasz egységet is éretlennek mondták a mi legtekintélyesebb embereink 1848-ban és 1859-ben és megvalósítása mindazonáltal diadalmasan sikerült. Németországban 1870-ben egy híres tudós, Roscher, azt a véleményt nyilvánította, hogy az idő még nem érett meg a németek politikai egyesítésére, hogy az országok történeti feltételei még nincsenek velő összhangban és lám, Bismarck néhány hónappal később győzedelmesen megteremtette. Korainak mondták az amerikai rabszolgaszabadítást is 1864-ben és mégis elhatározták s teljesen

bevált. Korainak nyilvánítják ma a feminista mozgalmat és már dicsőségteljes sikereket arat az összes művelt nemzeteknél. Ép úgy éretlennek ítélik a szocializmust és ezalatt a legműveltebb államok törvényeinek háromnegyed része már szocialista jellegű. Általában határozottan állítható, hogy az összes nagy és szép dolgok koraszülöttek és ha ezért a szociológiát éretlennek nyilvánítják, mi épen ebből a tényből jövő nagyságának bizonyítékát és igen kedvező előjeleit vezethetjük le.

Végül azok, a kik gúnyosan állítják, hogy a szociológia idétlent szült, egy legendát frissítenek föl emlékezetemben, a mely, mint Giovanni Villani meséli, a középkorban a firenzei nép hitében élt és Lassale szerint még ma sem veszett ki telje sen az észak népeinél. A legenda azt mondja, hogy az oroszán halva születik és csak apja kétségbeesett ordítása adja meg neki az életet. Jól van, a szociológusok is egy holt oroszánt szültek, de annyit kiabáltak, oly zajt ütöttek holtteste fölött, hogy hirtelen feléledt, újra életre ébredt, újra feltámadott és moét itt van, szép, erős, büszke és sárga sörényét rázva, félénk ellenségei csodálatának és rettegésének tárgya.

MÁSODIK ELŐADÁS.

A LÉLEKTANI ALAPON NYUGVÓ SZOCIOLÓGIA.

Az a nagyszerű szellemi mozgalom, a melyből a mai szociológia kisarjadzott, Franciaországban vette eredetét, a melyre úgy látszik az a feladat hárul, hogy az emberiségnek csodálatos impulzusokat adjon, a miket azután más nemzetek megtermékenyítenek és továbbfejlesztnek.

A XIX. század elején Saint-Simon veti meg az új egységes tudomány alapjait irataiban és hűséges tanítványaihoz intézett beszédeiben. Saint-Simon, Platóhoz és Aristoteleshez hasonlóan, kutatásainak tárgyát politikának nevezi, de siet hozzáfűzni azt, hogy a politikának nem szabad kizárólagosan az államok alkotmányaival foglalkoznia, hanem az egész társadalom létfeltételeit és fejlődés törvényeit is kutatnia kell s ezért munkái valóban föl is ölelik a szociológia egész birodalmát.

Mindazonáltal nem szabad Saint-Simon kissé laza irataiban az új tudománynak még csak tökéletlen rendszerét sem keresni és még kevésbé a szigorúan megállapított és rendezett doktrínák sorozatát. És nem csodálkozhatunk azon, ha e bizarr író munkáiban, a ki valami iparpápa-féle akart lenni és a társadalom kormányzását bölcselőkre és bankárookra akarta bízni, némelykor csodálatos nézetekkel és chimerikus koncepcziókkal találkozunk. De a fantasztikus nézetek és mulatságos utópiák között Saint-Simon irataiban néhány igazán mély és zseniális megfigyelés akad, a melyek a későbbi szociológusoknak javára váltak. Saint-Simon még nem fogalmazott meg egy, az emberi társadalom életét átölelő, nagy fejlődéstörvényt; de másrésről semmikép sem kövesedéit meg a mozdulatlanság ama dogmájában, a mely az ó-és középkor társadalmi kutatásainak megkülönböztető jellemvonása. Fölteszi azt, hogy a társadalmak mozgásban vannak, de mozgásaik nem folytatólagosan előrehaladok, hanem hullámzóak vagy meg vannak törve gyors és szerencsétlen visszaesések által; ezen megfigyelés alapján a korszakoknak *organikusakra* és *kritikusokra* való alapvető megkülönböztetéséhez jut. Az elsőben, – azt állítja, – az emberi tevékenység minden mozzanatát egy általános elmélet osztályozza, előrelátja, rendezi és a társadalmi cselekvés célja pontosan meghatározott; ellenben a másodikban az összesség minden tevékenysége, minden összeműködés tökéletlen és a társadalom nom egyéb elkülönült és ellenséges egyének halmazánál. Oly gondolat ez, a mely már jelentkezik a régi vallásos kozmogoniákban is, a melyek a dicsőséges és haladó korszakokat megkülönböztetik a sülyedés és pusztulás korszakaitól; és könnyű volna Saint-Simon elődeiként Szent Jánost vagy Izrael prófétáit odaállítani, kik a nemzetek nagyságát és bukását megjósolták, vagy Dániel könyvének szerzője, a kii Ernest Renan ép ezért a történetbölcsélet megalapítójaként üdvözl. De Saint-Simon gondolata sokkal egyenesebben függ össze Vico-nak az előrehaladásról és visszaesésről szóló elméletével, a melynek értelmében az egyik civilizáció letűnik, hogy egy másik helyettesítse és hogy ezt néhány század lefolyása után újra az előbbi kövecse. A francia író szerint az ismert történelem csak két organikus korszakot mutat, a kelet ó-korát és a középkort, melyekre két nagy kritikus korszak következik: a görög-római és a modern világ; de most végre a harmadik organikus korszak felé emelkedünk: a béke, a civilizáció és az egyenjogúság korszaka felé, a mely követni fogja a válságok korát és végleg meg fogja alkotni a társadalmi egyensúlyt.

Nem érzem szükségét annak, hogy mindazt fölfedjem, a mi ezen *sint-simonisztikus* szerkezetben erőszakolt; túloz, ha a mumifikált és lethargikus keleti korszakot és a középkort, az obscurantizmus és vakság korát az organikus korszak elnevezéssel illeti, mi g sokszor azokat a századokat, melyek az emberiség legdicsőségteljesebbjei, mint a görögöt, latint és modernt a kritikus jelenségek vagy pathologikus anomáliák főszempontja alá vonja. Nem

állhatnak meg jobban Saint-Simon nézetei a szociológiának a társadalmi tünemények okszerűségét kereső legnagyobb problémáját illetően sem. A zseniális gondolkozónak bizonyára érdeme, hogy a társadalmi determinizmus ezen nagy problémájára és ennek nagy fontosságára fordította figyelmét; de midőn a megoldásról van szó, akkor a logingatagabb eklekticizmusba esik. Mert azt állítja, hogy minden politikai rendszer a mindenkori filozófiai, valamint gazdasági rendszeren alapszik: ezáltal azt a filozófiai dualizmust teremtette meg, a melyért sajnos még ma is annyi kisebb híré szociológus lelkesül, mely a gondolkodást veszélyezteti és teljesen alkalmatlan a társadalmi tünemények összességének szisztematikus rendezésére. Mindazonáltal Saint-Simon irataiban akad néhány nagyjelentőségű megfigyelés, mint az, a mely a társadalom fejlődésmenetére vonatkozik a theológia, metafizika és pozitivizmus három korszakán keresztül és a mit mélyebben kifejtve Comtenál fogunk megtalálni; hasonlóképpen az, a mely a katonai és ipari társadalom ellentéteit emeli ki, a mit később ugyancsak megtalálunk Comtenál és Spencernél; továbbá azok a gyakori elmékedések, melyek a politikai jelenségeknek gazdasági tényezőktől való származását illetik és a melyek valóságos előfutárai a modern iskolának, az úgynevezett történelmi materializmusnak.

E figyelemreméltó szempontok ellenére, Saint-Simon mégis örökké a szociológia prehistóriájához fog tartozni, a mely szociológia csak később emelkedik a tudomány polcára egy másik francia író érdeméből, ki Saint-Simon iskolájából került ki, de sok tekintetben független mesterétől Ez az író Auguste Comte. Az ő érdeme legelőször is az, – a minek fontosságát nem akarjuk túlozni, – hogy az új tudományt avval a névvel nevezte el, a melyet még máig is hord s valószínűleg a jövőben is meg fog tartani a puristáknak boszuságára, kik az idegen szavakra átkot kiáltanak. De ez csak az utolsó azon érdemek között, melyeket Comte a keletkező tudomány körül szerzett; mert nagy pontossággal törekedett meghatározni törvényeit és azt a helyet, a mely az emberi tudás rendszerében megilleti, továbbá az új tudománynak széles elméleti fejlődést akart adni.

Meghatározandó azt a helyet, a mi a szociológiát az emberi tudás rendszerében megilleti, Comte a tudományok oly osztályozását adja, a melyet még ma is elfogadnak némelyek azon erős kritika ellenére is, melylyel főképpen Spencer illette. Comte szerint a dolgok tudományai, valamint maguk a dolgok, általánosságban és absztraktságban fokozatosan kisebbedő, szövevényességben és konkrétságban növekvő sorozatot képeznek. A sorozat első szemét az általánosabb és absztraktabb tudományok töltik be, a melyektől lassankint a konkrétebb és éppen ezért a kevésbé szigorú tudományokhoz kell tovább haladni. Az egyes tudományok hierarchikus rendje, Comte szerint, a következő:

1. Mennyiségtan; 2. Csillagászat; 3. Fizika; 4. Vegytan; 5. Biológia; 6. Szociológia. Ezek közül mindegyik kevésbé általános s absztrakt és szövevényesebb s konkrétebb jelenségeket tárgyal, mint az előtte álló tudomány. Eszerint tehát a konkrét tudományok nem tanulmányozhatók, ha nem ismeretesek teljesen az absztrakt tudományoktól megállapított törvények. Az egyes tudományok hierarchikus rendje, egyidejűleg azok időbeli rendjét is föltünteti. Ez annyit jelent, hogy az ember először azt a legabsztraktabb tudományt tanulmányozza, a melynek semmiféle érintkezési pontja sincs más tudományokkal – ez a mennyiségtan; a csillagászat, a mely már néhány alapelvét a mennyiségtantól kapta, csak ezután tanulmányozható és így megy tovább – míg az ember a szociológiához nem ér, a mely a tudományok között a legkonkrétebb lévén, nem láthat az anyagát képező tünemények tanulmányozásához addig, míg az összes más tudományok által földerített igazságokat magáévá nem teszi és éppen ezért csak akkor jelentkezik, a mikor már a tudományos gondolkodás egyéb nyilvánulásai kialakultak és kifejlődtek. Íme, itt a megokolása annak, hogy a szociológia miért született utolsónak a tudományok között; íme, meg van magyarázva az emberiség értelmi égboltozatján való késői megjelenése; íme, végre kiviláglott, hogy miért haladt mostanáig kisebb és lassúbb lépésekben az igazság keresésének útján.

A tudományoknak Comte-féle osztályozásában az első és legnagyobb úr az, hogy a lélektan nem vette föl. Ezt Comte egyelőre és tévesen a biológiába sorozza, fentartva magának azt, hogy belőle később a frenológia egy fejezetét alkossa, a mi igen hypothetikus tudomány, de a mit abban az időben Gall, a mi genialis Lombrosok előfutárja, sikerrel tanított. Továbbá ez az osztályozás kirekeszti a politikai gazdaságtant és a többi társadalmi tudományokat, a mikről Comte tévesen azt hitte, hogy a tőle hirdetett új színhetikus tudományba kell beolvadniok. De bár ilyen és más könnyen igazolható csorbája akad, azért Comte osztályozása lényegében logikus, célszerű és elfogadható. Azonban ha az ember el is fogadja, nem szabad sohasem elfelejtenie, hogy ez az osztályozás semmiképpen sem zárja ki, sőt inkább elismeri azt, hogy a konkrétebb és később fellépő tudományok értékes segédeszközöket nyújthatnak az absztraktabb és éppen ezért őket megelőző tudományoknak. Ha például valaki azt állítja, hogy a szociológia saját alaptörvényeit a többi tudományoknak köszönheti és ezért kellett utánok keletkeznie, ez épenséggel nem zárja ki, hogy viszont az előbb keletkezett tudományok ne kaphassanak új fényt azoktól az eredményektől, melyekhez a szociológia jutott és azt sem, hogy ily eredményekből bizonyítékot ne kovácsolhassanak egyik-másik tantételük helyesbítésére. És bizonyos is, hogy a biológia, a lélektan és más, még általánosabb tudományok a szociológia eredményei révén nem csekély segítséget nyertek. Az egyes tudományok hierarchiája és időbeli sorrendje egyáltalában nem zárja ki a kölcsönös tanítgatást és az egymásközi kapcsolatot.

Miután Comte ily módon meghatározta azt a helyet, a mely a szociológiát a tudományok rendszerében megilleti, behatolt az új tudomány tárgyába, az emberi társadalom törvényeinek kutatásába. Vizsgálódásai folyamán két lényegesen különböző kutatáseret választ el: a társadalmi statikát és a dinamikát; ezeknek elseje a társadalmat mozdulatlan állapotában elemzi, az utóbbi mozgásában, a mit Comte, Saint-Simonnal ellentétben örökösnek és haladónak tart. De ezt a megkülönböztetést megtámadták. Azt mondták, hogy a statika és dinamika tisztán mechanikus szabályainak a társadalmi testre való alkalmazása egészen egyezik avval a régi fölfogással, a mely a társadalmat mechanizmusnak képzelte, de hogy ez már nem fér össze avval a modern fölfogással, a mely a társadalomban organizmust lát; mert egy organizmus, míg él, természeténél fogva nyugtalan és csak halálával szűnik meg mozgása. De ha mindezt el is fogadjuk, mindazonáltal igaz az, hogy sok társadalmi jelenséget nem lehet alaposan elemezni, ha a társadalmat nem képzeljük el egyensúly-helyzetben és hogy ezért, legalább mint kutatási eszköz, Comte megkülönböztetése termékeny lehet.

A társadalmi statikát Comte nem tárgyalja szélesen és mélyen. Megelégszik azzal, hogy rámutat, hogy az emberi társadalom eredetét – mint mások gondolják – nem annak a haszonnak köszöni, a mit a társulás nyújt az egyénnek, hisz ez a haszon később következik be s magának a társulásnak eredménye és ezért nem lehet annak oka; hanem a társadalom azoknak az emberrel veleszületett pszichológiai föltételeknek gyümölcse, melyek őt társadalmi együttélésre készítetik. Azok a pszichológiai föltételek, a miket Comte részletesen elemez, kettőre vezethetők vissza: az ember vonzódására hozzá hasonlók társaságához és jóindulatú természetére. De viszont találkozunk az embernél egyes önző hajlamokkal is, melyek arra irányulnának, hogy őt a társadalmi állapottól eltávolítsák.

Ezért van ellentét, harc az embert a társadalomban való élésre hajtó altruista és a belőle való kiválásra ösztökélő önző hajlamok között. És a társadalom szerkezetének szilárdsága, valamint haladó fejlődése egyenes arányban áll az altruista ösztönöknek a tiszta és föltétlen önzésen való túlsúlyával.

A társulás két nagy formája, melyeket az altruista ösztönöknek az önzőkön való győzelme szült, a család és a munka társulás vagy ipari kooperáció. A család és nem többé az egyén képezi, Comte szerint, a társadalmi sejtet; de a család tanulmányozása már belenyúlik a biológiai kutatások szférájába és ezért nem része a tulajdonképeni szociológiának, a mely közvetlenül a társadalom tanulmányozásával kezdődik. Comte szerint a társadalom és csak ez

méltó és megfelelő tárgya az új tudománynak; csak a társadalomra szabad vonatkozniuk a lelkiismeretes szociológus kutatásainak, a kinek kezdettől fogva figyelnie kell a családra vagy magára az emberi individuumra vonatkozó kutatások kikerülésére. Ekként Comte arra a meggyőződésre jut, hogy az egyén nem létezik, hogy az egy absztrakció és hogy csak a társadalom valóság.

Ez, mondanom se kell, non sens; mert az egyén oly lény, a kinek létét mindenki bizonyítani tudja, a kivel az utcán találkozunk, a kit köszöntünk, kivel kezet szorítunk; ellenben a társadalom metafizikai teremtmény, a mivel senkisémet találok még, s a mivel még senkinek se sikerült beszélni. S körvonalai annyira határozatlanok és elmosódtak, hogy hozzáalkalmazkodnak a legkülönbözőbb magyarázatokhoz is.

Társadalom az egyiknek a nemzet, a másiknak ugyanazon faj egyéneinek összessége, vagy ugyanazon földrész lakosainak összessége, végre a harmadiknak a társadalom fogalma az egész emberi fajjal olvad össze; s a szociológus összes erőit s legsubtilisebb éleslátását követeli egy magában véve határozatlan fogalom határainak pontos kijelölése. Másrészt, ha, a mint Comte állítja, az egyén absztrakció, lehet-e akkor a társadalom valaha valóságos dolog, a mikor nem egyéb, mint az egyének összessége? Miképp adhat eredményül absztrakciók egyesítése realitást?

Comte ezen tanulmányainak folytatásában a munka egyesítésről értekezve megvilágítja annak kiváló előnyeit, de egyidejűleg felismeri sajnálatos hátrányainak természetét is, melyek között a leg súlyosabb az, hogy az emberi lényt egy és ugyanazon megszakítatlan, némelykor kétségbeejtően gépies és részleges foglalkozásban megmerevíti; mint például azt, a ki mindig tűhegyet köszörül. És a pozitív bölcselkedőnek tökéletesen igaza van. A társulás tényleg az emberi értelem legtermékenyebb fölfedezése, sőt mi több az értelmes lények legnemesebb jellemvonása, mert csak az értelmes lények egyesülnek. A bolondok például sohasem egyesülnek; s, mint a tapasztalatból tudjuk, ez az, a mi oly könnyűvé teszi a fegyelem fentartását az örültek házában, a betegápolók aránylag kis számával. De a társulás és különösen a munka-egyesítés egyben szörnyű nyomás a szellemi képességekre; mert egy ismétlődő és egyhangú foglalkozás üzésére szorítva az embert, kiöli belőle az összes szellemi képességeket. Azonban Comte egyenesen a groteszkbe csap át, ha ezen káros hatások elhárítására egy szellemi hatalom alkotását tanácsolja, a mely az ekként töredékessé vált embereknek a színhétikus és általános nézeteket tanítani volna hivatva.

Sokkal kiválóbb helyet foglal el Comte rendszerében a társadalmi dinamika elmélete vagy az emberi társadalom fejlődés törvényeinek tanulmányozása. Comte legelőször ezen fejlődésben három másodlagos tényezőt különböztet meg: a *hiányérzetet*, a *halált* és a *népesség gyors szaporodását*

A hiányérzet a jómódú osztályoknál ugyanazt a szerepet viszi, mint a vagyontalan osztályoknál az éhség – tevékenységre ösztökél. Az bizonyos, hogy a hiányérzet, valamint az éhség némely embert nagy tettekre serkent, de másokat ismét nagy bűntényekre; és ha ennek köszönhetjük Byron csudálatos költeményeit, épen úgy ezekből származnak Nero és XV. Lajos gaztettei is.

Mindazonáltal örökké igaz marad az, hogy a hiányérzet találmányoknak és termékeny kezdeményezéseknek hatalmas tényezője és hogy ha a hiányérzet nem volna, akkor igen sok találmányt nem fejeztek volna be és sok magasztos művet hagytak volna félbe. – A haladás második tényezője a halál. Ha az ember halhatatlan volna, akkor haladás nem lenne, mert hiányoznék a lények örökös körforgása, a különböző és ellentétes emberi áramlatok azon gyakori változása, a melyek fáradhatatlanul kergetik egymást előre az élet örökös folyamatában. így nem lehetett haladás a Laputa birodalomban, a melyet Swift, a humorista írt le, a melynek lakói halhatatlanok voltak vagy meghaltak végtelen existenciájuk nyomasztó egyhangúsága következtében.

És a halál az, mely az öregek maradi szelleme és az ifjak újító törekvései közt

összeütközést idéz elő; és ebből a soha meg nem szűnő hatalmas harcból nő ki a tettvágy, a nyugtalan vitatkozás és az emberiség termékeny haladása a fejlődés útján. Comte e megjegyzései ma erős támogatást nyernek Weismann elméleteiben, a ki arra hívja fel a figyelmet, hogy a természet a halált a faj kizárólagos előnyére tekintette és csak ennek köszönheti létét a megjavító kiválasztás, melylyel a faj saját haladásait ismétli meg.

Más oldalról nem kevésbé nyilvánvaló, hogy egy nagyon kérészszerű élet minden társadalmi haladásnak ellentmondana, lehetlenné téve nagy tervek keresztülvitelét, maradandó művek befejezését. Ebből látható, hogy az emberi élet épen oly hosszú, mint a melyet egy normális haladás biztosítása feltételez; mert kizárja a minden fejlődést megakadályozó halhatatlanságot és a kérészszerű futólagosságot, a mely csirájában fojtaná meg. – Végre a népesség gyors szaporodása is hatással van a haladás siettetésére, mert az emberi nemzedékek körforgását gyorsítja; mert csökkenti a szülők és gyermekik közti korkülönbséget s ezeket az atyai hatalomnak kevésbé veti alá és függetlenebbé teszi őket vezetésétől; végre mert élesíti az egyéni törekvések harcát és a belőle folyó társadalmi mozgalmat gyorsítja. Ezért ott, a hol a nemzedékek gyorsabban követik egymást, mert a házasságok előbb köttetnek, ott a vélemények harca hevesebb és a fejlődés gyorsabb. Megfigyelhetjük ezt mindennap a fiatal nemzeteknél, mint Észak-Amerikában, és még a régi nemzetek munkásosztályainál is, melyek épen a korai házasságkötés következtében, mely őket jellemzi, a vitában sokkal élénkebbek, sokkal mozgékonyabb szelleműek, mint a polgárság osztályai. S kétségtelen, hogy az alacsonyabb néposztályok radikális hajlamai legnagyobbbrészt azon szellemi hatásokra vezethetők vissza, a melyek az emberi nemzedékek gyorsabb egymásra következéséből erednek.

Azután belemélyedve a társadalmi fejlődést meghatározó főok kutatásába, Comte azon alapvető következtetéshez jut, hogy a társadalom fejlődését a gondolkodás fejlődése szigorúan előírja, más szóval a társadalmi haladás tisztára a szellemi haladás terméke. Adjátok elő nekem egy nép szellemi állapotát, mondja Comte, és én fölvilágosítást adok nektek az ő életmódjáról és társadalmi helyzetéről. Már pedig az emberi értelem, több százados történetében három nagy stádiumon ment át: a *theológiai* fokon kezdte és a *metafizikaiit*, át ma a *pozitív* fokhoz közeledik, s ezé a jövő. Ezen három nagy szellemi stádiumnak a társadalmi fejlődés éppen annyi stádiuma felel meg, tudniillik, a *katonai*, a *törvényes* és az *ipari* stádium. És Comte történetbölcseletének egyedüli feladatává tűzi ki az ekként felállított megfeleléség bebizonyítását. A bizonyítás eléggé valószínűnek látszik, a míg az első fokra vagyis a theológiai korszakra vonatkozik. Mert filozófusunk megfigyeli, hogy a fetiszizmus teremti meg a művészethez az első impulzust, az első eszközöket, ő szállítja az iparnak első eszközeit s ő mozditja elő a kereskedelmet. Miközben a kezdetleges vallás a helyi istenek imádását sugalmazza, az embert a földhöz köti és mezőgazdaságra ösztökéli. A nemsokára megkezdődő politheizmus szüli a népek közötti egyenetlenkedéseket és háborúkat; így kapcsolódik össze a gondolkodás theológiai irányával az emberi társadalmak katonai rendszerének keletkezése. A háború lehetővé teszi az ellenség fogságba ejtését és evvel a rabszolgaságot: ezért látszik a régi idők ezen alapvető intézménye a politheizmus termékének. A politheizmusból a monotheizmusba való fokozatos haladás ellenkező tünetényeket hí életre: a háborúk ritkák lesznek, a rabszolgaság jobbágysággá alakul át, végre a munka szabadsága lép föl. így a fetiszizmus megöli a foglyot, a politheizmus megtartja, a monotheizmus felszabadítja; és minden esetben a társadalom alaphelyzete nem más, mint a benne uralkodó szellemi irányzat szükséges terméke.

Comte sémája már ezen első részében is nagy nehézségekbe és szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Hogy csak egyet említsünk: a Comte-féle tan, a melynek értelmében a rabszolgaság a politheizmus terméke volna, nem képe a gyarmati rabszolgaságot megmagyarázni, a mit oly országokban látunk, a melyek lényegükben monotheisták. És a filozófus többé vagy kevésbé ékesen szóló szavaltai a régi pogány rabszolgaságnak a

gyarmatokban való visszássága, szörnyűsége és föléledésének gyalázatossága ellen sem képesek e titokzatos jelenséget földeríteni. De ez a nehézség igen kicsinynek látszik avval szemben, a mi a következő társadalmi fázis tanulmányozásával tárul elénk. Alig jutott el a metafizikai korszakhoz, a mely a XIV. századdal kezdődik, Comte egyszerre csak észreveszi, hogy elmélete inog és el kell ismernie, hogy ezen korszaktól kezdve már nem a szellemi fejlődés az, a mi a társadalmi fejlődést meghatározza, hanem ellenkezőleg az ipar fejlődése határozza meg az esztétikai a tudományos, a katonai tényeket és nagyobb általánosságban a társadalom helyzetét és fejlődését.

Siet ugyan kijelenteni, hogy a szellemi elem minden hatósága egy jövő korszakban, a melyben a gondolkodás metafizikai iránya tökéletesen háttérbe szorul, hogy helyt adjon az igazi pozitív irányzatnak, végre újra fel fog támadni, hogy sohasem tűnjék többet el: de a jelenben filozófusunknak boszankodva kell elismernie, hogy tétele tótágast áll, hogy nem az értelem, hanem a gazdagság határozza meg a társadalom helyzetét és törvényeit; más szóval a gazdasági viszonyok azok, a mik az emberiség szellemi és társadalmi szerveződését előidézik. Ekként Comte, a kit a teológiai korszakot illető kutatásai miatt a lélektani alapon nyugvó szociológia megalapítójának kell tekinteni, kutatásainak további részében saját tételébe óriási rést hasít, a melyen át a modernebb és helyesebb gazdasági alapon álló szociológia be tud törni és be is tör.

Föllelkessedve alapvető felfogásán, hogy a társadalmi fejlődés a szellemi fejlődés terméke, a mely nézetétől a főntebbi hatalmas lökés sem tudja elszakítani, Comte egy olyan korszak ekövetkezését jósolja meg, a melyben a tudomány szuveréneen uralkodik az újjászületett népek sorsán. E jövő társadalomban a világot egy szellemi hatalom fogja kormányozni, ezt a hatalmat pozitív bölcselkedők testülete fogja alkotni, kiknek lehetetlen lesz meggazdagodniok és a kiknek egész idejüket az anyag és a szellem általános törvényeinek kutatására kell majd szentelniök; továbbá egy világi hatalom, melyet kapitalisták testülete fog alkotni, (leginkább bankárok), kiknek ezeket a törvényeket a termelésre kell majd alkalmazniok.

Nem folytatom tovább Comte fejtegetéseinek vizsgálatát, a melyek ezen a ponton elhagyják a pozitív kutatás szilárd talaját, hogy szabadon szárnyalhassanak az utópia üres régióiban. Ismeretes, hogy Comte társadalmi reformtervei akkor fogamzottak meg benne, a mikor már családi életének tragédiája gondolkodásának tisztaságát elhomályosította s így nem egyebek, mint egy kiváló szellem összeroskadásának szánalmat keltő emlékei. *Kurzusának* első köteteit akkor írta, a mikor egy szeszélyes és akaratos feleséggel élt együtt; ezekben a nőt örökös kiskorúsággal, a férj, az apa és a testvér örökös gyámságával akarja, sújtani. De később, miután a házi igát formális válással lerázta és szeretetreméltóbb összeköttetésbe lépett a szép Clotilde de Veaux-val s miután ez a viszony annak halálával megszakadt és Comte emlékének aszkétikus bálványozásába merül – nem habozik a nőket bűvös istennökként feldicsőíteni, kiknek minden jó pozitivistának a legforróbb tisztelettel kell adózni. Egy új vallás hirdetőjévé válik, a melynek Legfelsőbb Lénye (a Nagy Lény) az Emberiség, Szent Szűz Clotilde, Nagy Fétise a Föld és Főpapja Comte; egy új vallást hirdet, a mely az imádságot mint kedves és kiválasztott személyekre való visszaemlékezést és kegyeletet megengedi, melynek pozitivistikus Miatyánkja és Üdvözlégye és évente 84 ünnepe van. Abból a három asszonyból, kiket egyedül szeretett életében, szeretőjéből Clotildeből, anyjából Rozáliából és szolgálójából Zsófiából Szentháromságot alkot magának. Ez nem elég! A keresztény naptárt pozitivistával akarja helyettesíteni, a melyben minden nap egy nagy költő, tudós vagy az emberiség egy jóltevőjének nevét viselje; míg a kisebb méretű nagyságok sora a szökőévek naptárát volna hivatva betölteni. Kell-e több? Comte végre a pozitív kereszt jelét akarja behozni, a mi abban állana, hogy az ember egymásután a szerelem, a rend és a haladás szerveit megérintse ...

De fordítsuk el tekintetünket az ily szánalomra méltó eltévelyedésektől. Comte rendszerét vagy lényeges tételét, hogy a társadalmi fejlődés a szellemi fejlődéstől függ, sok intelligens

gondolkodó fogadta el és fejlesztette tovább egyes részeiben. Az első ezek közt Quetelet, a ki *Társadalmi Fizikájában* a következőket írja: „A tudományon kívül nincs semmi, a mi haladna. Az ember összes képességei, a mik nincsenek a tudományra alapítva, lényegükben mozdulatlanok és törvényeik állandóak; a többiek csak a tudománytól való függőségben fejlődnek. Ezért a tudomány fejlődése mértékül szolgálhat az emberiség fejlődéséhez. Megismételte ugyanezt a gondolatot Buckle, a ki látszólag erős bizonyítékokkal érvel. Ez az író megjegyzi, hogy csak két dolog lehet a társadalmi fejlődés tényezője, az értelem vagy az erkölcs; de az erkölcs mozdulatlan, a mely nem változik korszakról-korszakra és ezt bizonyítandó rámutat az évről-évre elkövetett büntettek változatlan számára; de miután egy állandó elem sohasem lehet egy lényegileg változó eredménynek oka, mint a milyen épen az emberi fejlődés, ezért ennek oka másban nem kereshető, mint az értelmi elemben. Ebből a gondolatból kiindulva *A civilizáció története Angliában* című nagyszerű munkájában, melyet sajnos nem fejezhetett be, mert egy szíriai utazása alkalmával a lázhalál elragadta, Buckle a nyugati civilizáció fejlődését, mint a nyugati gondolkodás és tudomány fejlődésének termékét írja le. Edgard Quinet, Fustel de Goulanges és Max Müller is bizonyos értelemben szintén Comte tanítványainak tekinthetők, mert a civilizáció történetét a misztikus és a vallásos gondolkodás történetével fűzik össze.

De mielőtt leghűségesebb tanítványainak irataiban a mester tanításainak ismétlése vagy új átdolgozása után kutatnánk, most egy sürgősnek mutatkozó kérdést kell megoldanunk: Egyezik-e tényleg Comte tana az igazsággal? Megérdemli-e tényleg a mai tudományos szociológia egyetértését?

Mindenekelőtt a legfölkületesebb megfigyelés is elég annak bizonyítására, hogy Comte alapvető elmélete távolról sem egyéni, hanem az őt megelőző és vele egyidejű gondolkodók nagy sorára támaszkodik.

Már Condorcet marquis, a ki a konvent tagja volt, az emberi szellem fejlődését tárgyaló elmélkedéseiben azt állította, hogy a társadalmi fejlődés az értelmi fejlődés terméke; ugyanezt a tételt vallotta Turgot és, a mint már mondtuk, Saint-Simon megerősítette. Ezalatt ezt a tételt, a Rajna másik partján, Hegel sokkal burkoltabb formában vallotta, a történelmet az Eszme evolutív nyilvánulásának hirdetőjén. De ugyanazon gondolatnak olyannyira különböző és egymástól messzeeső íróknál való fölszínrevetődése már egymagában megértetheti velünk, hogy ilyen gondolat nem csirázik ki a földből gombamódra, vagy nem keletkezett önmagából, hanem a ható társadalmi feltételeknek szükségszerű szellemi terméke. Annyi kétségtelen, hogy ily elmélet meg-fogamzására a társadalmi föltételek sohasem voltak kedvezőbbek.

Azok az idők jártak akkor, melyekben magányos tudósok mélyreható és döntő forradalmakat oltottak be a dolgok világába. Franklin megfékezte a villámot; Watt föltalálta a gőzgépet, a mi az ipart felforgatta és Adam Smith a szabadkereskedelem elméletét alkotta meg, a mi ledöntötte a vámokat. Rousseau *Contrat social*-jával megingatta a politikát és detronizálta a dinasztákat, Kant kiűzte az istenséget az ész birodalmából és megingatta a hit oszlopait. A gondolkozók akkor azt hitték, hogy a világ képét meg tudják változtatni vagy ki tudják jelölni útját az absztrakt logika megváltoztathatlan törvényei értelmében. Melyik elmélet volt természetesebb és magától értehetőbb ily feltételek mellett mint az, hogy az eszme állapítja meg és jelöli ki a társadalmi haladás útját, hogy a tudomány határozza meg az emberiség fejlődését és szuverén önkénnyel uralkodik sorsa fölött. De ha könnyű is megmagyarázni Comte bölcseletének keletkezését, a mennyiben elfogadható létalapot s közvetlen impulzust talált korának viszonyaiban, tehát a kor szükségszerű visszfényének tekinthető: nem kevésbé bizonyos az is, hogy az emberiség fejlődésének ez az általános törvénye úgy az alapot, mint az igazságot nélkülözi. Már láttuk, hogy Comte, ha kelleltlenül is, elismeri, hogy rendszere nem alkalmazható arra a korszakra, a mely a XIV. századtól napjainkig terjed, a mikor már nem az eszme, hanem a gazdaság határozza meg a társadalmi fejlődést.

Most már mit tarthatunk egy oly történetbölcseletről, a mely bevallja tehetetlenségét, beösméri, hogy nem tudja megmagyarázni a történelemnek nem kevesebb mint hat évszadát, épen azokat, a melyek az ember történetének legjobban ismert és előrehaladt századai. De eltekintve ettől, Comte tévedése az, hogy a gondolatot, az emberi értelmet valami eredetinek vagy valami nem teremtett dolognak tekinti, a mi saját erejéből és egy immanens törvény szerint fejlődik ki.

Mindez tökéletesen megokolatlan. Az emberi gondolkodás nem valami eredeti, örök és a dologra függetlenül ható valami, hanem szükséges terméke és kikerülhetetlen visszfénye annak a valóságnak, a miben él, annak a környezetnek, a miben mozog. A mai igazán pozitív kutatás erre vonatkozólag kénytelen Comte tételét egészen megfordítani és arra az eredményre jut, hogy a társadalmi fejlődés nemcsak hogy nem terméke a szellemi fejlődésének, hanem ez terméke annak: nem az emberek gondolkodásmódja szabja meg életmódjukat, hanem életmódjuk gondolkodásmódjukat. Ez azonban még nem vezet a dolgok első okának megismeréséhez, mert a társadalmi fejlődés vagy az emberek életmódja megint csak okoknak termékei, melyek földerítésre várnak; de mindazonáltal jóváhagyandó az az ítélet, hogy Comte társadalmi elméletét visszavonhatatlanul el kell ítélni.

De ez még nem elég. Ha Comte elmélete helyes volna, akkor a gondolkodás haladásának párhuzamosan kellene menni a politikai és társadalmi helyzet haladásával; e helyett azonban rendesen tökéletesen az ellenkező szokott történni. Tényleg sokszor az országok, a melyeknek politikai és társadalmi életét igazságtalan és tirannikus uralkodók a legjobban zavarják, pusztítják és elnyomják, épen azok a legbámulatraméltóbb szellemi virágzást, az irodalomnak, a tudományoknak és a művészeteknek legcsudálatosabb növekedését mutatják. És ez nem tisztára véletlen összetalálkozás, hanem egy okszerű és igen könnyen megmagyarázható tény. Mert épen a nyilvános élet szálnalmas és szomorúságot keltő viszonyai távolítják el a jobb tehetségűeket a politika veszélyeitől és a társadalmi élet köznapiaságától, hogy az eszményiség ama nyugodt légkörébe emelkedjenek, a hol sokkal csodálatosabb gyümölcsöket érlelhetnek. Ezért a legtökéletesebb társadalmi fölbomlások kora rendszerint dicsőségteljes szellemi termelések korszaka is egyszersmind; mindenekelőtt megemlítésre méltó Perikles korszaka Athénben, X. Leo kora Olaszországban, Milton kora Angliában. Németország a bölcelet magaslatát Kanttal, Schellinggel, Hegellel abszolutisztikus és reakcionárius kormányok alatt éri el. És napjainkban a legfényesebb és legcsudálatosabb irodalmi mű, mely legnagyobb lelkesedést és általános érdeklődést keltett, a *Quo vadis*, egy lengyel munkája, szintén a kancsuka és deportáció atyai uralma alatt gondoltatott ki és fejeztetett be. Hol itt a nyoma a szellemi és társadalmi fejlődés közötti párhuzamnak?

Az emberiség e két nagy életnyilvánulása között a párhuzamosság helyett inkább mérhetetlen szakadék tátong, a mit csak a jövő fejlődés gyógyító hatása fog valahogy betölteni.

Szeretném, ha sikerült volna Comte tanainak összefoglalását adnom legkiválóbb értékeivel, valamint legvégzetesebb tévedéseivel egyetemben. E tévedések ma már természetesen általában közismeretesek és már nem akad föltétlen követője egy oly szociológiai rendszernek, a mely már tökéletesen meghaladottnak tekinthető. De ha örökre leromboltatott is, Comte elmélete időtlen időkig emlékezetes marad, mint a társadalmi tünemények rendszerbe foglalásának első kísérlete és bár alapvető tévedésektől nem mentes, világos igazságokat tartalmaz, a mikből hasznot meríthet minden idők szociológusa. És valóban a legmodernebb szociológusok egyike-másika sok fontos szempontot köszönhet Comtenek. Spencer több fogalmat átvett tőle, a melyek mesterien kifejtve a *Szociológia Alapelvei* című munkájában találhatók. Comtera támaszkodik De Greef néhány elmélete és kutatása. Sarde geniális elmélete az utánzásról Comte határozott sugallatára vallanak. Giddings érdekes kísérletei a szociológiának lélektani alapon való fölépítésére többé-kevésbé egyenes összefüggésben vannak a pozitivizmus megalapítójának tanával. Comte-nak az az elmélete,

mely a társadalmi fejlődést a szellemi fejlődéstől teszi függővé, ha kétségtelenül téves is, mégis örökre megbecsülhetlen értékű impulzust adott a tudomány, a vallás és általánosabban a gondolkodás történetére vonatkozó kutatásoknak, a melyek hála ezen tannak, oly jelentőséghez és befolyáshoz jutottak, a minőt sohasem értek el sem előbb, sem később. És ha már lehullott is az a tündöklő korona, a mivel ez a rendszer az emberi értelmet meg akarta koronázni, fölkenvén ezt a történet és a fejlődés királynéjává: azért nem kevésbé igaz az, hogy ez a rendszer épen benső nagyszerűségénél fogva a dicsőség oly emléke, mely az emberi gondolkodás díszé és büszkesége marad időtlen időkön keresztül.

HARMADIK ELŐADÁS.

A BIOLÓGIAI ALAPON NYUGVÓ SZOCIOLÓGIA.

Az emberi szellem legnagyobb dicsőségére szolgáló nagyszerű fölfedezések kétszer tétettek meg: először akaratlanul, szinte játszva, másodsor azonban a fölfedezés értékének és termékenységének tudatában. A színházban a bohózat a dráma után következik; de az élet színpadán megfordítva van, a bohózat előzi meg a drámát, a nevetséges fölfedezés a komolyat. Afrikát Necus 21 századdal előbb hajózta körül mint Bartolomeo Diaz, Amerikát is az izlandiak ötszázaddal előbb fedezték föl Kolumbus Kristófnál; a köszönet, a sajtót és a puskaport a kínaiak jóval előbb fedezték föl, mint az angolok, mint Gutenberg és Schwarz; de mindé korai fölfedezéseknél hiányzik jelentőségüknek, társadalmi hasznuknak és azoknak az új funkcióknak ismerete, a mikben használhatóságuk rejlik. Egyesek szórakozásának tárgyai, de még nem társadalmi újítások. Társadalmi újítás-jelleget csak jóval később nyernek a második felfedezésükkel. És ezért föltétlenül igazságos, hogy az emberiség a második föltalálót s nem az elsőt dicsóíti, egész háláját ennek rójja le; mert az elsőt a fölfedezésnél nem vezette más cél, mint önző kedvtelés kielégítése, hiúság vagy az unalom elűzése; míg ellenben az utóbbiak nélkülözés és nyomorúság árán iparkodtak találmányukat a társadalom javára értékesíteni és belőlük az egész emberiség számára örök jótéteményeket biztosítani.

Ezek az elmélekedések nem távolesők kutatásaink azon pontjától, a hol bele akarunk fogni a szociológia ama második és sok tekintetben legnagyobb iskolájának elemzésébe, melynek elvei a biológia eredményein nyugsznak. Valóban ennek az iskolának majdnem összes alapgondolatait érintették már homályosan régebbi idők írói. Így az a gondolat, hogy a társadalom szervezet, a mire oly nagy súlyt helyeztek azok a tudósok, kikről itt megemlékezünk, már Platónál, Baconnál, Hobbesnál (a ki annyira ment, hogy ezt a gondolatot többé-kevésbé rajzokkal illusztrálta), Rousseau-nál és Hegelnél is előfordul. Arra a gondolatra, hogy a szociológiának a biológián kell alapulnia, és hogy támogatást kell keresnie az emberi és állati társadalom viszonyában, Comte sokszor rámutatott, s a tudományok osztályozásában a szociológiát épen a biológia fejleményének tekinti. Magának a fejlődésnek eszméje Heraklit, Hegel, Comte, a modern s az antik írók egész seregén keresztül csillámlik. És mindazonáltal az egész tudományos világ plebiscituma a biológiai alapon nyugvó szociológiát Herbert Spencer nevével kapcsolja egybe. Miért? Mert azok a gondolatok a korábbi íróknál csak félenk sejtelmek és axiomaszerű állítások voltak: a nagy angol bölcselel ellenben első ízben mérlegelte egy uralkodó elv szempontjából s szigorúan rendezett és logikusan bebizonyított tantételek rendszerébe foglalta őket. Mert míg az előbbi teoretikusok csak megállapítottak egy tételt, addig Spencer azokat erős érvekkel és súlyos bizonyítékokkal támogatja.

Biológiai kutatásokon át fogva szociológiai tanulmányokba, saját nyomozásainak árja szinte erőszakkal ragadja arra a meggyőződésre Spencert, hogy a társadalmi tünemények alakulásaiban a biológiai elemnek kell legnagyobb fontosságot tulajdonítani. Ezért elveti Comte tanát, hogy az értelmi elem, a gondolat uralkodik a társadalom helyzetén és merészen erősítgeti, hogy nem az eszme, hanem az érzelmek kormányozzák és mozgatják a világot és hogy az ember nem saját gondolatai szerint jár el, hanem érzéseinek és szenvedélyeinek hatása alatt cselekszik. Ebből azután azt következteti, hogy a társadalmi statika és dinamika nem az emberi szellem termékeinek elemzésével kutatható ki, hanem csak az egyén életének vagy belső szervezetének tanulmányozásával, más szóval a társadalom szerkezetének titkát nem a bölcselet, hanem a biológia képes megoldani.

Hogy a biológia a szociológiának megbecsülhetetlen segítséget nyújthat, az tüstént nyilvánvaló és figyelemreméltó, ha az ész ama alapvető elv álláspontjára helyezkedik, hogy

minden szervezet társadalom és minden társadalom szervezet. Minden szervezet társadalom, mert egymás közt Összefüggő és szoros viszonyok által Összekötött sejteknek Összessége; de minden társadalom szervezet, mert sejtekből (egyénekből) áll, a melyek a legszorosabban összetartozók s a lét és a halmazat fejlődésének céljából egymás mellé rendelték. És a társadalom s a szervezet között való analógia a legkülönlegesebb dolgoknál is tapasztalható. A szervetlen testektől eltérőleg, melyek csak kiterjedésben nőnek, de bonyolultságban nem (mint a hogy az ásványok a fokozatos *incrustatio* által) a szerves testek fejlődés közben nemcsak kiterjedésben nőnek, hanem szerkezetükben is mind bonyolultabbakká s tagoltabbakká válnak és a szervek s működések fokozatos differenciálódását mutatják. S az emberi társadalmakkal ép így van. A fejletlen társadalmak egyáltalán nem mutatnak fel differenciálódást; bennük minden egyén egyidejűleg harcos, vadász, halász; az orvosok jövendőmondók és szellemidézők is; egészen úgy, a mint az alacsony szervezeteknek nincsen külön szervük a táplálkozásra, a mozgásra, a lélegzésre stb. De miként a magasabb fejlődés felé haladó szerves formák oly különös szerveket hoznak létre, a melyeknek mindegyike egy különös működésre alkalmas: úgy az emberi társadalom átmenete magasabb fejlődésfokhoz különleges, elhatárolt és specializált társadalmi szervek képződésében mutatkozik. Ezért alakulnak ki a társadalmi táplálkozás különleges szervei (mezőgazdaság, ipar) a társadalmi vérkeringés (kereskedelem), a társadalmi védelemnek (a háború, a jogvédelem) szervei és így tovább. Ez még nem elég. Legszembeötlőbb jellemvonása az elhatárolt és specializált szervekkel bíró állati szervezetnek az, hogy szervei között legbensőbb szolidaritás, föltétlen függőség van; ezért ha az egyik közülök megáll, a többiek menten képtelenek működni. A mint a szív megszűnik ütni, a tüdők megszűnnek lélegzeni, az agy nem gondolkozik, az idegek nem vibrálnak, a motorikus központok megmerevednek stb. Ép ily szigorú szolidaritás áll fönn a társadalmi halmazat szervei között is. Ha a kőszén szükiben van, a gyár munkásai elbocsáttatnak; ha a föld nem terem nyersanyagokat, az ipar megakad, a kereskedelem pang, a hadseregnek nincs fegyvere és fölszerelése és így tovább. És a mint a funkciók összeműködésének vagy szolidaritásának növekedése annál jobban mutatkozik, mentől jobban fejlődik ki az egyéni szervezet, azonképen történik ez a társadalmi szervezetekkel is. Mi több: az állati szervezet *élete*, a rendkívüli katasztrófák esetétől eltekintve, sokkal szívósabb mint részeinek élete; a sejtek összeroncsolatnak és önmagukat reprodukálják, a szervek megújulnak, de a szervezet megmarad. A társadalmi halmazat élete is sokkal hosszantartóbb, mint alkotó elemeinek, sejteinek vagy egyedeinek élete; mert míg nemzedék nemzedéket követ a sírba, addig a társadalmak örökké élnek vagy csak néhány évszázad múlva szűnnek meg. De itt még nem ér véget az egyéni és társadalmi szervezet között való analógia. Az állati szervezetekben háromféle szövet van. Az első közvetlenül van kitéve a környezet hatásainak és az a feladata van, hogy a hasznos hatásokat felvegye és a szervezetre káros hatásokat távoltartsa – ez az *ektoderma*; a második az áthasonításra szánt anyagokat veszi és dolgozza föl – ez az *entoderrna*; ezek közé egy harmadik szövet tolódik be, a mely az életnedveknek a másik kettő között való elosztására szolgál – ez a *mesoderma*, mely véredényekből áll. A társadalmi szervezetben az ektoderma teljesen megfelelő párját leli a védelmező harcosok és a bírák osztályában, az entoderrna az élelmező földműves-iparos osztályban, a mesoderma az elosztó kereskedő osztályban. A mint az állati szervezetben az ektoderma-rendszerből a fejlődés folyamatán át az idegrendszer: azonképen a társadalmi szervezetben a harcoló osztályból az uralkodó osztály alakul ki. És a mint a szerves fejlődésben az ektoderma a másik kettővel szemben lassankint vészit jelentőségéből: úgy a társadalmi fejlődésben a harcoló osztály is vészit hatalmából a produktív és kereskedelmet űző osztályokkal szemben. Mert az emberi társadalom a *katonai állapotól az ipari állapothoz* halad előre; s midőn a kizárólag hadat viselő első hordáktól eltávolodik, akkor egy oly, sajnos még nagyon soká bekövetkezendő, társadalmi alakulat felé igyekszik, a melyben az egyesek tevékenysége szabadon és biztosan fog érvényesülhetni az általános béke védelme alatt. S

ennek a fejlődésnek megfelelőleg a társadalmi szervek is ritmikusan változnak meg. És ha a harcias törzs uralma a cerebro-spinális idegrendszerrel hasonlítható össze, akkor a békés törzs uralma a nagy sympathicussal. Azonban meg kell jegyezni, hogy Spencer ez utolsó analógiája a biológia újabb haladásai mögött marad, a melyek a nagy sympathicust teljesen megfosztották az eddig neki tulajdonított főuralomtól s visszahelyezték bármely más ideg vagy szerv szerény arányai közé, miáltal minden szuverénre emlékeztető vonását elvesztette s ma már oly tehetetlen és ártalmatlan, mint egy köztársaság utolsó elnöke.

Bár az egyéni és társadalmi szervezetek között valóban sok feltűnő analógia van, ezek még sem takarhatnak el a figyelmes szemlélő előtt két lényegesen megkülönböztető eltérést. Először is, az állati szervezet egymással feloldhatatlanul összekötött, összenőtt részekből áll: míg a társadalmi szervezet különálló vagy egymástól elválasztott részekből alakul. A sejt nem tud elválni a másiktól, a mivel egyesítve van; de a társadalmi sejt, az ember, el tud távolodni hozzá hasonló polgártársaitól, ki tud vándorolni, száműzetésbe mehet messze országokba, saját egyéniségét öngyilkossággal megsemmisítheti. – Másodszor az állati szervezetben vannak érző részek és olyanok, a melyek nem éreznek; ellenben a társadalmi szervezetben nem rendelkeznek egyes egyének vagy csoportok az érzés monopóliumával, hanem az valamennyiek között egyformán oszlik meg. S míg ennél fogva az állati szervezetben az öntudat a halmazatnak többé-kevésbé korlátolt részében van összpontosítva: addig a társadalmi szervezetben az egész halmazatban szétterjed. Következésképpen míg minden egyes állati szervezet rendelkezik külön érzékszervvel, addig az emberi társadalomban társadalmi, az egyénétől különböző érzékszerv lehetetlen.

És ebből a különbségből egy másik igen fontos következik: hogy míg az egyén szervei a szervezet előnyére élnek és működnek, addig az egyének semmiképp sem élnek vagy működnek a társadalom vagy valamely kiváltságos szervének előnyére, hanem a társadalom él és fejlődik az őt alkotó egyének javára. Megdől tehát Aristotelesnek és más bölcselkedőknek az a régi nézete, hogy az ember az államért volna teremtvé, és menten világossá válik az ellentétes, első ízben Hobbestól nyilvánított, sokkal természetesebb és jogosultabb nézet igazsága, hogy az állam az eszköz és az ember a cél és hogy csak azok az intézkedések és törvények engedhetők meg, a mik az emberi nem boldogítását célozzák.

A szervezet és a társadalom között lévő ezen mindenképp figyelemreméltó különbségek mindazonáltal nem képesek a közöttük észrevehető jelentős analógiákat kiküszöbölni; és ezek alapján Spencer bátran következteti, hogy a társadalom habár egy *sui generis* szervezet, mégis csak szervezet. A társadalom és szervezet között való analógia Spencernek értékes segédeszközöket nyújt ama kutatásainak folyamán, melyeket az emberi társadalom állapotának elemzésére és fölfelé haladó formáinak tanulmányozására szentel. Miként az állati szervezet, mondja Spencer, a társadalmi szervezet is a hajlíthatatlan fejlődéstörvény alá van vetve, a mely a homogén különbözőtlenségből a heterogén különbözőségbe vezet: a szerves és társadalmi fejlődés oka egy és ugyanaz. A mint az állati szervezet fejlődik, hála a létért való küzdelemnek, a mely a legalkalmasabbaknak és a legerősebbeknek győzelmével és a gyengéknek elpusztulásával végződik: azonképpen fejlődik a társadalmi szervezet is, hála a létért való küzdelemnek, a melyben a jobb tehetségű, az erősebb, az okosabb egyéniségek győzedelmeskednek, pusztulásra vetve a gyengébb és elfajzottabb elemeket. A jobbak természetes kiválasztása a társadalmi fejlődés legerőteljesebb tényezője; a legerőteljesebb, de nem az egyedüli. S a mint a szerves fejlődés meghatározásához a természetes kiválasztáson kívül a környezet hatása és a szerzett tulajdonságok átöröklése is járul, azonképpen áll ez a társadalmi fejlődésre is. És kétségtelen, hogy az erkölcsi eszmék, az új fölfedezések és az új tanok átültetése egymást követő nemzedékeken át a fejlődés nem becsmérlendő tényezői, a melyek a létért való véres küzdelem kivül működnek és az emberi nemnek fokról-fokra a végtelen haladás tündöklő csúcsára törtetését előmozdítják.

Ez, igen rövid vonásokban, Herbert Spencer szociológiai elmélete, a mely, mint mindenki

látja, egy szimmetrikusan és bölcsen rendezett egészként mutatkozik és kihívja a vele foglalkozók csodálatát és figyelmét. E tan köré intelligens és lelkes tanítványok nagy iskolája csoportosult (Worms, Lilienfeld, Durkheim, Novicoff, Mallock), a kik a mester tanait kommentálták, bebizonyították, szemléltethetővé tették és gyakran túlozták is. E lelkes írók, a kik a szerves társadalomtan híveinek, *organicistáknak* nevezték magukat, hatalmukba kerítették a Spencer által földerített analógiát a társadalom és a szervezet között és a tudományos arabeszkek sokaságát hímezték rá, a melyek sokszor elég Ízléstelenek és barokkok voltak. Ámde, mikor Spencer annyi hévvel erősítette a társadalmi és állati test között való analógiát, sietett egyben hozzáfűzni, hogy ez analógiának nem tulajdonít külön értékét, mint egy oly szónoki alakzatnak, a mi sokkal plasztikusabb formában képes kifejezni a társadalmi élet törvényeit. De ezt az okos elő vigyázatot tanítványai sajna elfelejtették, a kik a mestertől jelzett analógiát nemcsak a legaprólékosabb részletekig túlozták, hanem azt mint demonstratív bizonyítékot, mint megannyi társadalmi törvény substratumát használták föl. A zavaros és nagyon pedáns Schaffle, mint jó némethez illik, a társadalmi rétegek, szervek, segmentumok, edények, motorikus központok, idegek és gangliák egész tömegét sorolja föl, miáltal valósággal groteszkké válik; de az iskola egyéb szociológusai sem sokkal mértéktartóbbak nála. Ezek valósággal leírják már a társadalmi combot, a nagy társadalmi sympathicust, a társadalmi tüdőt; már fölmutatják a társadalom véredényrendszerét, a mit a takarékpénztárak képviselnének. A Sorbonne egy tanára a papságot elhízott idegszövetnek minősíti – egy frázis, a min az, a ki vidéki papjaink soványságát ismeri, jót nevet. Egy másik szociológus az idegszálakat a sürgönydrótokhoz hasonlítja, az emberi agyat meg a központi távíró-hivatalhoz. Kell-e még több? Egy író az államoknak hím- és nőneműekre való megkülönböztetéséig megy. Nézete szerint hím-neműek a hódító államok, a melyek a leigázott népeken uralkodnak, míg a meghódított államok, a melyek az előbbieket által leigáztattak, a nőneműek.

Úgy látszik, mintha e bizarr túlzások egyenesen azon tan tekintélyének sülyesztésére készültek volna, a melynek kommentárai akarnak lenni és bizonyára nem kis rész illeti őket abban, hogy a modern szociológia tekintélyét elvesztette sok újítást nem ellenző és nem reakcionárius ember előtt. De ha az ember a tanítványok túlzásaitól és toldásaitól eltekint, hogy visszatérjen a mester mérsékeltebb irataihoz, akkor is csak azt láthatja, hogy ennek semmi más nem sikerült, mint a társadalmi állapotok mélyített elemzését meddő analógiák súlyos terhével helyettesíteni, melyek egyáltalán semmit sem bizonyítanak. Mert tetszésünk szerint szaporíthatjuk a társadalmi és az emberi szervezet között való érintkezés pontjait és mi is találhatunk a társadalomban izmokat, combokat, csiralemezeket, edényeket sőt daganatokat és keléseket is, emboliákat és pericarditiseket: de mindez egy lépéssel sem fog bennünket előrevinni a társadalmi törvények kikutatásában. A megfigyelt jelenségek többé-kevésbé plasztikus és színes rajzát adnók illetéknép, de nem alkottunk volna a kutatás alá vett jelenségekre vonatkozó egyetlenegy döntő tudományos elemzést sem.

Ez Spencer sorsa is. Rendszeres analogizmusa képesítette ugyan, hogy a társadalmi élet legvilágosabb nyilvánulásait festői formában bemutassa, a mi egyiknek-másiknai művészi vagy irodalmi szempontból tetszhetik, másoknak talán modorosnak és dekadensnek tűnhetik fel: a mi azonban nem derít föl, nem magyaráz s nem világít meg semmit.

Ezért Spencer szociológiája tisztára leíró s nem kutató; a kutatás egy előző fokát képviseli, csak előkészítésül vagy bevezetésül szolgálhat egy magasabb tudományos kutatáshoz. De összehasonlító módszernél még inkább kifogásolandó Spencer tulajdonképeni rendszere vagy az az alapvető tétele, hogy a szociológiának a biológián kell felépülnie. Már a legfutólagosabb rápillantás is elég, hogy meggyőződünk arról az óriási ellentmondásról, a miben ez a tétel szenved.

Bizonyos, hogy a szociológia, mint autonóm tudomány, önmagában bírja léte jogát, a mennyiben a társadalmi halmazat élete oly törvényeknek van alávetve, a mik különböznek az

egyén életén uralkodó törvényektől. Ha evvel szemben azt erősítik, hogy az egyén életét meghatározó törvény magától kormányozza a társadalom életét, akkor ebből azt kellene logikusan következtetni, hogy a biológia önmagának elég a társadalmi tünemények összességének megmagyarázására és hogy ennél fogva a szociológia tudományának nincs többé létalapja. Ekként tehát ez az iskola, a helyett hogy megalapítaná a szociológiát, a pályába fojtja. De ettől eltekintve mindenki látja, hogy a szerves lények közös biológiai tüneménye nem tudja a társadalmi tünemények észszerű magyarázatát adni, melyek, legalább is legbonyolultabb és legismertebb nyilvánulásaikban, kizárólag az emberi faj sajátosságai. És valóban csak az ember hoz létre nevelési, jogi és fegyelmi rendszabályokat; az ember politikai, nemzeti és nemzetközi viszonylatokat alkot, a melyeknek nyomait hiába keresnők az alacsonyabb fajoknál; végül és mindenekfölött egyedül az ember él társadalomban. Ugyan jól tudom, hogy a Spencer iskolájába tartozó szociológusok más véleményen vannak és hogy minden alkalomnál a hódok, a méhek és hangyák társadalmára utalnak. De igyekezetük és rendszeres nagyítólencsájuk ellenére nem sikerült egyebet találniok az állati fajoknál, mint anyagi halmazokat, melyek egy közös fenyegető veszedelem által teremtvék, s melyek minden tekintetben öntudatlanok és mechanikusak, de egyáltalán semmi analógiát nem mutatnak föl a tagolt és bonyolult emberi együttéléssel. Ha tehát a biológiai faktum az összes fajoknál egyenlő, míg a társadalmi faktum és a reájuk vonatkozó viszonyok az emberi faj különös sajátosságai: akkor az a kísérlet, a mely az utóbbi faktumait, mint az előbbiekből lezármazottakat akarja vizsgálni, logikai képtelenség. Mert nyilvánvaló, hogy azon társadalmi tünemények létrehozatalára, a melyek csak az emberi halmazat körén belül, nem pedig már az alacsonyabb halmazatoknál jelentkeznek, nem elég többé a valamennyinél közös biológiai tünemény, hanem ezenfelül egy az emberi lény kizárólagos sajátosságát képező faktumnak is szükségkép elő kell fordulnia.

Ez az eredendő tévedés azután végigvonul Spencer magyarázatain s számos hiányai és sajnálatraméltó hibáinak főforrása, a melyek közül bizonyára a legsúlyosabbak egyike a társadalmi rend történeti tényezői ismeretének tökéletes hiánya. Tényleg érthető, hogy egy olyan iskola, a mely a szociológiát a biológia nyúlványának tekinti, nem számolhat egyéb tényezőkkel, mint azokkal, a mik az embereknél és az alacsony állatoknál közösek. S minthogy a történelem az emberre vonatkozó legsajátosabb és exkluzív jelenség, nagyon természetes, hogy a bioogikus iskolának nem sikerül azt saját keretébe foglalni.

Íme ez az oka, hogy bár Spencer és követői gyakran bejárják a történelőtti idők határtalan területeit, bár óriási tudással pompáznak Amerika, Afrika vagy Ausztrália vad embereit illetőleg, nem is érintik a történelmet és az emberi nem történeti korszakait egyáltalán nem ismerik. Miért? Azért, mert a biológiai módszernek a vad ember állatvilágánál van helye, de nem tud már tájékozódni a kultúra bonyolultatai vagy a történeti időközön belül élő népek bonyolultabb és magasabb léte mellett. Ilyen szempontból vizsgálva, nem habozom kimondani, hogy Spencer rendszerét Comte rendszerével szemben visszafejlődésnek kell tekinteni. Az utóbbinak elmélete, ha némelykor kétségtelenül csalóka volt is, legalább egy Ariadne-fonalat nyújtott, a mely a kutatónak lehetővé tette a történelem labirintusában való mozgást, a mely segítségére volt az egymásra következő társadalmi fokok megkülönböztetésénél és legalább megkísérelte, hogy e fokok sajátos alapvonalait valami módon egy főszerpont köré csoportosítsa. Spencer tana azonban teljesen tehetetlen e lényeges feladattal szemben; megállani kényszerül épen a történeti idők küszöbén és képtelen az ezeken belül lejátszódó differenciáltabb és bonyolultabb tüneményeket megmagyarázni; képes igen kimerítő bölcseletét adni a kezdetleges társadalmaknak vagy a történet előtti időeknek, de sohasem adhatja a civilizáció, sőt még a barbár kor bölcseletét sem. Egy szóval nem nyújt történelembölcséletet.

S míg a Comte-féle szociológia olykor egy-egy világos sugarat vetett a klasszikus ó-korra, a középkorra, sőt saját korára is: addig Spencer elmélete az összes nagy emberi korszakokat

egészen homályban hagyja, vagy oly bizonytalanul és gyöngén világítja meg, hogy alig sejteti külső, differenciálatlan körvonalait.

És ebből egy másik következmény áll elő: a szociológia biológiai elmélete képtelen megismerni a társadalmi fejlődés sajátos jellemvonását vagy a tökéletesen különböző és haladó formák sorozatán keresztül való átmenetét. Nem vonakodom hozzáfűzni, ha paradoxonnak látszik is: hogy Spencer elmélete a társadalmi fejlődésről – fejlődésellenes. Mert az emberi társadalmat, évszázados fejlődésében, katonai társadalomnak fogja föl, a mely az ipari állapot felé tör, a nélkül, hogy valaha azt elérné. Az emberi társadalom, a hogy azt Spencer rajzolja, nagyszerű fejlődésben tökéletesedik, differenciálódik, asszimilálódik, saját kifejtésének és kiterjeszkedésének eszközeit sokszorosítja, de lényeges jellemvonásaiban, irányt adó törvényeiben mégis mindig azonos marad: mindig egy katonai társadalom mely az ipari felé igyekszik.

A dolgok azonban a valóságban nem így állanak; mert az emberi társadalom fejlődésének folyamatában a történeti fokok egész sorozatán megy át, mindegyikében gyökeresen különböző formákat, jellemvonásokat véve fel; a fejlődés kezdetén kommunista, később rabszolgai, azután hűbéri, végül pedig bérrendszeren nyugvó; és ezek a fokok mind szigorúan egymástól különböző történeti világok, egymástól annyira különböző szervezetek, mint a hogy elüt a légy a gorillától, a méh az elefánttól. És ezeket a sokféle, lényegesen különböző formákat Spencer mind egy rovat alá vonja, azon legfölületesebb, mindnyájuknál közös jellemvonás alapján, hogy katonai társadalmakat alkotnak. Ép oly jogosult volna, ha egybefoglalnék a békát, a sást és az embert azon közös tulajdonságuknál fogva, hogy mind lélegzenek.

Végül Spencer azon tételét, hogy az emberi társadalomban a legalkalmasabb fönmaradásának általános törvénye beigazolódik, durván megtagadja a valóság legelemibb megfigyelése is; ez azt mutatja, hogy a létért való emberi küzdelemben nem a legjobbak győznek, hanem többnyire a legravasabbak, a leghitványabbak, a leggazdagabbak diadalmaskodnak és a legyőzöttek nem halnak ki, hanem ellenkezőleg élniök kell, hogy a győzőket etessék, kiszolgálják és mulattassák. Ezért a társadalmi harcban hiányoznak mindazok az elemek, melyek a biológiai harcban mutatkoznak és a melyek belőle a tökéletesedés és haladás hatalmas tényezőjét alkotják.

De igen tévedne az, a ki azt hinné, hogy e nézeteink egy oly tudományos irány teljes elítélését jelentik, a mely a szociológiai kutatásnak figyelemreméltó impulzusokat adott és a melynek – ez megérdemelt elismerés – örökre erős alapja van igazságaiban. Kétségtelen, hogy az emberi társadalom, bár saját, az őt alkotó egyénektől független étellel bír, mégis egyénekből vagy szerves lényekből áll, a kiknek életmódja és társadalomban való együttélése bizonyára a biológiai feltételek vagy szervezetük törvényei által szigorúan meg van állapítva. S kétségtelen továbbá az is, hogy az állati szervezet törvényeinek ismerete elengedhetetlen a társadalmi szervezet törvényeinek megismeréséhez: és ebben az értelemben bizonyos, hogy a biológia képezi a szociológia alapvető előfeltételeit. Íme itt van az igazság egy első eleme, a melyet nem lehet félreismerni Spencer rendszerében. Azonkívül maga a társadalom és a szervezet közötti analógia, ha nem is vezet termékeny fölfedezésre, legalább ama meggyőződés megerősítésére alkalmas, hogy a társadalom nem az ember mesterséges alkotása, nem gép, melyet szerkesztett, melyet kényre-kedvre változtathat és szétszedhet, hanem természetes alkotás, a mi a fejlődés és haladás szigorú törvényeinek van alávetve és a mit az embernek lehetetlen szétrombolnia vagy lényegesen megváltoztatnia. Ebben van azután Spencer elméletének nagy haladása a Comte-éval szemben. Mert míg Comte a társadalmi tüneményeket az emberi értelem érvényesülésekép magyarázva, földidézte azt a gondolatot, hogy az embernek hatalmában van a társadalom helyzetének megváltoztatása és így a reformistákat, a tervkovácsokat, a társadalmi újjáalakítások összes ábrándozóit igazolni látszott: addig Spencer elmélete igen alkalmas időben önti le hideg sugárral az örült

álmodozókat, megmutatva, hogy a társadalom szerves egész, melyet hajthatatlan természeti törvények szabályoznak és hogy ama gondolat, a mely az összesség helyzetét az alkotmány egy pontjának átalakítása, vagy egy közigazgatási vagy politikai reform által megváltoztathatni véli ép oly abszurd, mint az, a mely azt mondaná, hogy a kutya lábait ki tudja egyenesíteni és az elefántokat repülésre tudja ösztökélni. A társadalmi reform legföljebb azt a szerény eredményt érheti el, melyhez a tenyésztők okos és célszerű keresztezéssel jutnak; a mint ezeknek ismételt kísérletekkel sikerül kicsinyíteni vagy szebbíteni az ökrök vagy juhok fejét, szarvait vagy lábait: úgy hoz helyre a reformátorok türelmes és serény munkája némely társadalmi szabálytalanságot vagy alaktalanságot. De nem többet. A míg Comte többé-kevésbé gazdag reformtörekvésekkel fejezi be fejtegetéseit, addig Spencer végül a quietizmushoz ér. Oly quietizmushoz, a mely túlzásaiban harcol a szocializmus, munkásszervezetek és az állami beavatkozás minden formája ellen, a nélkül hogy meggondolná, hogy ezek a tünemények maguk is részei a társadalom ama szükséges fejlődésének, a mely ellen küzdeni hiábavaló; oly quietizmushoz, a mely azonban minden tekintetben közelebb áll az igazsághoz, mint elődjének katasztrófikus velleitásai.

Ha egyáltalán érezném magamban a hivatást, hogy Spencer szociológiájáról szinhetikus s egyben erről és Comte szociológiájáról összehasonlító ítéletet mondjak – akkor azt mondanám, hogy Comte tárgya a legmagasabb eszményiség, Spenceré a legalacsonyabb állati élet. Comte az eszmék nevében szól és azokat az emberi társadalom legmagasabb kormányzóiként üdvözli: Spencer a sejtek, az idegek és ezek öntudatlan rezgései nevében beszél. Comte felhők között járkal, Spencer a föld alatt kúszik. Comte az angyal, Spencer a faun. De egyik gondolkozó sem áll az emberrel a földön, egyiknek sincs igazán pozitív nézete a társadalmi együttélésről. A szociológia, a melynek Comte angyala és Spencer faunja volt, Diogeneshez hasonlóan az ember keresésére kényszerült menni. Megtalálta-e vajjon? Ez még megvizsgálandó. De az bizonyos, hogy az új tudomány jövője és reményteljes sorsa ennek valami módon való megtalálásától függ.

NEGYEDIK ELŐADÁS.

A BIOLÓGIAI SZOCIOLÓGIA UTOLSÓ FOKA.

A szerves fejlődés elmélete, a mely a biológiai szociológia hívei szerint csak egyedül képes a társadalmi fejlődés rejtelmét megoldani, maga is fejlődött s érdekes parabolát futott be, a melyet mindenkép ismernie kell annak, a ki meg akarja azokat a nehéz és szenvedelmes vitákat érteni, a miket e fejlődő tudomány művelői vívnak. Lamarck, a transzformizmus első theoretikusa szerint a faj fejlődése egyszerűen annak az erőlködésnek az eredménye, a melyet az individuum a környezethez való alkalmazkodása céljából kifejt; a hol ezek az erőlködések hosszú időn át megismétlődnek, ott végre módosítják és tökéletesítik a megfelelő szervet s vele az egész szervezetet. A szervezet ezen fokozatos tökéletesedése, a mely a lény örökös harcának eredménye a környezettel szemben, megerősödve és határozottabbá válva átöröklődik az utódokra és ez a tökéletesedés, megszilárdulva az átöröklés és nemzedékeken keresztül végzett folytonos gyakorlat által, végre a faj gyökeres átalakulását, vagy egy új faj alakulását idézi elő. Röviden ez Lamarck elmélete. De ezt az elméletet, a melyet keletkezésekor bizalmatlanul fogadtak, Darwin mélyebb és terjedelmesebb elmélete teljesen kiszorította. Ez nem tagadja, hogy a környezet, az alkalmazkodás, a szerzett tulajdonságok átöröklése a szerves fejlődésnek ne volna figyelemreméltó tényezője, hanem azt tartja, hogy ez annak sokkal kisebb fontosságú tényezője, mint a természetes kiválasztás, a melyet Darwin helyez legelőször előtérbe. Minthogy a táplálkozásra szolgáló anyagok – úgymond – sohasem elegendők az élők összességének ellátására, azért szörnyű létért való küzdelem dül közöttük, a melyből a jobbak, az erősebbek kerülnek ki győzedelmesen, míg a gyöngébbek kérlelhetlenül elpusztulnak. De az erősek fennmaradása, a melyek tökéletesebb és kiválóbb szervekkel vannak megáldva, hathatós befolyást gyakorol a faj megjavítására és tökéletesedésére; s miközben a fennmaradtak előnyösebb tulajdonságai nemzedékek során átöröklődnek és határozottabbak lesznek, végül új és magasabb fajok alakulását eredményezhetik. Ily módon a fejlődésnek nemcsak egy tényezője van, a mint Lamarck metafizikai egyoldalúságában gondolta, hanem több tényező egyesül a nagy eredmény elérésére.

Spencer, a ki a szerves fejlődést három tényező, a környezet, a kiválás és a szerzett tulajdonságok átöröklése termékének tekinti, ezen szélesebb Darwin-féle tant csodálatraméltó módon védi és alkalmazza. A környezet hatása az egyéni variációkat szüli vagy a protoplasma egységeiben a kezdetleges differenciálódást hozza létre; a természetes kiválasztás *megőrzi és élesebbé teszi* a pozitív és jobbító variációkat; végre a szerzett tulajdonságok vagy a gyakorlás és alkalmazkodás alkotta struktúra-módosulások átöröklődése tovább tökéletesíti az egyéneket és a fajokat. És ez az utolsó tényező kiváltkép hathatós, sőt nagyfontosságú a magasabb fajoknál, különösen az emberi fajnál, a melynél a természetes kiválasztás hatását nagyon sokszor keresztezik hatalmas ellenhatások. Az új tan, a mely ekként két nagy név: Darwin és Spencer auspiciuma alatt keletkezett, a biológiai tanokban s ebből kifolyólag a társadalmi tudományokban, úgy látszott, mintha ellenmondást nem tűrő uralomra lenne teremtve. De körülbelül három évtized előtt egy más tudományos irányzat keletkezett és azóta mind-mindinkább túlsúlyra kerül. Ez az elmélet visszajáról tér vissza Lamarck egyoldalúságához, mert a szerves fejlődés kizárólagos tényezőjének a természetes kiválasztást tekinti és a többi főntjelzett tényezőket vagy kizárja, vagy azokat néma személyeknek avagy véletlen statisztáknak tekinti.

A fejlődés elméletének ez az új iránya August Weismann német természettudósnak köszöni eredetét, a ki legelőször általa lett híressé, hogy a leghatározottabb módon tagadta a szerzett tulajdonságok átöröklését, a mi Lamarck szerint az állati fejlődés kizárólagos

tényezője. Weismann szerint a nemzessel csak az egyénnel vele született tulajdonságok öröklődnek át, míg azok, a melyek a használás és gyakorlás eredményei, nem. Például, színes ember gyermekei szükségszerűen színes emberek lesznek; mert veleszületett tulajdonságról van szó és ez átöröklődik az utódokra is. De, egy táncosnak vagy egy táncosnőnek gyermekei, a kik hosszú táncgyakorlat által igen szép lábakat kaptak, nem lesznek szükségkép kiválóan szép lábakkal megáldva. Annak a cipésznek, kinek különleges helyzete miatt, melyben egész nap kényszerül maradni, görbe a háta, a gyermeke nem lesz szükségkép görbe hátú. A hegedűs fia *nem fogja* örökölni szükségkép azon mozgékony ujjakat, a melyek az apánál az ismételt gyakorlat eredményei és így tovább; mert mindezek szerzett tulajdonságok, a melyek éppen ezért nem öröklődnek át az utódokra.

Weismann tételét bebizonyítandó, először azt állítja, hogy az összes szerves lények két szigorúan különböző részből állanak – *a csira plazmából* és a *somasejtekből*: Az egyénnél minden, a mi nem csiraplazma, az soma és a két rész között nincs semmiféle kicserélés vagy kölcsönös vegyülés. A szerves lény a nemzessel az újszülöttbe viszi saját csiraplazmájának egy részét, de saját somasejtjeiből semmit és ezért mindazok a módosulások, melyek a somasejteken keletkeznek, az egyénnel múlnak ki, a nélkül, hogy utódaikra átöröklődnének. Most a módosulások, a mikhez a szervek gyakorlás vagy nemhasználás által jutottak, vagy más szavakkal a szerzett tulajdonságok és hibák, kizárólag a somasejteket érintik, a nélkül, hogy a csiraplazmára egyáltalán vonatkoznának; ezen befolyásoktól a szervezet legmélyebb rétegeibe elhelyeződött csiraplazma teljesen ment. Tehát a szerzett tulajdonságok nem örökíthetők át. – Egy kézzelfogható példa alkalmas a dolog megvilágítására. Az aranygyapjú drágakövekkel kihímzett nagy szalagját a jelenlegi tulajdonos halálakor vissza kell adni a spanyol királynak, a ki azután egy más személynek adja és így tovább; de a tokot, melybe a szalag be van zárva, a jelenlegi tulajdonos vagy családja megtarthatja. Ebből az következik, hogy ha az aranygyapjúval kitüntetett személy a tokot szépíti, rajzokkal díszíti vagy drágakövekkel kirakja, akkor mindezek a díszítések nem származnak át ezen magas kitüntetésben való utódjára, a ki ezt a szalagot megkapja, de a tokot nem. Weismann csiraptemája egészen megfelel az aranygyapjú szalagjának és a somasejtek a toknak. A szerves tökéletesedések, melyek a gyakorlásnak, a nevelésnek köszönhetők, megannyi díszítések, a mikkel a csiraplazma tokja van szépítve; és minthogy a tok nem megy át az örökösökre, a díszítések és javítások nem öröklődnek a nemzedékek sorozatán át: egyéni epizódok maradnak, nem társadalmi állandóságok.

Érthető most már, hogy a szerzett tulajdonságok öröklésének kizárásával miért nem lehetséges többé ezen jellemvonások átszállásának tulajdonítani a fajok fejlődését, a mit így egyedül a természetes kiválasztás határoz meg. De nem elég, hogy a, természetes kiválasztást ily módon a szerves fejlődés egyedüli és kizárólagos tényezőjeként fogadták el, hanem Weismann azt állítja, hogy ezenkívül *conditio sine qua non*-ja a faj főtartásának vagy annak, hogy nem fajul el és nem esik vissza az állatvilág alacsony formáira. Ha tényleg a természetes kiválasztás folyamata nem működne, egy szörnyű tünemény lehetősége állhatna be, a mit Weismann *panmixis*-nek nevez s a mi véleménye szerint egy végzetes degenerációnak tényezője és egyenértéke.

Ha nem volna létért való küzdelem, ha a jobb tehetségekkel felruházott egyének nem élnének tovább és nem pusztulnának el a gyöngébbek: úgy ezek élnének; s ha ezek élnének, akkor a másik nem magasabb lényekkel párosulhatnának, és ezeknek jobban alkalmazkodott szervei a helyett, hogy nemzedékről-nemzedékre fentartódnának és finomulnának, – a mi a jobb lények párosulásának szükségszerű következménye – lassankint rosszabbodnának és egy kezdetleges alacsony formához térnének vissza. Ily módon az állati szervezet nemhogy az idők folyamán tökéletesedne; hanem fokról-fokra rosszabbá és romlottabbá lenne, mindaddig, míg a faj kikerülhetetlenül az előbbi és alacsonyabban álló formához térne vissza.

A *panmixia* ezen folyamatából, valamint romboló hatásaiból néhány részleges tüneményt

figyelhetünk meg a legközönségesebb és legegyszerűbb jelenségeknél. Így például a vadaknak, a kik kemény vagy rosszul főzött hússal táplálkoznak s a kik mellett nincsenek amerikai fogorvosok, a kik mesterséges fogakat vagy fogsorokat szállítanak nekik, a megélhetéshez kifogástalan fogsorral kell bírniok. Ezért a vadak közül azok, a kiknek rossz fogazatuk van, szükségkép kipusztulnak, míg a kitűnő fogsorral megáldottak fenmaradnak, egymásközt házasodnak és gyermekeik hasonló vagy még erősebb fogsorral vannak fölruházva; és ily módon mind-mindjobban tökéletesedik és erősödik a faj fogsora. Ellenben a; civilizált ember egész jól tud élni, ha rossz foga is van vagy egyáltalán nincs már természetes foga; akár azért mert a modern szakácsok a húsból oly pástétomot tudnak készíteni, a mit nem is kell megrágni, akár, mert ma már lépten-nyomon akad fogorvos; és egy új statisztika azt az eredményt hozta ki, hogy egyedül Angliában évente körülbelül másfél millió hamis fogat készítenek. Innen van az, hogy társadalmunkban jó fogú személyek mellett olyanok is vannak, a kiknek rossz foguk van és hogy ezért házasságok mindkét csoporthoz tartozó személyek között lehetségesek és gyakoriak. Ha tehát egy jó fogsora személy egy rossz fogazattal bírót vesz el, nem mindig sikerül neki saját jobb fogsorát utódaira átörökíteni; s ekként a fogak a; nemzedékek során mindinkább rosszabbodnak, a mint ez sajnos az összes civilizált társadalmakban történik, a helyett, hogy a nemzedékek folyamán lassankint tökéletesednének, mint a hogy ez a civilizálatlan társadalmakban van. De ez a tény, a mi jelen esetben a szervezetnek csak egy másodrendű részét érinti, kiterjeszkedik az összes szervekre vagy az egyén életbevágóbb szerveire és így azt találjuk, hogy a kevésbé alkalmasak továbbélése lehetséges lévén, az ezek és az alkalmasabbak között való házasság szörnyű elfajulásra vagy a faj szükséges visszafejlődésére vezet. Ezekután megérthető miért tulajdonítanak az ily elmélekedések a természetes kiválasztásnak oly óriási fontosságot, mert ez már nemcsak a szerves fejlődés egyedüli oka, hanem az egyedüli óvszer a faj visszafejlődése vagy sülyedése ellen, egyedüli föltétele annak, hogy az anthropoidok ne váljanak ismét monerákká vagy az emberek majmökká.

Ily módon a szerves fejlődés elmélete egy furcsa parabolát irt le. Ezt a fejlődést először mint a szerzett tulajdonságok átöröklésének termékét mutatják be; azután mint ennek és a természetes kiválasztásnak, később csak a természetes kiválasztásnak eredményét és végül a természetes kiválasztást már nemcsak a. fejlődés okának, hanem a faj megmaradása okának is tekintik.

A szerves fejlődés elméletének ez a legújabb alakja jelentős hatással volt a szociológiáivá is. Mert a biológiai alapon nyugvó szociológia legújabb képviselői sietnek Weismann tanát átvenni, hogy belőle hatalmas fegyvert kovácsoljanak a leghíresebb és eddig diadalmaskodó társadalmi elméletek ellen. Ha, mondják ők, a szerzett tulajdonságok átöröklése valóban elfogadható volna, az emberi haladás lehetősége oly feltételek mellett is elképzelhető volna, a melyek a létért való küzdelmet kizárnák; de midőn a szerzett tulajdonságok átöröklése lehetetlen, midőn a fejlődés tényezői mind egyre, a természetes kiválasztásra redukálódnak, midőn ez ezenfelül lényeges föltételét képezi annak, hogy a faj ne sülyedjen és el ne fajuljon: nyilvánvaló, hogy a lények közötti küzdelem, a véres és kegyetlen küzdelem és a kevésbé alkalmasnak szükségszerű elpusztulása lesz a társadalmi fejlődés megváltoztathatatlan feltétele s az ár, a melylyel megváltani kényszerülünk az emberi haladást, sőt az emberi összesség egyensúlyát is. És ezért föltétlenül szükséges, hogy valami módon a társadalmi küzdelmet elősegítsük, pihenés és megállás nélkül serkentsük az élő lények között való harcot, mert egyedül ettől függ az összesség élete és fejlődése,

Azon írók közül, a kik ha némely lényeges pontban el is térnek egymástól, de a természetes kiválasztás dicsőítésében mégis egyek, megnevezendők Morselli, Novicoff, Gumpłowicz, Vaccaro stb.; azonban különösen kiemelendők Amman és Kidd, a kik e premisszákból a legkíméletlenebb és legföltűnőbb következtetéseket vonták le.

Ammon jól ismert munkájában: *A társadalmi rend természetes alapjai*-ban, Weismannra

támaszkodva, a természetes kiválasztás mindenhatóságát erősíti és bemutatni igyekeznek, hogy ez az embernél éppen úgy működik, mint az alacsonyabb fajoknál. Azt mondja, hogy az állati létért való küzdelemből az erősebbek és jobbak kerülnek ki győzedelmesen, míg a rosszabbak elsatnyulnak vagy elpusztulnak; így történik ez az emberi társadalomban is.

Abból a tényből, hogy a társadalmi harcban a győzők a gazdagok, a kapitalisták és a birtokosok, a legyőzöttek a szegények és a, munkások: Ammon azon ámulatba ejtő tétel levezetésén fáradozik, hogy *erős és gazdag, gyöngye és szegény*, egyenértékűek, más szóval, hogy a gazdagok mind szellemes és tehetséges emberek és a szegények mind hülyék. Vizsgálódásait avval kezdi, hogy az embereket tehetségük szerint osztályozza és azt találja, hogy egy binominális görbének vagy egy parabolának megfelelően rendeződnek el. A legnagyobb tehetségű emberek száma igen kicsiny; ezután mindinkább nagyobb lesz azon emberek száma, a kik a legnagyobb tehetségűeknél kisebb és kisebb tehetséggel bírnak, míg elérték a középtehetségűek számra nézve legnagyobb csoportja; ezen a ponton túl kezdődik azon emberek száma, a kik a közepes tehetségűeknél mindinkább kevesebb tehetséggel bírnak; ez a szám azután addig fogy, a míg eléri a legalacsonyabb tehetségeket, a hülyéket, a kiknek száma körülbelül éppen oly csekély, mint a lángeszűké. És most a jövedelem görbéje valóban analog alakulatot mutat. Igen kevés a rendkívül gazdag, milliárdos ember; növekvőben van lassankint azok száma, a kiknek jövedelme mind-mind kisebb egész a közepes jövedelemig, a melyik az emberek legnagyobb számát öleli fel; ellenben azon egyének száma, a kiknek jövedelme mindinkább a középjövedelem mögött marad – fogy, a míg elérték a proletárok, a kiknek száma körülbelül ép oly kicsiny, mint a krózosoké. Tehát, fejezi be diadalmasan Ammon, a bevételek görbéjének a tehetségek görbéjével való tökéletes egyezése megdönthetetlenül mutatja, hogy a gazdagság a tehetség csillogó korrelatívuma, hogy a tulajdon a tehetség koronája, hogy egy ember annál gazdagabb, minél nagyobb az intelligenciája.

A legegyszerűbb megfigyelés is számtalan ellenvetést támaszt azonban ily következtetés ellen. Hagyjuk tekinteten kívül azt, a mit a tehetségek és a jövedelmek görbéjének állítólagos párhuzamos izmusa ellen föl kellene hoznunk: hogy a valóságban ilyen párhuzamos nincs; hogy azon emberek száma, a kiknek tehetsége fokról-fokra a középtehetség mögött marad, csökken, míg azok száma, a kiknek jövedelme mindinkább a középjövedelem mögött marad, nő; a szegények száma nem egyenlő a leggazdagabbakéval, hanem sokkal nagyobb. De ettől eltekintve, Ammon két görbéje csak akkor bírna némi bizonyító erővel, ha he volna igazolva, hogy azok az egyének, a kik a jövedelem görbéjének egymásra következő pontjain vannak, *ugyanazok*, mint a kik a tehetségek görbéjén a megfelelő pontokat foglalják el; ha, más szavakkal, be volna bizonyítva, hogy a jövedelemmel rendelkezők egymásra következő osztályai *ugyanazon egyénekből* állanak, mint a kik a tehetségek egymásra következő osztályait alkotják. De Ammon, s erre szinte fölösleges rámutatni, ily bizonyítást nem ad, nem is adhat, és e nélkül görbéi egyáltalán semmit sem mondanak és a vita tárgyát képező tételt illetően ily fajta következtetésre nem jogosítanak. Végül megemlítendő, hogy a szerző maga is érzi mód-szénnek tökéletlenségét, mert különböző más bizonyítékok gyűjtésén fáradozik. Candolle által összegyűjtött számok alapján azt erősíti, hogy a gazdag családok sokkal több tudóst és művészt szolgáltatnak az emberiségnek, mint a szegény családok. Azt beszéli, hogy több száz gazdag és szegény koponyáját mérte meg és hogy a gazdagok koponyaterjedelme minden esetben nagyobb volt a szegényekénél. Különösen a bankárok koponyája igen terjedelmes, a mi nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a többi halandókat intelligenciában felülmúlják. De kell még több is? Ammon pontosan megmérte a gazdagok és szegények kalapjait s igen számos kalaposnál kérdezősködött, a kik biztosították arról, hogy a gazdagok kalapbősége mindig nagyobb a szegényekénél. Kell-e most már még több bizonyíték, hogy a földgömb összes munkásainak kiadhassa az együgyűség, a polgárságnak pedig az értelmesség pártját? Tehát, következtet Ammon, a gazdagok mind tehetséges

emberek, a szegények ellenben hülyék. Ekként az emberi társadalom szerkezetében és fejlődésében szigorúan alá van vetve a természetes kiválasztás nagy biológiai törvényének; mert benne a jobbak, az erősebbek diadalmaskodnak és diadaluk egyedüli tényezője és lényeges feltétele a haladásnak.

A legközönségesebb megfigyelés elegendő a vagyonos osztály ezen állítólagos szellemi felsőbbségének megdöntésére, a mit Ammon annyi ügyességgel szeretne általános anthropológiai törvénynek emelni. Ha még nem is fogadjuk el a megfordított tételt, a melyet igen kiváló írók, így Adam Smith is védtek, hogy a gazdagok nem azért gazdagok, mert intelligensek, hanem azért intelligensek, mert gazdagok: annyi bizonyos, hogy e tételben sokkal több igazság van, mint az Ammontól formulázottban. Ennek bebizonyítására elegendő ugyanaz a tény, a melynél Ammon annyi örömmel időzik, tudniillik, hogy az előkelő és gazdag családok általánosan és viszonylagosan nagyobb számban adtak az emberiségnek tudósokat és művészeket. Mert ilyen tény oka egyszerűen az, hogy csak jómódú családok képesek fiaiknak oly nevelést adni, a minőt a szabad művészetek üzése kíván; azaz a tehetség csak a gazdagság melegházában tud kinyílni, vagy, hogy ha a tulajdon nem is szüli a tehetséget, de érvényesülésének mindenestre föltétele.

És hány igen híres fölfedező köszönheti fölfedezését egyedül jól megtöltött pénztárcájának! Leverrier rendszeresen eltulajdonította az asszistensei által tett összes asteroid-felfedezéseket; és egy ezt illető interpellációra cinikusan azt felelte, hogy ezek szerzett tulajdonát képezik, mert minden felfedezett asteroidért 1000 lírát fizetett. Másrésről elegendő, ha a magántulajdon történetét kissé ismerjük, hogy kegyetlenül leszámoljunk azzal a tétellel, a mely a gazdagságban magasabb szellemi képesség eredményét és jutalmát látja. Erre vonatkozólag csak egy példát fogok felhozni. Egy ind rabszolga, ki Siva temploma előtt őrt állott, éjjel kitörte annak a két óriási gyémántnak egyikét, melyek az isten szeméit képezték. Az értékes drágakővel keresztülmenekült Ázsián, bement Oroszországba és Szent Pétervárra érkezett, a hol sikerült neki a gyémántot Katalin cárnőnek egy millió rubelért eladni. Ez az ember egy híres, gazdag családnak, a Lazareffeknek volt megalapítója. Most kérdem, hol van itt a tehetség, a mi a gazdagságot megteremtette? Ki meri tagadni, hogy nem a tehetség, hanem lopás volt ezen esetben a vagyon teremtője? És mily könnyű volna a példákat szaporítani és a következtetést általánosítani!

De, folytatja Aramon, ha a társadalom természetes rendje önmaga által határozza meg a jobb és alkalmasabb elemek diadalát, ez nem azt jelenti, hogy egy ily eredmény ne volna megfontolt emberi munka által előmozdítható. Ellenkezőleg. Ha a társadalom fejlődése és egyensúlya a legerősebb, azaz a leggazdagabb győzelmétől függ, akkor az államok szervezésének legelőször is ezek számának szaporítására kell irányulnia, ezek győzelmét kell elősegítenie, siettetnie (annál is inkább, mert néhány biológiai hatás ezek kihalásának gyorsítására összeműködik) és minden módon elő keli mozdítania a legdegradáltabb és legszegényebb osztályok pusztulását. És Aminön egyáltalán nem röstelli az ilyen célra irányuló intézkedések egész sorozatát előterjeszteni.

Ilyes eszköz első sorban – mondja Ammon – a legszükségesebb használati tárgyak erős közvetett megadóztatásai, a mi a felsőbb és gazdagabb osztályokat megkíméli, míg az adóterhet a szegény néposztályra gördíti. Egyidejűleg az értékpapírok és kötvények kibocsátását kell szaporítani, mert ezáltal azoknak a kiváltságolt lényeknek csapata nő, a kik víg életüket a cowpow-vágás és az igazságon való fönséges elmélkedés között osztják meg. Az államnak ki kell zárnia a közigazgatási és politikai választói jogból a proletárokat, mert ezek a legdegradáltabb és leghalmozottabb tagjai a polgári társadalomnak; elő kell segíteni az ugyanazon rangbéli egyének házasságait, mert ezek, előmozdítván a jobbak kiválasztását és legkiválóbb tulajdonságaiknak átörökítését, a *panmixis* biológiai veszélyét elhárítani képesek. Még ez sem elég. A fajüldözést dicsőíteni kell, mert mindig és csalhatatlanul az alacsonyabb fajok ellen irányul s elpusztulásukat idézi elő. A háborút dicsőíteni kell, mert minden esetben

a gyenge megsemmisítésével végződik. Valóban, Ammon szerint, a harcmezőkön csak a kevésbé alkalmasak vagy tehetetlenek hálnak meg, míg az előkelőbbeknek és ügyesebbeknek biztosan menekülniök sikerül. Mintha a gránátözön, a mely a harcolók egész sorát ragadja el, igazán ki tudná válogatni áldozatait! Nem volna szörnyű istenkáromlás Itália szép virágát, Goffredo Mamelit, a kit a harcmezőn barbár módon legyilkoltak, az alkalmatlanok és elfajultak közé sorolni és a mi bátor tábornokainkat, a kik Abba Garimanál futással menekültek a halálból, emberfölötti embereknek vagy kiválasztott szellemeknek tartam? Nyilvánvaló, hogy az ilyen állítások magukban hordják cáfolataikat.

Még nagyobb szerű következtetéseket vont le Weisnramm elméletéből Kidd, a társadalmi fejlődést tárgyaló híres munkájában. Minthogy, mondja ezt a szerző, a társadalmi halmazat fejlődése, sőt fenmaradása is csak a természetes kiválasztás vagy létért való küzdelem árán érhető el: nyilvánvaló, hogy az egyén és a társadalom érdekek között összeegyeztethetetlen ellentét van. Ugyanis a társadalom fejlődésének s még inkább visszafejlődésének kikerülése *csak* a lények között való véres harc árán biztosítható, a mely harcnak az élők határtalan többségét nyomorba és pusztulásba keli süllyesztenie. Míg ennél fogva az emberi társadalom a legnagyobb fejlődést, sőt egyensúlyhelyzetét is a szabad verseny uralma alatt éri el, a mely a létért való küzdelem leghatalmasabb ösztökélője: addig az embereknek vagy legalább legnagyobb részüknek a szocializmus elfogadása áll érdekükben, mert ez minden harcot a létért *a priori* kiküszöbölné. Ily módon az ész az emberek óriási többségének oly társadalmi állapot létesítését tanácsolná, a mely az emberi faj fenmaradásával tökéletesen összeegyeztethetetlen. Másrészt a társadalmi harc győzőit önértékük arra ösztönözné, hogy győzelmükkel visszaéljenek vagy hogy a hatalmuk alatt lévő egyénekkal szemben minden tekintet nélkül járjanak el; a mi biztosan ezek fölkelésével és a társadalom fölhomlásával végződne. Tehát az ész ezen szempontból is antiszociális cselekedetekhez vezet az embereket. Ha tehát a-z ész az embert fajára nézve káros cselekedetekre ösztönzi, úgy nyilvánvalóan nincs más mód, hogy rávegyük, hogy ilyen cselekedetektől tartózkodjék, mint az, ha oly motívumokra hivatkozunk, a melyek valóban az észen kívül fekszenek, vagyis vissza kell térni egy ultra racionális szankcióhoz. Ezt az ultraracionális szankciót nyújtja a vallás az ő összehasonlíthatatlan hajtóerejével, a mely a társadalomra nézve káros cselekedeteket természetfölötti büntetéssel sújtva, elkövetésüktől az embert visszatartja és ily módon biztosítja az életmód azon normatívumát, a mely a társadalmi fejlődés immanens törvényeinek legjobban megfelel. A vallás ezért az emberi társadalom alapvető ragasztéka, sorsküldötte hatalom, mely fokozatos haladásának oka és a mely egyedül képes csak megóvni az elfajulástól és a pusztulástól.

És ezért nem csodálatos, hogy a vallásos érzelmek mindjobban erősödnek és hogy éppen azok a társadalmak a legvirágzóbbak és a legerősebbek, a melyek a vallást legjobban tisztelik. Ily módon Kidd Buckle nézetével kerekén ellentétes következtetéshez jut; mert míg Buckle az erkölcsöt stationær-nek tekintette és az értelemben látta az emberi fejlődés emelőrúdját: addig Kidd az észben és az értelemben a társadalom fejlődésének akadályát látja és azt állítja, hogy ez kizárólagosan az erkölcs és a vallás jótévként hatásától függ.

Ekként, a mint látható, a társadalom biológiai elmélete Kidd munkájában széles jelentőséget és alkalmazást nyer és fölhasználhatik két rendkívül nehéz problémának, sőt mondhatnám a korunkra nehezedő két legnehezebb problémának, a szocializmusnak és vallásnak föltétlen módon való megoldására. Nem használ semmit – mondja Kidd – ha a szocializmus ellen erkölcsi vagy gazdasági eszmék nevében harcolunk, mert ezen a téren mindig meg fognak verni bennünket. Haszontalan erről illúziókat csinálni; a szocializmus az emberi fajnak oly erkölcsi, gazdasági és politikai szervezetet adna, a mely végtelenül magasabb annál, a melyet neki az egyenlőtlen és igazságtalan kapitalisztikus uralom nyújthat. De a szocializmus megdöntésére nincs is szükségünk erkölcsi és gazdasági bizonyítékokra, mert maga; a biológia ítéli el kéréltlenül; a szocializmus megszüntetné ugyanis a létért való

küzdelmet és elnyomná a természetes kiválasztást, a mely a faj létének és egyensúlyának legelső föltétele és szükségszerűen előidézné a polgári társadalom fölbomlását és visszafejlődését az együttélés kezdetleges és barbár formáira. És nem kevésbé haszontalan a vallást a kinyilatkoztatás és a dogma nevében védeni, mert ezt egy győzedelmes exegezis rövidesen meg tudná dönteni. De a vallás megdönthetetlen igazolást talál a biológiai kutatásokban, a melyek azt olyan intézményként állítják oda, mely arra van hivatva, hogy az egyénekre rákényszerítse a társadalmi halmazat követelményeinek legmegfelelőbb életmódot. Így jut a biológia a fölforgató elméletek, diadalmas lerombolásához és a vallásos hit megerősítéséhez. S minő csodálatosabb eredményeket lehetne elérni a természettudományok száraz és hideg kutatásai által? De Kidd ezen első tekintetre oly csábító bioszociológiai konstrukciója is a csalókéknál csalókébb állítások egész sorozatából áll. Hamis első sorban az az állítása, hogy a szocializmus a létért való küzdelmet kizárná. És tényleg a szocialista gazdasági rendben a létért való küzdelem korántsem szűnnék meg, hanem ebben nyerne először teret szabad és teljes érvényesülésére, mert itt az egyének képességeik teljes kifejtésével vehetnének részt a harcban, nem lévén akadályozva vagy megzavarva a tulajdon viszonyok zavaró hatásától, mint manapság. És ha egyszer ki van zárva az, hogy a szocializmus elnyomja a létért való küzdelmet, már nem igaz továbbá az sem, hogy az a társadalom egyensúlyának föltételeivel összeegyeztethetetlen és hogy ezért az egyéneknek vagy óriási többségüknek egy szocialista szervezet megteremtésére irányuló érdeke ellentétben állana az összesség érdekével. És ha így ki van zárva az egyén és az összesség érdeke között való folytonos ellentét, nem igaz többé az, hogy ultraracionális szankcióra volna szükség, hogy az embert a társadalom követeléseivel egybehangzó cselekedetekre kényszerítse. A nélkül, hogy külön kiemelnök, nyilvánvaló, hogy az olyan elmélet, a melyik a vallásos szankciók föladatává teszi, hogy az embert örökké saját érdeke ellen való cselekvésre kényszerítse, legkevesebbé sem megnyugtató azok előtt, kiknek, miként Kiddnek magának is, a hit fönmaradása szívében fekszik.

Valóban lehetetlen hogy az emberek örökösén egy ily különös álmokép áldozatai legyenek, vagy hogy magukat időtlen időkig a vallásos előírások csábításai által oly cselekvésekre hagyják rávenni, melyeket saját igaz érdekükkel ellentéteseknek éreznek.

Ha tehát a vallás Kidd nézete szerint valósággal nem más, mint az ember félrevezetése oly czélból, hogy őt saját érdeke ellen irányuló cselekvésre bírja, akkor ebből azt kell következtetni, hogy a vallásnak csak nagyon múló léte lehet, s hogy legfeljebb a tudatlanság és barbarizmus századaiban állhat meg, de szükségszerűen el fog tűnni, a mint a fejlődő intelligencia föl fogja világosítani az embert valóságos érdekéről és ez által inspirált eljárás módokról. – De mindezeknél önkényesebbek és csalókébbak azok a biológiai premisszák, melyeket Kidd ép oly szorgalmasan gyűjtött össze, mint Ammon s a többi ehhez az iskolához tartozó író s melyeket túlságos merészséggel állítottak be műveik alapjaiként. Ismeretes, hogy Weismann elméletét a szerzett tulajdonságok át nem örökölhetőségéről ma már mérvadóbb megfigyelések és kísérletek megdöntötték, hogy az utóbbi időben saját szerzőjük is egész sor gyöngítésre és korlátozásra kényszerült, melyek dogmáját legnagyobb részben aláásták. Itt nincs helye mindezen cáfolatok egyenkint való bebizonyításának, de ki kell jelenteni, hogy a legmeggyőzőbb tények mutatják az emberi fajnál a szerzett tulajdonjogok átöröklését. Így például ismeretes, hogy a mongolok, akik görbe lábakkal és kissé meggörnyedt testtartással születnek, ezt a lovaglás mindennapi szokásának köszönhetik, a mi ezen nyughatatlan nomád törzsnél évszázadok óta tart. Sőt némely népek törvényhozása és egyes korok is hallgatag elismeréssel adóztak a szerzett tulajdonságok átöröklhetőségének. Így, a mi igen megfigyelendő, a kasztok indiai intézménye vagy a középkori céhek, amelyek a fiúnak az atya mesterségének üzését írják elő, hallgatagon attól a gondolattól vannak áthatva, hogy azok az előnyös szervezeti módosulások, a miket az atya mesterségének ismételt gyakorlásai után szerzett, a nemzessel fiaira öröklődnek át s őket különösen alkalmasakká teszik erre a

munkára. És még ma is az angol tengerészeti hivatal a sorozásnál előnyben részesíti a hajósok fiait, azt tapasztalván, hogy azok a fizikai tulajdonságok, a melyekkel születnek, őket különösen képesekké teszik erre a foglalkozásra. Íme mindez egyenes ellentétben áll a szerzett tulajdonságok át nem örökölhetőségének tanával. Bizonyára nem kell következtetésünket azon állításig erőszakolni, hogy a szerzett tulajdonságok mindig és minden esetben átörökölhetők, a mi, ha igaz volna, az emberi nemnek egymástól mereven elkülönített kasztokba való megkövesüléséhez vezetne. Nem, a fiú nincs egy könyörtelen természeti törvény révén arra ítélve, hogy atyja életpályáját kövesse; nagyon gyakran megesik, hogy tehetséggel, szorgalommal sikerül neki áttörni azokat a korlátokat, a miken belül szülőjének tevékenysége határolva volt, hogy magasabb sorsba emelkedjék. Luther egy bányász fia. Kant egy szíjgyártó s Giotto egy juhász fia, tiltakoznak a kérlelhetlen átöröklés vigasztalan elmélete ellen. Be ha mindezt el is ismerjük, mindazonáltal el kell fogadnunk azt, hogy az ember által szerzett tulajdonságok sok esetben átöröklődnek utódaikra és hogy ezért Weismann legnevezetesebb tantétele az emberi fajra egyáltalán alkalmazhatatlan.

Nem kevésbé hamis és chimerikus a *panmixis* eredményeinek komor rajza, a mivel Weismann az emberi nemre ugyancsak rájlesztett. Hogy tévedéséről meggyőződünk, elég arra rámutatni, hogy a létért való küzdelem az élők összességének csak legkisebb részét nyomja el, és hogy ezért minden fajnál és különösen az emberinél, a kevésbé erősebb vagy jobban elgyöngült lények közül is sokan tovább élnek. Ebből az következik, hogy a *panmixis* korántsem oly rendkívüli tünemény, a mi csak abnormális és pathologikus feltételek, mellett létesül, hanem oly tünemény, a mi minden pillanatban és az élők minden fajánál beáll. Ha tehát a *panmixis* valósággal azokat a szörnyű hatásokat eredményezné, melyeket Weismann neki tulajdonít, akkor az összes fajok a legszomorúbb elsatnyulás látványát nyújtának és a visszafejlődésnek kellene a szerves természet általános törvényének lenni. De e helyett épen az ellenkező létesül, a mit maga Weismann is elismer, mert az élet összes nyilvánulása, hibái egy emelkedő fejlődés jótévő törvénye uralkodik. Ezért azok a biológiai elméletek, melyeket a modern szociológusok saját, fejtegetéseik alapjául állítanak fel – mindenki látja, hogy nagy igényű és rendkívül fontos állítások – hibásabbak és rosszabbak már nem is lehetnének. És miután az alap szét van rombolva, a bioszociológusoktól oly nagy ügyességgel fölépített egész épület nyomorúságosan összedől.

A két író, a kiket azért választottam ki a többiek közül, mert leginkább ismeretesek, tanulságul szolgálhatnának s vigyázatra inthetnének; figyelmeztethetnének minket arra, hogy saját kezünkkel biológiai istenségeket ne alkossunk, melyek gyakran nem egyebek bálványoknál, melyeknek ok és kritika nélkül intellektuális oltárokat emelünk. Bizonyára minden tannak kötelessége hasznot húzni azokból az eredményekből, a melyekhez a többiek jutottak, de csak akkor, ha azok szigorúan be vannak bizonyítva, de nem akkor, ha egész alaptalan föltevésekről van szó. Ne felejtsük el, hogy Darwin elmélete maga is ma még igen messze van attól, hogy megingathatatlan igazságot alkosson. Emlékezzünk arra, hogy az immár 4000 év előtt vésett emberi arcok az egyiptomi bas-reliefeken tökéletesen megegyeznek a mai ember arcalakulatával, melyek malíciózusan mosolyogni látszanak a modern biológusok amaz igyekezetén, a melylyel az állati fejlődés törvényeit a mi fajunkra is ki akarják terjeszteni. Emlékezzünk derék szociológusoknak, mint Colajanninak, Tardenak és sok másnak azon intéseire, melyekkel éretlen biológiai premiszszákból való elhamarkodott szociológiai levezetésektől óvnak. De hallgassuk csak meg a fizikai és biológiai tudományok két kiváló képviselőjét, a kik bizonyára nem állanak abban a gyanúban, hogy a két hatalmas tudomány által nyert eredményeket vagy azokat a szolgálásokat, a melyeket a szociológiának tenni tudnak, kicsinyíteni akarnak. Pearson, az alkalmazott matematika tanára a londoni egyetemen és a Royal Society tagja, a minap azt állította, hogy a szerves fejlődés elmélete még nem érte el azt a kvantitatív és exakt kifejezést, a mi egyedül tudná fölemelni a tudományos igazság magaslatára és hogy a szociológusok, a kik ennek alapján igyekeznek

tanaikat kifejteni, homokra építenek! És a maláriáról tett fölfedezéséről híres Grassi, a római egyetemen az összehasonlító anatómia tanára, majdnem ugyanabban az időben óvja a szociológusokat azon rossz szokástól, hogy fiziológiai és biológiai elméleteket, melyek csak kísérleteknek, feltevéseknek és kételyeknek tekinthetők és a melyek a biztonságot és a bizonyítás teljesen nélkülözik, társadalmi tanok és bölcséleti rendszerek megdönthetetlen alapjaivá tesznek. Bárha ez a bölcs intelem, mely két különböző, de egyformán nagyon becsült forrásból ered, eltérítené a szociológiát arról a veszedelmes lejtőről, a melyre vigyázatlanul rálépett és a mely, sajnos, fényes ígéreteinek óhajtott beteljesedését feltartóztatással vagy örökös megsemmisüléssel fenyegeti!

ÖTÖDIK ELŐADÁS.

A GAZDASÁGI ALAPON NYUGVÓ SZOCIOLÓGIA.

Rendesen megesik, hogy oly tünemény természetét, mely már embrionális vagy tökéletlen állapotában is felismerhető lett volna, valósággal csak akkor fedezik fel, a mikor a teljes kifejlődést és azt a nagyszerű terjedelmet elérte, a mi őt az első tekintetre észrevehetővé teszi. Figyelemreméltó példát nyújt erre a szerves fejlődés nagy törvénye; ezt igen könnyen fel lehetett volna fedezni a mi európai égövünk alatt is, hisz naponkint találkozunk a sajátosságait képező tüneményekkel: mégis úgy Darwin, mint Wallace az újvilág azon részeiben fedezték fel, a melyekben a fauna gazdagabb és változatosabb. Mert az észrevehetőség és nagyság bizonyos foka szükséges ahhoz, hogy valamely tünemény érzékeinkre hatást gyakoroljon, hogy figyelmünket felkeltse és tanulmányunk tárgyául kínálkozzék. Ha egy tünemény elméletének ott is akadnak bizonyítékai, a hol korlátozottabban és szerényebben jelentkezik: megfigyeléséhez az első impulzus mégis csak ott támad, a hol a tünemény nagyobb és fejlődöttebb méreteiben jelentkezik. Ennek a megfigyelésnek fényes bizonyítéka maga a szociológia története vagy legtündöklőbb epizódja: a társadalmi tünemények gazdasági alapjának fölfedezése. Elvont módon, a logika és a legelemibb megfigyelés egyszerű segedelmével, bármely történeti korszakban tehettek volna ilyen felfedezést. S mégis több évszázadon keresztül, a mikor a gazdasági viszonyok még háttérbe szorultak és szinte elrejtve éltek, a mikor a vérszegény ipar és a felaprózott mezőgazdaság csöndben és elhagyottan tengődtek, nem ismerték a társadalmi helyzet gazdasági alapját, hanem megmaradtak annál a felfogásnál, hogy a társadalom intellektuális és biológiai tényezők kizárólagos hatása alatt áll. Kétségtelen, hogy akadtak a múltban is gondolkozók, a kik az igazságot felismerték. Elég, ha az antik Aristotelesre, a kevésbé új Harringtonra s a modernek közül Romagnosira utalunk, a kik többé-kevésbé világosan hirdették, hogy a társadalom összes alakulatai szigorúan összefüggnek a politikai gazdálkodás jelenségeivel. Persze mindig egyes állításokról, van szó, a melyeket' általános összefüggés vagy szigorúan tudományos bizonyítás nem támogat, a melyeket már csirájukban megfojt az uralkodó, egészen különböző és ellentétes bölcséleti gondolkodás. Csakis a modern idők hajnalán, amikor az ipar és a kapitalizmus nem sejtett kiterjeszkedése, a felvirágzó vállalatok és a kiszélesített hitel a magánvagyonot már mértéken felül növesztette és a nemzetek sorsa fölött való hatalmát világosan és hatalmasan éreztette: csak akkor értették meg, hogy az államok politikája, a történet nagy irányeszméi és a kollektív erkölcs alapvető irányzatai nem érzékfölötti társadalmi eszmékből fakadnak, hanem a gazdasági viszonyok prózai alapjából törnek elő.

És, a mint az egészen természetes is, ezt az igazságot leghamarább abban az országban ismerték fel és fejtették ki világosan, a melyben a modern gazdasági viszonyok először indultak imponáló és hatalmas fejlődésnek – Angliában.

Marxszal és Engelszel, a két száműzöttel Nagy-Britanniában való hosszú tartózkodásuk megismertette az egykorú kapitalizmus mindenhatóságát és legtitkosabb törvényeit; ők voltak azok, a kik az új szociológiai igazságot először fejezték ki fényes és precíz formáiban. Marx klaszszikusan foglalta össze ezt az igazságot az 1859-ben kiadott *Zur Kritik der Politischen Oeconomic* c. munkája előszavában: „Életük társadalmi termelésében az emberek határozott, szükségzerű, akaratuktól független viszonyokba kerülnek, melyek anyagi termelési erőik bizonyos fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik és a melynek meghatározott társadalmi öntudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg általában a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot. Ugyancsak ezt ismétli meg Engels néhány érdekes iratban. De ha el is kell

ismerni, hogy e két írórt illeti meg az a dicsőség, hogy először tették szóvá az új szociológiai irányzatot, akkor hozzá kell toldani azt is, hogy inkább dogmaként állították föl tanaikat, mert nem támogatták szolid és pozitív bizonyítékokkal. Tételük valamelyes logikus megokolásáról teljesen lemondtak, inkább csökönyösen az axiómák bevehetetlen sáncai mögé húzódtak. Ebben van, csak mellékesen legyen mondva, a különbség vagy a lényeges inferioritás az új szociológiai iskola fejei és az előzőleg vizsgált két irány alapítói között.

Valóban Comte, valamint Spencer nem csak a szociológia intellektuális vagy biológiai alapjainak kifejtésére törekszenek, hanem nagy szorgalommal hordják össze a bizonyítékok anyagát is. Ellenben mindezekből Marx és Engels semmit sem kísérel meg; állítják ugyan, hogy a gazdasági helyzet a társadalmi alkotmány alapja s szüntelenül megismétlik, hogy az emberi társadalom anatómiája a politikai gazdaság; de ha azután logikus bizonyítékot kérünk, e rövid és fontos állatásnak valamelyes igazolását, azt felelik: tanulmányozzátok a történetet és meg fogjátok találni tételünk bizonyítékát. Minden tekintetben elégtelen felelet ez; mert a) történet rugékony anyag, melyen mindenki kénye-kedve szerint fúrhat-faraghat és mely a materialistának ép oly erős fegyvereket nyújt, mint az idealistának, vagy bármely más szellemi irányzat harcosának. Ezért a történetre való hivatkozással sohasem lesz lehetséges peremptorikus módon megoldani egy társadalmi elmélet igazságát, melyet megdönthetetlen logikai bizonyosságokkal kell szabatosan igazolni.

Vannak-e a szóban forgó esetben valósággal ily természetű bizonyosságok? Vannak-e valóban tudományos bizonyosságok, a mik a társadalmi tünemények gazdasági kauzalitását igazolni képesek? Ez az alapvető probléma, a mely még megoldatlan és a melyet kötelességünk megvizsgálni.

Alig fordítjuk figyelmünket a gazdasági tényekre, észrevehetjük, hogy azok oly tulajdonságokkal felruházottak, a melyek nyilvánvalóan döntő jelentőségűvé teszik őket az emberi társadalom helyzetében. Mindenekelőtt a gazdasági tény természetére nézve kizárólag emberi, ellentétben a biológiai ténynyel, a mely az összes szerves lényeknél közös. Kicsinyes tudákoságnak nem volna nehéz az állati; fajoknál is oly tényekét észrevenni, melyek távoli rokonságot mutatnak a gazdasági viszonyokkal. Így például, ha valamely majom egy ágat tör és evvel kókuszdiót üt le, az igazság látszatával mondhatjuk, hogy ez a majom kapitalista, vagy az akkumuláció egy aktusát végzi. De ezek csak tudákos gyakorlatok, melyek az alsóbbrendű állatoknál igazi és *tiszta* gazdasági viszonyok létezését nem képesek bebizonyítani. Ezeknél, a gazdasági tény alapja, a termelés, tökéletesen hiányzik; csak a föld szabad gyümölcssei megszerzésének egyszerű képességével bírnak, a miből semmiféle gazdasági viszony sem szerkeszthető. Ezenkívül nem találunk az állati halmazatoknál oly tényeket sem, melyek a cserére, a nyereségre, a járadékra, a bérre legtávolabbról is emlékeztethetnének. Ezért jogosan állíthatjuk azt, hogy a gazdasági tény lényeges nyilvánulásaiban kizárólagosan az emberi faj sajátja s ezért ellentmondás nélkül a lényegében és kizárólagosan emberi társadalmi tünemények alapjául tekinthető.

Ez azonban *még* nem minden. A gazdasági tény sokkal egyszerűbb, mint a többi társadalmi tünemény. Valóban könnyen észrevehető, hogy az életföntartásra szolgáló eszközök termelésének, elosztásának, fogyasztásának anyaga ténye sokkal egyszerűbb, mint a társadalmi élet összes egyéb nyilvánulásai, mint az erkölcs, a jog, a politika és így tovább. Mert, hogy az emberek élhessenek, termelniök kell, hogy a terméket a termelők között el kell osztani stb., ezek oly dolgok, a miket a legvadabb és legműveletlenebb emberek is gyakorolnak és közvetlenül megfigyelnek. De hogy miért kell azután az életmód bizonyos szabályait követni, hogy miértimádnak természetfölötti lényeket, miért alkotnak és követnek törvényeket – ezek mindmegannyi igen bonyolult tünemények, melyeknek megvalósítása vagy csak felfogása is a szellem nagyobb finomságát és fejlettebb civilizációt követel. Továbbá: a gazdasági tény időrendben az összes többi társadalmi tüneményeket megelőzi. Már rámutat erre a klaszszikus mondás is: *primum vivere deinde philosophari*.

Az embernek mindenekelőtt az életföntartáshoz szükséges eszközöket kell megszereznie és csak a mikor ezek megadták neki a megélhetés lehetőségét, gondolhat törvények kibocsátására, erkölcsi szankciók alkotására, stb. Ez annyit jelent, hogy a gazdasági tény az emberi együttélés összes egyéb tüneményeit megelőzve érvényesül.

Bizonyára el kell ismerni, hogy egy tény sokkal egyszerűbb lehet egy másiknál, a nélkül, hogy annak szülőoka volna. És az is igaz, hogy egy ténynek egy másik által való időrendbeli megelőzése még maga nem bizonyítja azt, hogy az első szülőoka a másodiknak. Így például az a tény, hogy a Caesar halálát követő évben, a nap (mint mondják) hosszú ideig sápadtan és fénytelenül jelent meg, semmikép sem jelenti azt, hogy a diktátor halála egy ilyen asztronómiai jelenség oka volt. Mindazonáltal a tulajdonságoknak az az összetetalálkozása, a mi a gazdasági jelenségnél nyilvánul, tudniillik hogy kizárólagosan emberi, hogy a többi társadalmi tüneményeknél sokkal egyszerűbb és hogy időrendben mindegyiket megelőzi: igen erős támaszt nyújt annak a gondolatnak, amely a gazdasági tényben látja a társadalmi állapot alapját.

De ez a gondolat még valószínűbbé lesz, a mint a gazdasági tény alapvető szerkezetének vizsgálásához látunk. Valóban a gazdasági viszonyok magja, a mint az az emberiség egész történeti korszakában mutatkozik, nem egyéb, mint a népesség föltétlen, állandó és visszavonhatatlan kettészakadása, a nem dolgozó vagyonosok kisebbségére és a munkások többségére, a kik semmivel sem bírnak és az elsők kizárólagos előnyére termelnek. Most már még annak is, a ki nem akarja kutatni az emberi nem e kettészakadásának okát, nyilvánvaló az, hogy ez nem a természet műve. A természet egy embert sem teremtett már bölcsőjében kapitalista vagy proletár rendeltetéssel; vagy mint Voltaire mondotta, nem lehetséges, hogy egyes emberek nyereggel hátukon születtek, míg mások sarkantyúkkal a lábukon. Nyilvánvaló, hogy egy oly osztály létezése, a mely, a nélkül, hogy dolgoznék, egy másik osztály munkájának gyümölcséből él és ezt teljes emberélten át a maga javára dolgoztatja, csak egy nagyszabású gazdasági folyamat eredménye lehet, a mely a népesség nagy tömegénél kizárta és állandóan kizárja; annak a lehetőségéi, hogy a maga javára termeljen és ily módon arra kényszeríti, hogy saját munkáját az uralkodó kisebbségnek adja el. És a pozitív kutatás fel is tárja, hogy milyen volt és milyen most ez a folyamat; mert azt tanítja, hogy a tömeget a múltban a kisebbség rabszolgaságba vetve kényszerítette a munkára, míg ma ugyanezt a célt a föld vagy mások szerint, a termelő eszközök kizárólagos eltulajdonításával éri el. De mindenesetre a társadalmi különbségeknek vagy az uralkodás és kizsákmányolás állandó viszonyának létezése nem a természet spontán működésének, hanem az emberi erőszaknak az eredménye.

Ha a társadalomnak birtokos- és munkásosztályra való szakadása kozmikus, ép oly végzetes és elháríthatatlan szükség volna, mint a 24 órának nappalra és éjjelre való megoszlása, akkor világos, hogy megakadályozására vagy elősegítésére semmit sem lehetne tenni és a legbölcsebb megoldás az volna, hogy részvétlenül és tétlenül szemléljük eredményeinek természetes fejlődését. De minthogy ez a kettészakadás lényegében mesterséges és erőszakos folyamat eredménye, minden pillanatban az a veszedelem fenyeget, hogy megszűnik. Mindenekelőtt itt van az a veszedelem, hogy az emberiség számban legtekintélyesebb osztályai kizárva látván annak a lehetőségét, hogy munkájukat saját javukra fordíthassák s látván azt, hogy örökösen mások javára kénytelenek dolgozni, megszámlálják magukat, hatalmuk tudatára ébrednek és a hagyományos társadalmi rendet rombadöntik. Azután az a veszedelem is fenyeget, hogy ezt az eredményt az uralkodó osztály épen mértéktelenségével siettetné, mert az elnyomott osztály kizsákmányolását a végső határig űzve, ezt rögtön forradalomra késztetné. Ily módon a társadalmi rend – ép azért, mert a népesség tömegének a tulajdonból való kizárásán alapult – a forradalomnak, vagy a végleges összerombolásnak folyton ingó egyensúlyában van; és ezért föltétlenül óvintézkedéseket kell tenni főnmaradásának biztosítására, visszatartva egyrészt a szegény osztályokat a fölkeléstől

és megakadályozva viszont a gazdagokat a túlzásokban. Más szóval, szükséges a *kényszer intézmények* egész sorozatát szervezni, a melyek a különböző osztályok viselkedését célszerűen mérsékelik avagy visszatartják oly cselekedetek elkövetésétől, a melyek a társadalmi állapotot megkárosítják.

Az első rendszert, a mely a kitagadott tömeg engedelmességének és az uralkodó osztályok mértékletességének fentartását célozza, az erkölcsi kényszerek nyújtják, melyek a szegényt visszatartják a fölkeléstől, a gazdagokat a fenhéjazástól, a társadalomellenes cselekedeteket immateriális szankcióval sújtván. Az erkölcsi kényszer a történelem egymásra következő fokaiban különböző formákat ölt: az ókorban mindenekelőtt a félelem erősíti meg, a középkorban a vallás, korunkban a közvélemény. De ezen folyamatok lényege egy – az emberi kezdeményezés korlátozása vagy elterelése azoktól az önző cselekedetektől, a melyek a társadalmi közösséget megkárosítanak. Így például a szegénynek érdeke rabolni, érdeke a társadalmi rendet megdönteni. De jön a pap s azt mondja neki: gondold meg, hogy ha rabolsz, ha föllázadsz a fennálló rend ellen, akkor rád a túlvilági életben örök kárhozzat vár. És hogy e borzasztó fenyegetés elől meneküljön, a szegény megnyugszik és megadja magát az őt elnyomó társadalmi rendnek. A legkülönbözőbb vallások, a melyek a történelem különböző korszakain keresztül egymásután tartották kezükben a lelkek fölött való hatalmat, mind következetesen ezen legfelsőbb célra törekedtek; de egyik sem érte el a kereszténység ellenállhatatlan kényszerét és tökéletes hatalmát. Mert az evangélium nemcsak a társadalomellenes cselekedeteket fenyegeti szörnyű túlvilági büntetésekkel, hanem egyben azt is hirdeti, hogy az ember túlvilági sorsa földi helyzetének visszája lesz és a mennyek országa örökké zárva marad a gazdagok és hatalmások előtt, hogy csak a szegényeknek és elhagyottaknak nyíljék meg. Nem is lehet elképzelni, hogy a magántulajdon rendszerének uralma alatt ez a zseniális dogma mennyire hozzájárult a népek nyugalmanak biztosításához. Mert a szegényeknek nincs immár okuk szegénységük miatt panaszkodni, ha ezzel nyerhetik csak meg az útlevelet a paradicsom örök boldogságába; sőt inkább mély szánalomra; indíttatnak a gazdagok iránt, a kik e világban való pillanatnyi mulandó gyönyörteli életért eladják a sírontuli örök boldogságot. De a kereszténység egyidejűleg a kiváltságosokat és gazdagokat alamizsnaadásra és vallásosságra is inti s ekként eltéríti őket attól a fenhéjazástól, a mely szükségszerűen elmérgesítené a különböző osztályok egymásközti viszonyát. Ezért ez a vallás ebben a tekintetben is az emberi társadalom fennmaradásának és összetartásának legértékesebb tényezője.

A modern időkben azonban a vallásosság legnagyobbbrészt inog és vele föltartóztathatlanul eltűnik a társadalmi összetartás egy hatalmas tényezője; megingatták a pozitív kutatásnak a tudomány legkülönbözőbb mezein való diadalai; mindenek felett pedig az orvostudomány iskolái, az atheizmus eme székesegyházai, a melyek a kételkedés és a tagadás szavát a kultúra legszélsőbb határáig hallatták. De egyidejűleg a vallás elhomályosulta val és süly édesével hirtelen felmerült az erkölcsi kényszer hathatós és eddig ismeretlen formája. A közvélemény az, a mely az embereket a társadalomra nézve káros cselekedetektől visszatartja, egyhangú rosszalással fenyegetve ezen cselekedeteket. Hogy ma a munkások nem kelnek föl a fennálló társadalmi rend ellen, hogy a tulajdonosok nem viszik végletekbe követelményeiket alárendeltjeikkel szemben, ez részben annak a kollektív cenzúrának köszönhető, a mely az ilyen cselekedeteket éri és elkövetőit rossz hírnek és általános megvetésnek teszi ki; és ily módon válik a közvélemény e tisztára erkölcsi hatalma az annyira fenyegetett társadalom összetartásának hatalmas tényezőjévé.

Íme itt van tehát a társadalmi tünetények egész sorozata, melyek az erkölcsi tények és kényszereszközök összességét ölelik föl; a melyek a társadalom gazdasági állapotával szoros összefüggésben vannak és csak ennek világánál magyarázhatók meg. De egyedül az erkölcsi kényszer az emberek összességét társadalomellenes cselekedetektől visszatartani képtelen, mert mindig akadnak, többé-kevésbé tekintélyes számban, oly egyének, a kik az erkölcsi

szankciót kinevetik: legyen ez akár büntetés a jövő életben, akár kedvezőtlen megjegyzés a közvélemény albumában. E rakoncátlan emberek megfékezésére segítségül jön egy erélyesebben és precízebben működő kényszer-intézmény: a jog, a mely az embert már nem érzékfölötti, hanem érezhető és materialis büntetésekkel tartja távol a társadalomellenes cselekedetektől. Míg az erkölcs a szegényt, a ki rabol, túlvilági vagy immateriális büntetéssel fenyegeti, addig a jog börtönnel sújtja, de egyúttal azt a vagyonost is, a ki másnak a vagyonát eltulajdonítja, vagy megbotránkoztató cselekedetet követ el munkásával szemben. A jog rendezi a családi, a tulajdon, az örökösödési, szerződési, szóval az összes viszonyokat, melyek a gazdasági állapotokból folynak. A jogot minden részében gazdasági érdekek hatják át és határozatainak legnagyobb része a vagyonos osztály érdekeihez igazodik.

Ezért minden kor joga első sorban a benne uralkodó tulajdon-forma érdekeinek felel meg; ott, a hol a földtulajdon van előtérben, a jog szorosabban simul a földbirtokososztály érdekeihez, a hol ellenben a tőke van túlsúlyban, ott inkább a mozgóvagyon javára hajlik. A hol tehát határozott gazdasági viszonyok fejlődnek, ott az ezeknek megfelelő jog is szükségszerűen kialakul. Mindenekfölött megemlítésre méltó példa a római jog átültetése Németországba a XV. századtól kezdve; ez egyszerűen azoknak az új gazdasági viszonyoknak az eredménye volt, melyek itt az új korszak hajnalán kifejlődtek és a melyek alapvető analógiát tüntetnek föl a pogány Rómában uralkodó gazdasági intézményekkel. Általában ez olyan igazság, a mi kiviláglik az összes ismert népek jogéletének alapos tanulmányozásából és az érvényben lévő jogi viszonyok titkát minden korszakban nem az érzékfölötti elvekben kell keresni, melyekből a régi jogbölcselet táplálkozik, hanem a gazdasági viszonyok prózai és anyagi szerkezetében – más szóval a tulajdonképen való jogbölcselet a politikai gazdaságtan.

De hogy a jogi szabályok legfelsőbb céljuknak, a magántulajdon megvédésének, erősítésének és tartóssá tételének megfelelhessenek, szükséges, hogy megalkotásuk és körvonalozásuk kizárólag a birtokos osztályra legyen bízva; azaz hogy a törvényhozó funkció és ennél fogva a politikai hatalom, a melyből az ered, kizárólag a birtokos osztály kezében összpontosuljon. Ez még azután egy másik okból is szükséges; mert nyilvánvaló, hogy ha a proletárok a politikai hatalmat magukhoz ragadhatnák, nem késedelmeznének, hogy a dolgok mai rendjét lerombolják és romjain egy oly gazdasági rendszert emeljenek, a mely, az ő érdekeiknek jobban megfelel. Ezért a kapitalista társadalmi rend fönmaradása maga követeli, hogy a közhatalom a birtokosok és az ő kreatúráik által monopolizáltassék és a kitagadottak sorai elől minden időkre elzárassék. Hosszú időn keresztül nyílt és durva eszközökkel érnek célt: legelőször a politikai hatalmat a vagyonosok kizárólagos uralma alá helyezik; majd a képviselati intézmény föllépésével a szegényeket teljesen kizárják a választói jogból; később, ha a tömegnek szavazati jogot kényszerülnek adni, az óhajtott eredményt a választási költségeknek határtalan fölemelésével érik el s így a parlamenti képviseltetést a nem vagyonosoknak lehetetlenné teszik; végső esetben pedig a szegény osztályok szavazatát ravaszul befolyásolják vagy egyszerűen megvásárolják. De akár közvetlen, akár közvetett eszközökhöz folyamodnak, az eredmény mindig ugyanaz: a politikai hatalom kizárólagos függése a tulajdon pártjától.

De a tulajdon különböző fajú, a szerint, a mint más más jövedelemforrásból ered. És minthogy a különböző jövedelmek tulajdonosai különböző érdekek uralma alatt állanak, a birtokos osztály, a közhatalom tulajdonosa, szintén föloszlik két vagy több pártra, a melyek bizonyos mértékig ellenségesek azon mélyreható ellentét miatt, a mely az általuk birt jövedelmek között van. A legfontosabb és leglényegesebb ellentét ebben a tekintetben a földtulajdon és a mozgótulajdon között van, melyek közül az elsőnek a *status quo* kedvez, míg a másodiknak a haladás az érdeke és mint e gazdasági ellentét következménye egy politikai ellentét jelentkezik a földbirtokosok és a tőketulajdonosok között és míg a földbirtokosok legnagyobb része a konzervatív pártot alkotja, addig a tőketulajdonosok a

haladó, a liberális pártot képezik. S ez a politikai összeütközés a jövedelem két pártja között gondviselészerű jelentőségű a hatalomból kizárt munkásosztályra nézve, mert e pártok mindegyike, hogy versenytársát legyűrhesse, a népet hívja szövetségesül és hogy ezt megszerezhesse, az engedmények és kedvezmények kiterjesztésére kényszerül, a melyek azután a proletár-tömeg végleges előnyére szolgálnak. Ezzel magyarázhatók meg azok a határozatok, a melyeket egy tisztára vagyonos emberek uralma alatt álló társadalom képviselője a szegényebb osztályok előnyére hoz. És ez a körülmény felderíti és valódi jelentőségére vezeti vissza a munkásosztály javára irányuló intézményeknek és törvényeknek azt a fényes sorát, a mely a legrégebb agrártörvényekkel és *seisacteiákkal* kezdődik és fokról-fokra, a szabad községek megalkotásán keresztül, a mai szociális törvényhozás felé halad. A demokratikus reformok égszínkép folyója, a mely évszázadok óta a szabadságoló törvények borzalmas erdején folyik keresztül, a jövedelem két ellenséges osztálya közötti történeti szakadásból veszi eredetét, melynél fogva mindkettő arra kényszerül, hogy a nép szövetségét és segítségét jótékony törvényekkel nyerje meg.

összefoglalva tehát a mondottakat: a kapitalista társadalmi rend állhatatlansága, az elnyomott osztály lázadásának folyton fenyegető veszélye oly kényszer-intézmények egész sorozatának szervezését teszi szükségessé, a melyek a proletárokat engedelmisségben tartják és a vagyonosokat mértékletességre szorítják, nehogy felkelésre ingereljék az nyomottakat. Eme kényszer-intézmények vagy közülök a legfigyelemreméltóbbak: az erkölcs, a jog és a politikai alkotmány; de ezeket áthatja, keresztezi és lenyűgözi az alapvető gazdasági tény ellenállhatatlan működése és létezésük oka. valamint fejlődésük ösztökélő tényezője kizárólag ebből fakad. Az erkölcsi, jogi és politikai intézmények azonban, ha alaposan vizsgáljuk őket, kimerítik az emberi társadalom Összes nem gazdasági nyilvánulásait, egyesítik magukban – a gazdaságon kívül – a társadalmi élet összes tüneményeit. Ezért azt mondani, hogy őket kizárólag a gazdasági tényező határozza meg, annyit jelent, hogy a társadalmi helyzet alapja tisztára a gazdasági tény, azaz, hogy a szociológia csak a politikai gazdaságtan alapján emelkedhetik tudományyá. És ily módon veti le a társadalmi helyzetnek gazdasági viszonyokból való levezetése azt a bebonyolított és dogmatikus jelleget, a mely első felfedezőinek irataiban jellemezte, hogy bebonyolított és logikailag megdönthetetlen igazsággá legyen.

Ez legfőbb pontjaiban a szociológia új iránya, a mely ma már annyi téren diadalmaskodik és a melyet általában *történelmi materializmus* kifejezéssel jelölnek. Ez az elnevezés valójában nagyon határozatlan, mert egyrészt néhány attól teljesen eltérő szociológiai felfogás is felveszi olykor ezt a nevet, másrészt pedig Spencer biológiai alapon fölépülő szociológiája is teljes joggal használhatná és a mi nézetünk szerint sokkal czélszerűbb volna a modern szociológiai iskolát a *történelmi ökonomium* elnevezés által megkülönböztetni. De elhagyva minden, rendszerint másodlagos jelentőségű elnevezési vitát, kétségtelen az, hogy az új irányban sok igaz és bebonyolított dolog van és hogy a sokszoros ellenvetések a melyek megfojtani szeretnék, legnagyobbbrészt minden alap nélkül valók. Bizonyára semmi sem könnyebb, mint az új iskolának hitelét venni, felmutatva és ismertetve néhány meggondolatlan hívének túlzásait, a melyeket mintha csak azért állították volna, hogy azt eltorzítsák. Kétségtelen, hogy az egyik-másik magyarázat és példa, a mivel a társadalmi jelenségek gazdasági alapját akarták megmagyarázni, csakis azoknak az íróknak megbocsáthatatlan könnyelműségét igazolja, a kik ilyen tanokat mertek hirdetni. így például De Molinari egy szélső liberális és más tekintetben mindig orthodox író azt állítja, hogy a kezdetleges fetisizmust egyedül azért adták föl, mert úgy látták, hogy az áldozatok igen drágák és czélszerűbb oly vallás, a melyik a fetisizmust kizárja. Ugyanez az író azt is állítja, hogy a sokistenségről az egyistenségre való átmenet egyedül hasznossági számvetés volt, s csak azért ment végbe, mert az emberek egy szép napon észrevették, hogy egy isten sokkal olcsóbb, mint több. És Adams még tovább megy s hozzáfűzi, hogy a vallásosság egy napon

helyt fog adni az atheizmusnak, mert előbb-utóbb be fogják látni, hogy az egy isten is, még ha egyetlen, mindig oly kiadást okoz, melyet hasznos módon meg lehet takarítani. De ezek a túlzások, a melyek a gazdasági szociológia szélső jobbjától indulnak ki, megfelelnek a szélső bal soraiból jövő nem kevésbé oktan túlzásoknak. Így például Engels nem átálja azt állítani, hogy a germánok a holttest elégetését csak azért üzték, mert mérhetetlen erdők birtokában voltak, melyek a nagymennyiségű tüzelőanyagot olcsón szolgáltatatták nekik és hogy a halottak eltemetésének lassankint térfoglaló szokása csak a fa ritkaságára vezethető vissza, ami a fairtás következtében állt be. Természetesen igazuk van azoknak, a kik ily bizarr dolgok ellen harcolnak; de nincs igazuk, ha azt gondolják, hogy ezzel a történeti materializmust döntötték meg, mert nem döntöttek meg egyebet, mint annak ízléstelen és neveltséges torzképét.

Mások ismét úgy harcolnak az új irány ellen, hogy előtérbe helyezik azokat a sokoldalú hatásokat, melyeket az erkölcsi érzelmek, a jogi és politikai tények gyakorolnak a társadalmi helyzetre. – Bizonyára senki sem tagadja az ily hatások igazságát és erejét. A méltóságos székesegyházak, a melyek még ma is csodálatot keltenek merész architektúrájukkal, más idők aszketikus művészetének halhatatlan alkotásai, évszázados emlékeiként állnának a vallásos érzelem mindenható befolyásának. Egyedül ez ihlette meg a művészek terveit, ez irányította a festő ecsetét, ez lelkesítette a költők énekét; és egyedül a vallásos érzelemből merítették a gondolkozók egész nemzedékei a szükséges erőt annyi akadály leküzdésére s annyi visszasság fölött való diadalra, annyi szorongattatás közepette a hit fölmagasztosító munkáinak véghezvitelére. Ámde mindez az ellen szólna, a ki annak a bebizonyítására vállalkoznék, hogy kizárólag a gazdasági tényező teremtette meg a középkori művészetet, vagy legalább is közvetlen oka volt. Sohasem akad azonban épeszű ember, a ki valaha hasonló állításokat merne kockáztatni. Bizonyára nem; a vallásos érzelem és csakis ez inspirálta a művészet legkülönbözőbb nyilvánulásait a középkor századaiban; de ez a vallásos érzelem, a melynek e korszak csodálatos alkotásait köszönhetjük, a maga részéről mégis a gazdasági viszonyok pszichológiai terméke volt, vagy annak a szükségességnek az eredménye, hogy együtt tartsa azokat a különböző elemeket, a kik egy ingó egyensúlyú társadalmi rend kebelében hánykolódtak: és azt szüntelenül összerombolással fenyegették. És ezért nem követünk el hibát, ha azt állítjuk, hogy a magasabb és etherikusabb szellemi termékek alapjain is, a góthikus székesegyházak csodálatos faragványain és fantasztikus oszlopain, a szentek és aszketák szeráfi képei között is felismerik a szociológus hiúz-szemei a gazdasági tényező kabalisztikus jeleit és ördögi mosolyát.

Hiábavaló tehát a történelmi materializmus ellen azokat a korhadt szólásokat ismételni, hogy az ember már nem kizárólag ragadozó állat, hogy rajta nem kizárólag a pénzszeretet az úr, hogy az új iskola az emberi lény önkényes megcsönkítését, legnemesebb nyilvánulásainak erőszakos elnyomását, fajunk méltatlan meggyalázását jelenti. Nagyon is igaz, feleljük, hogy az emberi lélek sokféle és különböző sajátossággal rendelkezik, a melyeket nem lehet és nem szabad a gazdagság és pénzkeresés egyedüli sajátosságára visszavezetni; de ép oly igaz az is, hogy az emberi lélek minden rangú és rendű magasztos és sokoldalú megnyilatkozásai szigorúan meghatározva és körülírva vannak azon gazdasági környezet által, a melyben kifejlődnek. Így például a költő, az igazi költő, nem azért ír verseket, hogy pénzt keressen, hanem azért, mert a költészet életföltétele, gondolatainak önkéntes és ellenállhatatlan nyilvánulása. És mégis minden kor költészete társadalmi és gazdasági viszonyainak hü visszfénye és a költő legféltelenebb fantáziája sem képes azokat túlszárnyalni. A legszabadabb költő sem tudná ma elbeszélő költeményben a kóbor lovagokat dicsőíteni, vagy nem tudná melikus énekben a szerelmi törvényszéket ünnepelni, mint a hogy a középkorban a költők nem tudták áttörni az aszketikus vagy lovagi énekek korlátait. Ezzel azt akarjuk mondani, hogy az ember még látszólag legkorlátlanabb megnyilatkozásaiban is mindig történeti talajának vagy a termelés azon viszonyainak terméke, a melyekben élete lejátszódik.

Ez különben annyira igaz, hogy a művészet fejlődése mindig engedelmes ritmusban követte a gazdasági viszonyok fejlődését. Így a midőn a XIII. század a kelet befolyását és a községek szabadságát hozta Európába, a gót székesegyházak dicsősége homályosodni kezd. Ezzel összhangban a középkor raffinaít és rajongó rajzait színpompázó képek követik; és már a XIV. században a sárga és vörös kezdi helyettesíteni a kéket, a harmónia iránti érzék mindjobban elmosódik s a szobrászat és festészet anyagibb és valóságosabb jelleget ölt. A mikor azután az új idők a nagyon rengeteg összhalmazódását hozzák létre, az építészet még inkább veszít kecsességében s túlzott és barokk ornamentika helyettesíti az előbbi vonalak tisztaságát; míg a festészetben egy előbb ismeretlen műfaj, az arckép, vetődik fölszínre, mint a felhalmozódó gazdagságnak tünete és egyúttal terméke, a mely meg akarja magát csudáltatni és ünnepiesen földíszítve várja a nyilvánosság tiszteletét.

Azt mondják továbbá s a minap a mi Ferrarisünk is ismételte, hogy az olyan tudományos rendszer, a mely a társadalmi fejlődést a gazdasági viszonyok szükséges termékének tekinti és az ember cselekedeteinek és akaratának minden érezhető befolyását tagadja, szükségkép társadalmi quietizmushoz, fatalizmushoz, buddhizmushoz vezet. De ha megállhatna is ily ellenvetés, akkor sem volna elég súlyos egy a logikára és megfigyelésre szilárdan alapított elmélet megdöntésére. De szerencsére ennek az ellenvetésnek nincs alapja; mert semmikép sem igaz, hogy a történelmi materializmus szükségkép fatalizmushoz vezet. Az kétségtelen, hogy ez az elmélet kereken kizárja az önkényes reformok lehetőségét; visszavonhatatlanul semmisíti meg azon utópisták szellemes illúzióit, a kik azt gondolják, hogy a társadalom helyzete egy pillanat alatt *ab imis fundamentis* megváltoztatható egy erkölcsi eszme hirdetése vagy egy törvényes határozat által. És ebben a tekintetben az új iskola a fejlődés általános elméletével tökéletesen összhangban van, a mely a legélesebb módon zárja ki egy önkényes forradalom lehetőségét vagy sikerét. A történelmi materializmus, midőn föltárja az emberi életpálya fundamentumát és mozgató erőit, egyúttal megjelöli azt az utat is, a melyen egyedül lehet a társadalmi helyzet megváltoztatásához jutni; mert azt tanítja, hogy a társadalom reformja csak a gazdasági helyzet reformjával érhető el és ez annyit jelent, hogy a társadalomnak igazán radikális megújítása nem indulhat ki az erkölcs és jog magasabb nyilvánulásaiból, nem érhető el új dogmák hirdetése és a politikai kormányzás új formái által, hanem egyedül csak a tulajdonviszonyok alapos átalakítása útján. És a midőn a történelmi materializmus kimutatja, hogy a szegény osztályokra igazán előnyös reformok minden esetben osztályharcok eredményei, megmutatja a munkásoknak az egyedüli eszközt, amelylyel az uralkodó polgárságtól állandó engedményeket csikarhatnak ki. Feltárja a proletárok előtt a zárt hadsorbba való tömörülésnek és a polgárság egyik vagy másik pártjával való ideiglenes szövetkezésnek kikerülhetetlen szükségességét, szövetségük ellenszolgálatként igazán a nép érdekét szolgáló reformok behozatalát követelve.

Távol attól tehát, hogy buddhista, fatalista, vagy még valami rosszabb legyen, a mint azt ellenségei állítják, az új tan épen minden fatalista vagy lomha belenyugvás tagadása. Ellenben igazán fatalista elmélet a porosz elmélet, az úgynevezett államszocializmus, a melyet ma inkább japán elméletnek vagy a patriarchális kormány-elméletnek lehetne elnevezni, a mely szerint a munkásosztálynak ölhett kézzel kell sorsának az állam kegyes nagylelkűsége révén való megjavítását bevárnia, a ki neki időről- időre valami csillapító szercecskét fog adni, valami béremelést vagy holmi kártérítést szerencsétlenség vagy halál esetére, de – jól értsük meg – a nélkül, hogy valaha megszabadítaná alávetettségétől, vagy valaha függetlenséget és tulajdont adna neki. Olyan elmélet ez, a melynek, sajnos, nálunk még nagyon sok követője van és a mely egész politikai bölcsességét egy toszkánai márki mottójában foglalja össze, a ki azt szokta mondani: a szegényeket szegénységben kell megtartani. Ellenben az új elmélet eltaszítja a munkásosztályt minden reakcionárius belenyugvástól és megmutatja neki, hogy felszabadítását csak önmagától várhatja, saját munkájától, saját kezdeményezésétől és ebben a tekintetben a lemondás és lustaság elmélete helyett a felemelésnek és jogérvényesítésnek

értékes erjesztője.

Különben ellenségei támadásainak ilyen fárasztó vívásokkal való visszaszorítása helyett, a társadalmi alkotmány materialista elmélete sokkal biztosabban fog győzedelmeskedni tudományos hatalmának sokoldalú bizonyítékaival vagy azon számtalan tény felderítésével, melyek egyedül az ő révén kaptak megfelelő magyarázatot. És már felette nagyszámú azoknak a tüneményeknek a sora, a melyek zászlója alá tömörülnek és a mai polgári társadalom, a mely az új elméletet, mint túlzást korholja, minden nap új és súlyos bizonyítékokat és tényeket szolgáltat neki. Napról-napra növekszik harcosainak csapata; Németországban Kautsky, Weisengrün, Amerikában Adams, Angliában Rogers, Oroszországban Struve, Belgiumban De Greef, Olaszországban Asturaro, Gontento, Enrico Ferri, Groppali, Labriola, Melussi stb. az új elmülethez igen figyelemreméltó adalékokat nyújtanak iratokban, elmélkedésekben és megfigyelésekben. Kétségtelen, hogy e közlések némelyikében sok befejezetlen és határozatlan dolog akad még. Kétségtelen, hogy az új tan ma még jó messze van attól az élességtől és határozottságtól, a mi legcsalhatatlanabb ismertetőjele az érett és mély tudományú rendszereknek. De a mértéktelenségeken, a melyek még most elhomályosítják és a melyek elkerülhetetlen kísérői a láz és az álmok ezen éveinek, már átcsillámlanak a közeli győzelem előjelei. És ma már bátran lehet állítani, hogy csak az új tan fogja a szociológiának az igaz és tiszta tudomány jellegét megadhatni, a mire filozófiai és biológiai iskola nem volt képes; és hogy az ekként megújult szociológia jóltevő hatása alatt az összes társadalmi tudományok új és dicsőségteljes életre fognak támadni.

Az új iskola azonban nem nyomja el azokat, a melyek a nemes versenyben megelőzték, hanem igyekszik az általuk fölfedezett részleges igazságokat összehordani és rendezni. Hasznót hűz Comte azon kutatásaiból, a melyek a szellemi tényezőnek a, társadalmi helyzetre való hatását tárgyalják, de egyúttal kimutatja, hogy ez az igen hatalmas tényező a maga részéről is a gazdasági tényező döntő hatása alatt keletkezik és határozódik meg. A biológiai tényezőt szintén nagy figyelemre méltatja, de egyben utal arra, hogy mikép helyesbítődik és kereszteződik az a gazdasági viszonyok mindenható befolyása alatt. Ily módon az új elmélet legkevésbé sem akarja a többi iskolák eredményeit megsemmisíteni, hanem azokat saját kutatásaival együtt szimmetrikus és rendezett egészbe akarja foglalni. És én nem habozom megjósolni: hogy a gazdasági alapon fölépült szociológia a korábbi iskolák eredményeivel fölfegyverkezve, menten minden pártegyoldalúságtól, szilárdan bebizonyítva a kiszámítás és megfigyelés segédelmével, talán már a közel jövőben képes lesz a társadalmi élet rejtélyének megoldására és megkínzott társadalmunk vidámabb és fényesebb jövőjének előkészítésére.

HATODIK ELŐADÁS.

AZ ÖSSZEHAISONLÍTÓ SZOCIOLÓGIA.

Ha igaz, hogy a tudás legkülönbözőbb ágai lényegükben ugyanazokat a kutatási eszközöket használják (dedukció és indukció, megfigyelés és kísérlet): nem kevésbé igaz az is, hogy a különböző tudományokban az általuk megfigyelt tünemények eltérő jellege szerint túlsúlyba kerül az egyik vagy a másik kutatási eszköz. Sőt hozzá lehet fűzni még azt is, hogy minden tudomány ama megkülönböztető jelét, mely őt testvéreitől elválasztja, abban a speciális módszerben találja meg, melyet kizárólag avagy túlnyomó mértékben használ s melynek elütő voltában minden más nyilvánulásainál erőteljesebben tükröződik vissza tárgyának különleges fajtája, szellemi területének arculatja. A legelemibb megfigyelés is elégséges annak kimutatására, hogy a szociológiában az összehasonlító módszer a túlnyomó, vagy legalább is ez az, a melynek legfontosabb eredményeit köszönheti, és ezért a mi tudományunk, ha tárgyában az erkölcsi, jogi és politikai tudományokkal közös is, a kutatás módszerét illetőleg sokkal szorosabb viszonyban van az anthropológiai és biológiai tudományokkal.

Az összehasonlító módszer a. szociológiában három különböző formát vesz föl, a szerint, a mint a társadalmi szervezetek variálnak s különböző összehasonlítási alapot nyújtanak; ennek megfelelően a módszer lehet *nyelvtudományi, fejlődéstörténeti és gyarmati*.

A nyelvtudomány a szociológiának váratlan és hatalmas segítőeszközt nyújt, s ezt módszerének köszönhetjük, a mely, a többi geniális felfedezésekhez hasonlóan, csudálatosan egyszerű. És valóban az a lényeges rokonság, melyet a nyelvtudomány az indo-európai népek között fölfedezett, már maga is mutatja, hogy mind e népek egyetlen törzsből származnak, a melytől a legrégebb korban, mai tartózkodási helyükre vándorolva, elszakadtak. Ha tehát bizonyos tárgy vagy adott intézmény a különböző indo-európai nyelvekben oly szavakkal van megnevezve, melyeknek egy gyökerük van, ebből az következik, hogy ez a bizonyos tárgy vagy intézmény a törzsnép előtt ismeretes volt, mielőtt a kivándorlás megkezdődött volna; ellenben, ha a különböző indo-európai nyelvek ugyanazt a tárgyat különböző gyökerekkel jelzik, akkor ebből az következik, hogy ez a bizonyos tárgy a primitív nép szétszóródása előtt ismeretlen volt. így, hála ezen mesterfogásnak, figyelemreméltó pontossággal lehet meghatározni a kultúra azon fokát, a melyben a törzsnép a kivándorlás előtt való korszakban volt, az abban élő intézményeket s társadalmi alkotmánya fő vonalait; vagyis ismereteink birodalma győzelmesen terjeszkedik ki, a mennyire ezt a történeti és paleontológiai bizonyosságok hiányossága megengedi.

Kétségtelen, hogy e módszer exaktsága ellen az első pillanatban néhány nagyon figyelemreméltó kétség merül föl. Mindenekelőtt el kell ismerni, hogy annak a fonetikus gyökérnek különbözősége, a melyet egy adott tárgy megnevezésére a különböző nemzetek használnak, még maga nem bizonyítja mindig a megnevezett dolog új voltát. És annak, a ki megfigyelte azt az immár megdönthetetlen tényt, hogy a gyarmatok első időszakai az anyaország eredeti helyzetének csudálatosan hü képmásai, el kell ismerni azt is, hogy a törzsnép között a szétszóródás pillanatában érvényben lévő számos intézmény nem tudott tökéletesen fennmaradni az általuk teremtett új halmazatokban. Ezért az intézményeknek a törzsnépnél divó elnevezése, a tőlük alapított új szervezetek kezdetén szükségszerűen elfelejtődött; tehát ha később ez intézményeket újra behozták, megnevezésükre új szavakat kényszerültek alkotni. Ennélfogva a különböző európai népeknél ugyanazon tárgyat jelölő kifejezés különbözősége nem hozható fel döntő és kétségtelen bizonyítékul arra nézve, hogy egy ily tárgyat a törzsnép szétszóródása előtt nem ismert

Továbbá az eredeti törzsből elvándorolt emberek kénytelenek voltak vad és zordon

vidékeken áthatolni és ott hosszasan időzni civilizálatlan hordák közepette. Tehát egészen természetes, hogy ily viszonyok között eredeti hazájuk intézményei közül sok kiveszett a használatból s így megnevezésük is eltűnt. Ezért, ha az eredeti törzstől elszakadt csoportok később ezeket az intézményeket vagy tárgyakat újra föllelevenítték, akkor megnevezésül új szavakat is kellett teremteniük. Épen evvel magyarázza néhány filológus, hogy Európa különböző nemzeteinél a só megnevezésére használt gyökér különböző. Kétségtelen, hogy ily különbségből nem következethető, hogy az ősi nép a só létét vagy használatát nem ismerte volna; hanem ez a jelenség arra a tényre vezetendő vissza, hogy a különböző néptörzsek, elszakadva az anyatörzstől, még mielőtt végleges letelepedésük helyére értek volna, százados időszakokon keresztül oly vidékeken tartózkodtak, ahol a só ismeretlen volt. Másrészt az ugyanazon tárgyat megnevező gyökereknek a különböző európai nemzeteknél való megegyező volta még nem bizonyítja döntő módon, hogy ezt a tárgyat az anyatörzs szétszakadása előtt ismerte; mert könnyen lehetséges, hogy ezt a tárgyat vagy intézményt valamelyik leszármazott nép fedezte fel vagy alkalmazta először és ettől azután a kereskedelmi és nemzetközi összeköttetések útján átszivárgott, a többi népekhez is. Így magyarázható például az eke megnevezésére használt szó megegyező volta, a mit az ősrák bizonyára nem ismertek.

Ezek az ellenvetések, (melyeket Kovalewsky egy kitűnő iratában nemrég hangsúlyozott) bizonyára igen súlyosak. De ha kétségtelenül képesek is az összehasonlító nyelvtudományi módszer horderejét korlátozni, ha a leglelkiismeretesebb gondosságot teszik is mindazoknak kötelességévé, a kik valamiképp fel akarják használni: a módszer magas értékét még se tagadhatjuk s nem kicsinyelhetjük azt a nagy segítséget sem, a mit a szociológiának nyújt. Ő ugyanis hozzájárul annak a rejtélynek a megoldásához, a melybe az európai népek eredete eddigelé burkolva volt és képessé tesz bennünket ama kezdetleges barbarizmus alapvonalainak megrajzolására, a melyből kultúránk sarjadzott. És az a kép, a melyet az összehasonlító nyelvtudományi módszer a mi legrégebb őseinkről fest, nem mondható oly szörnyűnek, hogy ezért pirulnunk kellene. Így a legújabb és leghitelesebb kutatások szerint az ősi indogermán nép általános jellemvonásai, ama kivándorlás előtt, a melyből a különböző indo-európai nemzetek eredetüket veszik, ilyenek lehettek: Az indo-germánok az ércet használatát alig ismerték és eszközükül kőszerszámokat használtak. Volt néhány házi állatjuk, többek között a ló is, a melyet azonban csak élelemül használtak, mert a lovaglást nem ismerték. A földművelést és így az egyéni és közös földtulajdont sem ismerték, épen így a bort sem; de ismerték és gyakorolták a fonást és a szövést. Sohasem látták a tengert, s nem ismerték a halászatot; a cserét üzték és a marha volt az értékmérő. Néhány súly- és hossz mértéket használtak, mindegyik tizedes alapú volt, s százig tudtak számlálni. Megkülönböztették a hosszú hullámú színeket (vörös, sárga) de már a rövid hullámúakat (zöld és kék) nem annyira; a mi valószínűleg avval a ténnyel függ össze, hogy az elsőket a vadember is mindennap látja a legelterjedtebb állatok bundáján. Megkülönböztették a telet a nyártól és a hónapokat a hold járása után számították, de az évet nem ismerték. Épen azért, mert időben a hold szerint igazodtak, nem a napokat, hanem az éjjeleket számolták. Megkülönböztették a napot az estétől, de a nap további beosztását nem ismerték; a mi akkor egész fölösleges is volt, ha tekintetbe vesszük a történelmi kor kezdetleges viszonyait. Földalatti lakásokban vagy fakunyhókban laktak. Ismertek ugyan támadó fegyvereket, de védelemre szolgálókat nem. A mi egészen természetes, mert a védelem a támadást követi és így a védő fegyvereknek időrendben a támadókat követniök kell; és ez Ammon megcáfolására szolgál, a ki azt állítja, hogy az emberben a védelem veleszületett ösztönét fedezte föl, s hogy ez vezette őseinket a társadalmi közösség megalkotásához, Valójában ez a föltevés, hogy az emberek a védelem veleszületett ösztönével vannak felruházva, nagyon távol áll az igazságtól, mert az emberi társadalom kezdetén még a védő fegyverek nem voltak ismeretesek. – A legrégebb indo-germánok nem ismertek semmiféle állandó politikai szervezetet és csak a

közös veszedelem pillanatában teremtettek valamelyes átmeneti politikai intézményt. Az ősnép vallásos volt; de vallása csak a természet erőinek imáadására szorítkozott, melyeknek démonikus hatalmat tulajdonított; a vallást nem kísérte semmiféle erkölcsi szabályzat vagy bármi az ember cselekedetére ható fegyelmi befolyás. Hasonlóképpen hiányzott náluk a túlvilági élet gondolata. Az isteneket nem egy szentély falai között imádták, hanem az őserdő fái alatt, melyeket a népies kegyelet szentelt meg.

Ilyen fővonásaiban a mi történelőtti eleink élete és társadalmi alkotmánya, melyet a modern nyelvtudományi kutatások oly szerencsésen tudtak visszaidézni; ez az a titokzatos Atlantis, melyet a századok óceánja nyelt el és a melyet az új tudomány hatalmas varázsereje emelt ki a hullámokból. Ez egy új horizont, a melyet a szavak tudománya nyit a dolgok tudományának; egy új világ nyílik meg a szociológia kutatásai előtt, a melybe bátran be kell hatolnia, hogy ott nemes gyümölcsöket szakítson.

A most bemutatott rendszernek köszönhető, hogy megrajzolhatjuk az emberi társadalmi formák teljes sorozatát, kultúrájuk egymásra következő fokai szerint rendezve őket. A sor az ősnéppel kezdődik, a melynek legáltalánosabb jellemvonásait az összehasonlító nyelvtudomány szolgáltatja az imént vádolt módon, azután tovább halad azokhoz a népekhez, a melyek α civilizációnak mind magasabb fokát élvezik és bezáródik azokkal, a melyek a mai civilizáció tetőpontját képviselik. Az ily módon osztályozott népek összehasonlítása megbecsülhetetlen segédeszközt nyújt a társadalmi intézmények keletkezésének s legkiválóbb tulajdonságainak kikutatására. De míg a nyelvi formák összehasonlítása mindenekelőtt az analógiákat keresi és belőlük táplálkozik, addig a társadalmi formák összehasonlítása első sorban a különbségeket kutatja. Bizonyára mindig lehetséges összehasonlítani bizonyos társadalmi tünemény analóg nyilvánulásait a világ-különböző népei között; de az ily összehasonlítások keveset használnak és nem vezetnek semmiféle fontos következtetéshez. Tényleg ha látjuk is, hogy valamely adott tünemény vagy intézmény két különböző népnél egyforma alakban jelentkezik, ebből a tényből egyáltalán semmire sem lehet következtetni, legkevésbé pedig a fajrokonságra vagy a két nép közös származására; mert ismeretes, hogy a föld összes népei fejlődésük bizonyos fokán egyenlő vagy egymástól kevésben különböző intézményeket mutatnak föl. Ellenben az a haszon, a mit a társadalmi különbségek kutatásából meríthetünk, igazán figyelemre méltó. Már jól tudjuk azt, hogy valamely adott tünemény vagy intézmény azon régi nyilvánulásai, a melyeknek semmi nyoma nem maradt a civilizált népeknél, azoknak a kevésbé civilizált népeknek tanulmányozásával válnak megismerhetőkké és megérthetőkké, a melyeknél ezek a nyilvánulások még élnek vagy fölismerhető nyomot hagytak hátra, Hasonlóképpen a társadalmi maradványoknak, valamely előbbi társadalmi fok fönnmaradt tüneményeinek tanulmányozása csodálatosan elősegíti ezen foknak alapvonalaiban való rekonstruálását. De egészen elütő és sokkal magasabb célt szolgál az egymástól különböző és főleg a legjelentesebb társadalmi formák vagy a fejlődés létráján egymástól legtávolabbra eső népek összehasonlítása.

De ha azokat a népeket, a melyek a társadalmi fejlődés létrájának legalsóbb fokán állanak, összehasonlítjuk azokkal, a melyek a civilizációnak mind magasabb fokán vannak, azt látjuk, hogy a ma érvényben lévő intézmények közül nagyon sok nem volt meg az első emberi egyesüléseknél, és kényelmesen szemlélhetjük ez intézmények keletkezésének és átváltozásának útját, melyet fokozatosan tettek meg, míg mai alakjukhoz eljutottak. Ily tanulmány kimutatja, hogy a legfontosabb társadalmi intézményeket nem egy magasabb, halhatatlan gondviselés nyújtja az emberiségnek, hanem azok esetleges és átmeneti okok eredményei. És így elragadja a társadalmi viszonyoktól a halhatatlanságnak azt a koronáját, a mivel földísztette az elmúlt századok tudománya vagy tudatlansága, hogy visszavezesse a keletkezés és elenyészség örökké tartó folyamata alá vetett múltó teremtmények szerény állapotához. A társadalmi viszonyok történelmi voltának bebizonyítása nem mozog kizárólagosan az elvont spekuláció pályáján, mert önmagától átvezet a társadalmi viszonyok

bírálatához és ez a bírálat *a priori* ki fogja zárni az organikus állapotuk állítólagos változatlanóságáról uralkodó nézetet.

Ez az összehasonlítás, melyet – mert a fejlődés különböző fokán tartózkodó népeket hasonlít össze – *fejlődéstörténetinek* fogunk nevezni, kétségtelenül alkalmas az emberi intézmények történeti jellegének megállapítására ellenben formájával és határaival egyáltalán nem alkalmas a vizsgált tünemények okának megmagyarázására. Ha ugyanis oly népeket hasonlítunk össze, a melyek *toto coelo* különböznek egymástól, úgy pszichológiai és emberi (művelődés, nyelv, értelmiség, technikai fejlődés, erkölcsi érzélem, jog stb.) mint külső vagy természeti tényezőik (éghajlat, az ösfoglalás föltételei, a föld birtokbavétele és termelékenysége) tekintetében, sohasem lehetséges pontosan megállapítani, hogy az ezen népek társadalmi alkotmányában mutatkozó különbség mindezen tényezők avagy közülök csak egynéhány eltérésére vezetendő-e vissza; és következésképpen lehetetlen eldönteni, vajon a társadalmi szervezet a lelki vagy a külső tényezők külön-külön vagy együttes terméke-e. És a társadalmi kauzalitás kérdésének megoldása így, sajnos, eldöntetlen marad.

Hogy ennek a kérdésnek némileg határozott megoldását kapjuk, célszerű volna összehasonlítás céljából elővenni azokat a különböző országokat, melyek nem az összes, hanem csak néhány társadalmi tényező tekintetében különböznek egymástól. Például célszerű volna az egyik oldalon az összes lelki, a másikon az összes külső elemeket összegyűjteni, a melyek a társadalmi életre valami módon hatással lehetnek s azután szembe kellene állítani azokat az országokat, a melyek csak az egyik vagy csak a másik faj elemei tekintetében különböznek. Ha például csakis a területiális tényezőben különböző két népet összehasonlítva azt találjuk, hogy társadalmi alkotmányuk egymástól lényegesen elüt, akkor ebből közvetlenül levezethetnek, hogy a föld elfoglalása és termékenysége valósággal lényeges tényezője a társadalmi alkotmánynak. De ez még nem jogosítana annak tagadására, hogy a másik fajta, a lelki vagy emberi elemek nem tényezői egyaránt a társadalmi szerkezetnek és ezért következtetések messze maradnának az általános érvényűség és határozottság óhajtott foka mögött. Hogy tehát ily tárgyról kielégítő feleletet kapjunk, helyén való két oly ország összehasonlítása, a melyek csakis a lelki tényezőkben ütnek el egymástól. Ha ezek az országok teljesen azonos társadalmi alkotmányt mutatnak, kénytelenek vagyunk azt következtetni, hogy csak a föld elsajátításának és termékenységének föltételei vagy rövidebben a területiális viszonyok gyakorolnak alakító hatást a társadalmi alkotmányra, s hogy az ember belső feltételei csak néma szerepet játszanak mellette, vagy csak mint statiszták lépnek föl a történet véres drámájában. Ellentétes következtetés érvényesülne azonban, ha néhány, csak lelki feltételben különböző népnél tapasztalnánk különböző társadalmi alkotmányt, vagy ha kizárólag területiális feltételekben különböző népek a társadalmi szerkezet tökéletes azonosságát tüntetnék föl.

Ily összehasonlítást, a gyarmatok létezése folytán a legeredményesebb és legfényesebb módon vihetünk keresztül. Ugyanis, ha bizonyos időszakban összehasonlítunk valamely gyarmatot ugyanannak az időszaknak az anyaországával, valósággal két oly országot hasonlítunk össze, melyek tökéletes azonosságot mutatnak föl mindenben, a mi a fajra, a vallásra, a művelődésre, az intelligenciára, az izomerőre vonatkozik, – szóval mindenben, a mi a lelki vagy általánosabban az emberi elemet illeti: ellenben különbséget, sőt határozott ellentétet mutatnak föl mindabban, a mi a föld termékenységének vagy birtokbavételének feltételeire vonatkozik; mert az anyaországban a föld egészen elfoglalva és legnagyobb részben művelve van, míg a gyarmatban nagy terület igen termékeny föld áll még gazdátlanul és műveletlenül. Ha egy adott pillanatban a gyarmat társadalmi alkotmánya lényegesen különbözik az anyaországtól, akkor ezt a különbséget nem tulajdoníthatjuk a lelki tényezők hatásának, melyek mindkét országban ugyanazok, hanem az csak annak a különbségnek rovására írható, a mi a föld termékenységének és birtokbavételének feltételei között áll fenn; és ezért jogosan mondhatjuk, hogy a területiális feltételek a társadalmi alkotmány szükséges

tényezői. Mindez azonban még épenséggel nem zárja ki, hogy az emberi vagy lelki elemek hasonlóképpen hozzá ne járuljanak a társadalom szerkezetének meghatározásához. De hasonlítsuk össze a gyarmatot létének egy adott pillanatában az anyaország valamely sokkal régebbi korszakával, a melyben a népesség sűrűségének és ezért a föld birtokbavételének és a művelés alá vett talaj termékenységének feltételei azonosak voltak azokkal a körülményekkel, melyeket az adott pillanatban a gyarmatban megállapítunk. Nyilvánvaló, hogy ily eljárással valóban két olyan országot hasonlítunk össze, a melyek egyedül csak az emberi és lelki elemekben különböznek egymástól. Tényleg a territorális elem, a föld elfoglalásának és termékenységének feltétele a két népnél egészen analog; de a gyarmatokban a finomabb civilizáció virul, míg az anyaország kezdetleges korszakában a legnyersebb barbarizmus dühöngött; a faj, a vallás, a tudomány, a technikai fejlődés, az erkölcs a két nemzetnél tökéletesen különböző; általában az emberi elem a két országban nemcsak különböző, hanem kereken ellentétes. És ha mindazonáltal a gyarmat társadalmi alkotmánya tökéletesen! megegyezik a régebbi anyaországéval, a melynek a territorális föltételei azonosak a gyarmatokban lévőkkel: akkor ebből azt kell következtetnünk, hogy az emberi elem semmiféle hatással sincs a társadalom alkotmányára, az nem szociológiai tényező, hanem a gazdasági és társadalmi alkotmány kizárólagos alkotója a föld elfoglalásának és birtokbavételének a foka.

És éppen az amerikai gyarmatok és Európa társadalmi fejlődésének összehasonlító elemzése azt mutatja, hogy az új társadalmakban oly gazdasági, jogi, politikai stb. viszonyok fejlődnek ki, a melyek lényegesen különböznek az egykorú anyaország ugyané viszonyaitól és nagyjában azonosak azokkal, melyekbe az anyaország azon régebbi fokban lépett volt. melyben a territorális feltételek azonosak voltak a gyarmatbéliekkel. – Az amerikai gyarmatok az ideiglenes egyéni birtoklás intézményével kezdik, a mit csakhamar helyettesít az ösztulajdon, megismételve így, jelentékenyebb eltérések nélkül, az európai társadalom kezdetleges fokait. Ezután a rabszolgaságot hozzák lx\ a mely ott azonos formát mutat avval, a mely az ókorban Európában uralkodott; és a rabszolgaság következtében újra csodálatos egyöntetűséggel születnek meg a görög-latin ókor jogi fogalmai, erkölcsi nézetei s politikai intézményei. Azután a gyarmatok behozzák a földhöz kötött jobbágyságot, a kézművesek ezéheít és a hűbéri, középkori rend egész körét, a melyek oly hosszú időn át uralkodtak Európában; – és csakis a fejlődés végén, midőn a föld ott is tökéletesen elfoglaltatott, mint a inai Európában, fogadják el a gyarmatok a bér munka rendszert és a belőle folyó társadalmi viszonyok komplikált gépezetét. A mint az ember az anyaméhben a szerves fejlődés összes fokait keresztülfutja.

Úgy megy keresztül az emberiség gyarmati életében a szuperorganikus fejlődés összes formáin.

Ez az eredmény, a melyhez a gyarmati összehasonlítás vezet a szociológiában, rendkívüli fontosságú; mert örökre szétrombolja azokat a rendszereket, a melyek az értelemben vagy különböző nyilvánulásaiban találják a társadalmi fejlődés okát. Elfogadható-e Comte és Buckle elmélete, hogy a társadalmi tünetmények az értelmi fejlődés termékei; vagy Hegel gondolata, hogy a történelem az Eszme evolutív érvényesülése; vagy Lassalle azon aforizmája, hogy az emberi szellem a *keletkezés* a történelemben; lehet-e osztani Marx nézetét, hogy az anyagi termelési erők fejlődése önmagától szüli a társadalmi formák egymásra következő sorát; vagy Kidd irányát, a ki a haladás emelőrúdját a vallásos eszme fejlődésében látja: ha bebizonyult, hogy az új emberiség, mely az előbbi nemzedékek százaitól összehalmozott értelmi, technikai és vallásos örökséggel van fölfegyverezve, az őskor gazdasági és társadalmi viszonyait kényszerül fölvenni, tisztán azon egyetlen tény következtében, hogy szabad földön telepszik meg, mint az őskori emberek? A gyarmatok civilizációja, a mely a fizikai természet viszonyain emelkedik, függetlenül az ember lelki föltételeitől, határozott tagadása annak, hogy az emberi civilizáció a társadalom értelmi és

erkölcsi fejlődésétől függ és megerősíti azt a gondolatot, hogy a társadalmi történelem szorosan a természettől függ; megerősíti az ember s a külvilág nagyszerű mechanikus szinthézisének gondolatát.

Ebben a tekintetben a gyarmati összehasonlítás sikeresen oldja meg a társadalmi tünetnyek első okát, a mit az előbbi szociológiai kutatások teljesen megoldatlanul hagytak. Valóban a történelmi materializmus iskolája, a mely az összes társadalmi tünetnyeket gazdasági viszonyokból eredőknek tekinti, még nem magyarázza meg, hogy mi az oka ennek a mindenható gazdasági helyzetnek, a mely az emberi társadalom egész állapotát önmagából alakítja és fejleszti. De a gyarmati összehasonlítás szerencsére képes betölteni ezt a nagy űrt, kimutatva, hogy maguk a gazdasági viszonyok is a föld elfoglalásának és termékenységi fokának szükséges termékei – és ily módon sikerül a társadalmi tünetnyek nagy sokaságát összekötni egy egyetlen és nagyon egyszerű ok uralmával.

Íme, ezek a legfőbb eredmények, a melyeket az összehasonlító módszer a szociológiában elért. De természetesen. ez csak kezdete egy oly kutatás-folyamatnak, a mely arra van hivatva, hogy sokkal nagyobb alkalmazást nyerjen és sokkal jelentősebb gyümölcsöket termeljen. Az eddig elért eredmények már sejtetik eljövendő sikereit és bátran mondhatjuk, hogy ez a módszer tündöklő sugarakkal világít majd be az emberi társadalom szakadékaiba, eltüntetvén győzedelmes eredményeivel a mindmáig uralkodó szillogisztikus módszert. Jól tudom, hogy egy ismeretes francia közmondás, a mely valószínűleg más idők metafizikai nevelésének többé-kevésbé népies leszűrődése, gögösen hirdeti az ítéletet: „comparaison n'est pas raison”. De a közmondások is részt vesznek a gyors múlandóságban, mely az összes emberi intézmények és alkotások közös sorsa; és az összehasonlító módszer új alkalmazása a legelterjedtebb közmondások ellenére is diadalmaskodni fog, bebizonyítván, hogy tények összeütközéséből, nem pedig önmagukat irányító szellemi erőforrásokból ered a dolgok titkos oka.

Így a modern tudományra ráillik a tűz keletkezéséről szóló szép indiai legenda, mely azt meséli, hogy míg a fény istenének, Agninak, papjai forró imájukkal nem voltak képesek tőle egyetlen szikrát sem kicsikarni: addig az életetadó láng az áldozati szertartásnál egymáshoz dörzsölt két fadarabból lobbant elő az ujjongó nép hozsannája közepette.

HETEDIK ELŐADÁS.

SZOCIOLÓGIÁÉ KUTATÁSOK A CSALÁDRÓL.

Valamely tudományos tan értéke nem annyira általános és rendszeres tanainak fontosságán múlik, mint azon, hogy mennyire képes megoldani ezt vagy azt a határozott problémát vagy elemezni azokat az egyes jelenségeket, melyek kutatásai tárgyát képezik. Mi sem alkalmasabb tehát arra, hogy a szociológia hatékonyságát és termékenységét megvizsgáljuk, mint a körébe vágó néhány legfontosabb problémáról adott magyarázatainak kipróbálása. S e problémák között van egy, a melynek megoldásán legjobban tűnik ki a modern szociológia elméletének lényege: a társadalmi tünemények gazdasági okszerűsége és a benne döntő logikai folyamat: az összehasonlító módszer. Ez a család eredetét, egymásra következő átalakulásait, valószínű további sorsát illető probléma. Ép ezért vizsgálódásaink ezen pontján fokozott figyelemmel kell fordulnunk ezen érdekes kérdés felé.

Igazán semmi sem egyszerűbb, világosabb, elemibb, mint azok a nézetek, a melyek e kényes kérdésről, a XIX. század közepéig uralkodtak. Eleddig általánosan elfogadott dogma volt, hogy a család mai formája lényeges változás nélkül uralkodott az emberiség összes korszakaiban. Minden korban, a legrégebbitől egész a mai korig – így hangzott az általános vélemény – szüntelenül a monogam és patriarchális család uralkodott, a melyben a férj, az atya a központ és a családi közösség legmagasabb bírója, a ki aláveti akarátának feleségét és gyermekeit; és a rokonság, vagy ennek gazdasági következménye, az örökség, minden ismert korszakban, az atyai ágon át számítódik, vagyis az apa vagyona mindig fiaira, vagy ha ezek előbb meghaltak, unokáira száll. Mindezekhez legfeljebb még az a föltevés csatlakozott, hogy az emberi fajnál az őskorban, a mikor még abban a vad állapotban élt, melyet Vico oly sötéten festett, brutális promiszkuitás uralkodott; de alig hogy levetette az ember az első állatiasság szörnyűségeit,

Dal di che nozze e tribunali ed are

Diero alle umane belve esser pietose,³

ez a patriarchális és monogam család keletkezett és változatlan formában fennmaradt századokon keresztül, s a mely, az öreg Graunttal szólva, az isten eszméjét a családi és nemi élet tényeiben megtestesíti.

De az összehasonlító módszer, a mai szociológia dicsősége, az utolsó időkben szétzúzta a tudósok rózsás illúzióit és döntő forradalmat idézett elő a kutatás legkülönbözőbb terein. Már a politikai gazdaságtan, kutatásait a történeti idők hajnaláig terjesztve ki, megsemmisítette a magántulajdonról szóló azon régi illúziókat, a melyek ezt természetes és örökös jelleggel ruházták föl és fölfedezte egy néhány évszázadot átölelő korszak létét, melyben az emberiség a közös tulajdon uralma alatt állott. És ez az ősvilág, melyet ily módon fedeztek föl, már nem mutatta a barbarizmus vagy vad brutalitás jellemvonásait, mint azok állítják, a kik a magántulajdonban a civilizáció lényeges föltételét látják. Nem. Ez a kezdetleges emberiség, a mely a közös tulajdont megalkotta, sok tekintetben – a jóérzésben és derékségben – fölülmúlta a mi, magát civilizálnak nevező, társadalmunkat. Ez kétségtelenül mély forradalom volt az emberi dolgok és intézmények megítélésében. De a történetnek, a gondolkodás e szörnyű robbantószerének, az előítéletek és babonák még igen sok hűbéri sziklát kellett szétvetnie, hogy romjaikon az igazság fénytárasztó templomait emelje. Ledöntve a korlátokat, melyek az összehasonlító kutatást a történeti idők kezdeténél föltartották és merészen kiterjesztve azt a történetelőtti idők regeszerű korába: a szociológia lerombolta a monogam és atyai hatalom alatt álló család örökkévalóságáról szóló régi legendát. És a bámuló megfigyelő előtt föltárta egy ősrégi világ létét, a melyben a család atyai

³ Mióta esküvők, bíróságok és oltárok az emberi állatba beleoltották a szánakozást.

alap helyett anyaira volt építve; ez az ősrégi világ nem mutatta a barbarizmus és süllyedés szerencsétlen ismertető jeleit, hanem az egyenlőség és béke fényes és boldog képét.

1861-ben Bachofen, Hobbes zseniális sejtését valóságra váltva, a görög és latin hitregék révén egy a végtelenség kódébe vesző korszak létét tárta föl, a melyben a család feje nem az atya, hanem az anya volt. Valóban a görög-római irodalom és a régi legendák között sűrűn találkozunk visszaemlékezésekkel, a melyek anyaágon való történelőtti leszármazásra utalnak. Így feltalálhatók ennek nyomai a lykiaiak, az etruskok, lybiaiak és ibériaiak között; igen valószínű, hogy a szemita-törzsek, sőt az arabok is ismerték; még maguk a britannok is, Caesar elbeszélése szerint, az anyajog alapján éltek. A germánok között Tacitus megtalálja a nagybátyajogot, a minek értelmében az anyaági nagybátya a legközelebbi rokon és az ily intézmény nyilvánvaló maradéka az anyai leszármazás egész rendszerének. Az északi házasságoknál már az első pillanatban kitűnik az anyai rokonság előszeretete. Az ősi örökösödési törvények maguk is az anyai alapon álló családi állapotot igazolják, mert például a nubiai-aknál az örökség a nővér gyermekeire vagy az elhunytak leányára száll, de soha sem a fiaira. Kell-e több ennél? Végül az ősnépek istenségei kétségtelen nyomokat szolgáltatnak arra, hogy az ősidőkben a nőknél volt a főhatalom. Így a germánok a *nornákat*, a sors istennőit, Odin fölé helyezik és az *anyakban* a dolgok első okait imádják; az egyiptomiak Isist minden más istenségnél jobban imádják; és azok a *praeadamitikus formák*, melyekre Byron Káinban céloz, titokzatos képben az őskor női istenségét ábrázolják. De a történelőtti kor anyajogú családjának sokkal világosabb nyomai halmozódnak föl Görögország és Róma legendáiban s emlékműveiben, így Aeschylus *Eumenidáiban* Orestes, a ki atyjának. Agamemnonnak meggyilkolását megbosszulandó, megölte anyját, Klytemnestrát, hiába igyekszik a fúriákat megbékíteni, anyja büntényére és atyja lemészárlására emlékeztetve őket. A fiú, felelik a kérlelhetetlen erynesek, anyjának fia és minden más kötelék vagy érzelm eltörpül ezen legfelsőbb előtt. A latinoknál maga a *matrimonium* szó nyilvánvalóan rámutat az ősi család anyai alapjára; mert ha ez az apát tette volna családfővé, a házasságot *patrimonium*-nak nevezték volna. És néhány okmány azt látszik igazolni, hogy a római plebejusok családjában a rokonság kizárólag az anyai ágról határozódott meg.

És az anyajogi család maradványai nem tűnnek el a klasszikus ókor pusztulásával. A középkorban is életben maradnak, nem ugyan az arisztokrata vagy a polgári osztályokban, hanem azokban az elnyomott és jogfosztott társadalmi rétegekben, a melyeknél, az atavisztikus visszaesés bizonyos faja révén, az ősemberiség körvonalai előtűnedeznek. Így ismeretes az, hogy a középkori Németországban a jobbágyok fiaira nézve az anya helyzete volt az irányadó. De mindenekelőtt jellemző, hogy a boszorkányok összes legendái és babonái az anya jogi család nyomát hordják magukon; a boszorkányok gyűlésén az anyaboszorkányt imádják és hozzá fordulnak segítségért; és összes varázsigéik az anya jogi viszonyokra céloznak.

Azonkívül ezek a maradványok nagyon jellemző fontosságra emelkednek, a mit a még élő vad törzsek családszervezetére vonatkozó legújabb fölfedezéseknek köszönhetünk. És mindenekelőtt Morgannak fölfedezései a lényegében anyai alapon nyugvó vérrokonság viszonyairól, melyek az amerikai irokézek között vannak érvényben azok, a melyek végrehaláhára képesítik a szociológiát, hogy az emberi család első formáit illetőleg szintheticus és pozitív következtetéshez emelkedhesek.

Ezen legelső formák egységes és jellegzetes vonása az, hogy a család központja az anya és egyedül csak hozzá fűződnek a rokonság és utódok összes viszonyai. A férj a feleség házába megy lakni és ennek van alávetve. A fiúk nem az apától, hanem az anyától örökölnek. Ha egy ember meghal, az örökség nem gyermekeire száll, hanem fi- vagy nőtestvéreire vagy utóbbiak gyermekeire. A mint látjuk, itt egy oly családi szervezettel van dolgunk, a mely a miénkkel tökéletesen ellentétes. De ez a családi szervezet több egymásra következő és fokozódólag differenciált formát mutat fel. A legrégebb és legnyersebb forma a csoportházasság, a melyben

feltétlen promiszkuítás uralkodik, mert az összes férfiak az összes asszonyok férjei. A szabad nemzés első korlátozását a szülő és gyermeke között való házasság kizárása idézi elő; további korlátozást jelent a testvérek közötti házasság megtiltása; így több egyén „társ a házasságban” (ezt *punalua*-nak nevezik az irokézek nyelvén s innen származik e családforma *punalua-házasság* elnevezése) több asszonynyal együtt, a kik nem testvéreik.

Ezután újabb lépéssel haladnak a szabad nemzés korlátozása felé az *exogamia* ismeretes intézményével; ez oly egyének között való házasság megtiltása, a kik ugyanazon *gens*-hez tartoznak, vagyis ugyanazon nőtörzs leszármazottjai. És ha meggondoljuk, hogy a különböző törzsek rendesen különböző földterületeket bírnak és különböző közösségek tagjai, akkor ebből az következik, hogy ez az intézmény is teljes ellentéte a mai gondolkodásmódnak, de a melynek mégis világos nyoma maradt ebben az ismeretes közmondásban: „moglie e buoi de' paesi tuoi”.⁴ Végül megteszik az utolsó lépést oly személyek között való házasság megtiltásával, a kik már házasok; és így egyenesen a monogámia intézményéhez jutnak. De az így megalkotott monogam család is még mindig anyai alapon áll és csak az anyajogtól kapja a rokonság és leszármazás szabályait.

Az a különös jelentőség, a mely a feleséget az ilyeténkép megalkotott családban illeti s döntő helyzetet biztosít a női nemnek a családi és társadalmi közösségben, tökéletesen ellentétben áll avval, a mit a civilizált népeknél tapasztalunk. Ezeknél a férj úr és parancsoló a családban, miként a társadalomban is; ellenben ott, hol az anya jog rendszere uralkodik, a legfelsőbb tekintély a nőt illeti, ő kormányozza egyedül a házat, végezi a vallási funkciókat és uralkodik a házon kívül is a közösség tanácskozásaiban. Wright, a ki a szenekai irokéz törzsnél volt hittérítő, a következőket írja 1873-ban: „Itt az asszony kormányozza a házat. Az élelmiszerek ugyan közös tulajdont képeznek, de jaj annak az oktan férjnek vagy szeretőnek, a ki magától merészelne belőle venni! Legyen akárhány gyermeke és bármennyi vagyona, minden percben parancsot kaphat, hogy csomagoljon össze s távozzon s nem volna ránézve cseppet se üdvös, ha nem engedelmessé válna. Ha csak a feleség valami nagyanyja, anyja vagy nagynénje nem jár közbe érdekében, más *klan*-hoz kell mennie és *más* feleség után kell néznie. Az asszonyok alkotják a *klan*-ban a főhatalmat, mint mindenütt, ők választják a törzsfőket; nem átalják, ha a körülmények úgy kívánják, a törzsfő fejről letörni a szarvakat (a parancsolás jelvényét) és őt újra a közkatonák sorába állítani”. – Az asszonyok uralma ez; a fejetetejére állított mai világ; olyan állapot ez. a mit csak nehezen értünk meg a mi rövidlátó és egyoldalú szempontjainkkal, a melyek a történeti és civilizált idők korlátolt tapasztalatára vannak alapítva. Hogy valami módon elképzelhető legyen ez a kezdetleges anyajogi állapot, a méh-államra szükséges visszatekinteni, mert ebben is egy királynő uralkodik, a ki az egész csoport anyja és körülötte vannak a hím méhek, a kiknek a nemzésen kívül semmi más feladatuk nincs és ennek befejeztével a kasból kiűzetnek. De ha mindenáron a mi korunkban akarjuk megtalálni az emberi együttélés régi formájának halavány fölújulását, vizsgáljuk meg, hogy mi történik napjainkban az Egyesült-Államokban, Michigan egy városában, a hol az asszonyok, miután a községtanácsban többségben voltak, maguk számára foglalták le az összes nyilvános hivatalokat, a nyilvános utcaseprés egyetlen hivatalának kivételével, a mit nagylelkűen az erős nemnek akartak átengedni.

Ez az anyajogi intézmény, számos naivitása és bizarrsága ellenére, mindig méltó lesz rokonszenvünkre és csodálatunkra, mert a legfelsőbb családi és polgári rangba emeli a teremtés legmagasztosabb és legkiválóbb lényét, az önmehtagadás és a szeretet legérdek nélkülibb és legtisztább megtestesülését. De a midőn a szociológus e kezdetleges családi forma föltétlen csodálatától előrehalad teremtő okainak objektív kutatásához, rögtön észreveszi, hogy miképen működtek közre egy ily átszellemült szervezet megteremtésénél az anyagi élet legközönségesebb és legprózaibb tényezői. Némelyek szerint, az anyajogi család nem más, mint az eredeti promiszkuítás vagy poliandria fejleménye, a mely körülmény már

⁴ Asszonyok és marhák a te országaidból!

maga is lehetetlenné teszi az atyaság kutatását. De a magyarázat nem kielégítő, mert az anyai jog túléli a promiszkuitást és a monogám családdal is fennmarad. Az anyajog igazi oka világosan fog állani az előtt, a ki figyelmét a kezdetleges gazdaság organikus szerkezetére fordítja. Valóban, a gazdasági élet kezdetén a termelés, a mely tisztára a mezőgazdaságra szorítkozott, kizárólag az asszonyokra volt bízva, míg a férfiak mindenekelőtt háborúskodtak vagy más improduktív foglalkozást űztek. És mert az első termelés csiráját az asszony fejlesztette ki, azért egyedül csak erre lehetett bízni a családot alkotó egyesek erőinek egy közös vezetés alatt való szervezését és rendezését. Minthogy a központ, a mely köré a kezdetleges család tényezőinek csoportosulniuk kell, csak az anya lehet, ezért szükségszerűen erre kell támaszkodniuk a rokonság és leszármazás összes viszonyainak, így nyugszik a kezdetleges család anyajogi szervezete lényegében gazdasági alapon.

De az anyajognak megfelelő intézmény, az exogamia is gazdasági alappal bír. Ezen intézmény okának kiderítésén a legkiválóbb szociológusok fáradoznak, a kik egy csomó magyarázatot gondoltak ki, melyek közül az egyik kevésbé kielégítő, mint a másik. Így Mac-Lennan azt gondolja, hogy az exogamia a kezdetleges törzsek által rendszeresen űzött női gyermekgyilkosság eredménye, mely a férfiakat arra kényszerítette, hogy feleségeiket idegen törzsből válaszzák. Elfogadhatatlan magyarázat; mert ha az újszülött leányok megöletése valóban az első idők általános szokása volt, akkor ezt az idegen törzseknek is gyakorolni kellett volna; és ezért annak az embernek, a ki egy társnő kiválasztásánál saját törzsében akadályba ütközött, hasonlóképen nehézségekre kellett találnia, ha egy más törzsnél akart magának egyet szerezni. Továbbá, ha a leánygyermek megöletése a törzs asszonyainak számát csökkentette, úgy a háború a férfiak sorait ritkította meg és így az egyensúly újra helyreállott. – Lubbock szerint a történelmi ember számára az exogamia a feleségszerzés egyedüli módja volt; mert a törzsben született asszonyok jog szerint a törzset alkotó összes férfiak feleségei voltak. De ily magyarázat sem fogadható el, mert sok törzsnél, például Palos sziget lakóinál, idegen nők rablása éppen a csoportházasság berendezésére szolgál. – Morgan azt erősíti, hogy az exogamiát a vérrokonok között való házasságból eredő káros következmények felismerésére kell visszavezetni. Azonban ez a magyarázat az orvostudomány és biológia oly ismeretét tételezi föl a vadaknál, a melynek az észszerűség ellentmond. És másrésztől nem áll, hogy az exogamia teljesen kizárja a vérrokonok közti házasságot, mert nem tiltja meg két oly egyén házasságát, a kik ugyanazon apától, de különböző törzsekhez tartozó anyáktól származnak. – Starcke azt véli, hogy az exogamia arra a tényre vezethető vissza, hogy az első időkben, mikor még az asszony a férfi tulajdona volt, illetlennek tartották, hogy az anya saját fiához mehessen nőül, s ezáltal annak tulajdonává legyen. De ha nem is helyezünk súlyt arra, hogy az első időkben a feleség korántsem tulajdona a férjnek, hanem ellenkezőleg uralkodik rajta: akkor is a Starcketól fölhozott ok inkább az anya és fia között való házasság tilalmát magyarázza meg, semmint az exogamia általánosabb tényét. – Végül Spencer az exogamiát azon különös becsülés gyümölcseként magyarázza, melyet az a férfi élvezett, a ki feleségét egy más törzsből rabolta el, és az ebből kialakult nézet termékének tekinti, hogy egy idegennel való házasság különösen megtisztelő és kitüntető. De ez a magyarázat feledi, hogy a rablással való házasság több évszázaddal követi az anyajogon alapuló családot és így az exogamia első nyilvánulását, s hogy ezért épenséggel nem lehetséges, hogy ennek az intézménynek oka vagy ösztönzője lett volna.

Az exogamia szülőoka azonban rögtön nyilvánvaló lesz, ha figyelmünket a legelső idők termelésének kikerülhetetlen szükségére fordítjuk. Mert az exogamia legjobban járul az első családcsoporthoz elkülönüléséhez, mert kötelezővé teszi az egymásközötti házasság tilalmát s az ily módon elért elkülönítés könnyebbé teszi az egyes csoportokon belül a hathatós munkaegyesítés szervezését. De az exogamia ezenkívül az ily módon alkotott házi csoportok előnyös kiszélesítésére is képes. Ha a férfiak tényleg egy idegen törzshöz tartoznak és ezt elhagyják, hogy a feleséggel lakjanak, akkor a házasság ezzel nyomban a nő

családcsoportjának számbeli szaporodását idézi elő; igen hasznos szaporodás, a mely nagyobb munkamegosztást és egyesítést tesz lehetővé, minél hathatósabb és produktívabb lesz általa a család. Íme ez az exogamia igazi oka; ez nem más mint célszerű segítőeszköz az ősi családi csoportok határozott elkülönülésére, számbeli növelésére és ennél fogva termelő erejének gyarapítására.

De az anyajogi családnak gazdasági tényezőktől való leszármazása világosabban mutatkozik, ha megvizsgáljuk fölbonlásának folyamatát s a patriarchális családdal való helyettesítését, mert ez is csak lényegesen gazdasági oknak, még pedig egy mindeniknél hatalmasabbnak, a magántulajdon alakulásának a terméke. A mint a férfiak jelentékeny gazdagságot halmoztak össze, egész természetesen az a forró kívánságuk támad, hogy ezt fiaikra örökíthessék át, miért is erős ellenszenv ébred bennük az anyajogi rendszer ellen, a mely örökösül a nővért vagy ennek gyermekeit jelöli ki. De ugyanakkor, a mikor a magántulajdon alakulása a férfiaknál ellenszenvet ébreszt az anyajogi rendszer iránt, menten kezükbe adja e rendszer megsemmisítésének eszközét, a menyinyiben lehetővé teszi a feleség elrablását vagy megvételét. Kezdetől fogva, a férfiak fölhalmozott vagyonukat idegen törzsekbe való betörések kivételére és asszonyaik hatalomba ejtésére használták föl, a minek klasszikus példáját a történet a sabin nők elrablásában hagyta ránk. És a feleségek ezen kezdetleges meghódításán, mely a férj és a feleség szülei között folytonos perpatvart szült, nyugszik valószínűleg első eredete a vő csendes ellenszenvének a feleség szüleivel szemben, a mi mind mai napig él nemcsak a francia románcban, hanem sajnos, az életben is. Valószínűleg szintén a nőrablás útján való ősi házasságnak emléke az a hajdan Délfranciaország néhány vidékén eléggé elterjedt szokás, hogy az asszony, a mint megérkezett a férj házába, sóhajtásokba és sikoltozásba tört ki; szintúgy a feleségrablás kétségtelen nyomát mutatják a latin és germán népek által annyira üzött számos bizarr házassági szertartások. De a házasságnak ez a formája nagyon súlyos következményekkel is járt. Bizony gyakran megesett, hogy a rablott feleség szülei és testvérei a rabló ellen boszút esküdtek és megölték, és ily esetben a házasság korántsem a népesség szaporításával, hanem inkább csökkenésével ért véget. Ezért követelték az emberiség fejlődésének szerves, a nép fokozatos szaporodását kívánó szükségéi előbb vagy utóbb e néppusztító házasságforma eltűnését és a kiegyezéssel kötött házassággal való helyettesítését, a melynél a rabló a feleség szüleit ajándékokkal és pénzzel engesztelte ki, majd a vétel útján való házasságot, a melynél a férj úgy szerzett magának feleséget, hogy a kialakított árat az asszony szüleinek kifizette.

Most már csodálatos megfigyelni, hogy miképen alakul ki, többé-kevésbé kifejezett és határozott módon az új családi állapot, a szerint, hogy nagyobb vagy kisebb a férj által fölhalmozott vagyon. Ha a férjnek kevés vagyona van, akkor a feleség házába megy lakni és a család megőrzi kifejezett anyajogi jellegét. De ha a házastársak külön telepednek is le, azért a feleség családja önkényesen beavatkozik az új család ügyeibe és törvényeit rákényszeríti. Ha a férfi feleség szerzésére szükséges vagyonnal nem rendelkezik, többen állanak össze annak megvásárlására és így alakul ki a polyandria, a vagyontalanság szükséges eredményeként. Az a férfi, a ki nem tudta a feleség egész árát megfizetni, csak korlátozott hűséget kívánhatott azon arányában, a mit le tudott fizetni, a mint ez a fehér-nilusi assanieth-araboknál ismeretes. Ezeknél a férjnek hetenkint csak annyi napra van joga hitvesi hűséget követelni, a hány nap annak az árnak pontosan megfelel, a mit ő a feleség családjának lefizetett. Ha ellenben a férfi vagyona oly tekintélyes, hogy megfizetheti a feleség egész árát, csak akkor alakul ki legtisztább formában a patriarchális család; ennél a férj megvett feleségének, valamint az általa szült gyermekeknek is tulajdonosa, felesége fölött élethalál ura, gyermekei fölött pedig feltétlen atyai hatalommal rendelkezik. A család állapotának megváltozásával tökéletesen megváltozik az egész örökösödési törvény is; az öröklés már nem anyai, hanem atyai ágon történik. Sőt mi több, a sokféle és rajmódra nyüzsgő rokonság, a minek révén az anyajogi család régi törzsén belül a legtávolabbi rokon is örökölt, ezen a ponton igen erősen

ütközik össze azzal a minden embernél természetesen kívánsággal, hogy vagyona a legszűkebb rokonság körén belül maradjon meg. S ily ellentét, a mi természetesen annál erősebben jelentkezik, minél jobban halmozódik föl a magántulajdon, eredményezi azt, hogy az anyajogi családdal járó széles rokonságot előbb vagy utóbb fölváltja egy sokkal korlátoltabb és körülírtabb vérrokonságon alapuló rendszer.

A mint látjuk, a családi viszonyok terén is eltűnik az orthodoxoknak oly drága, megváltozhatatlan örökkévalóság, hogy a formák és intézmények nyughatatlan változékonyságának adjon helyet. A patriarchális család, ez a századokon lényegében változatlan, vagy csak igen jelentéktelen változásokat szenvedett intézmény, nem volt meg mindig, hanem azt olyan egészen ellentétes családi szervezet előzte meg, a melyen egy, a maitól teljesen különböző társadalmi rend épült fel.

És valamelyes intézménynek a múlt tapasztalatai révén bebizonyult történeti jellege bevilágítja a jövőbe. És az a sohasem vitatható tény, hogy a család mai állapotát egy tökéletesen különböző és ellentétes családi szervezet előzte meg, fölhatalmaz bennünket arra a következtetésre, hogy a család mai állapota, a mint a múltban nem örökkévaló, úgy a jövőben sem lehet az; hogy általában a család jelenlegi formája természeténél fogva nem halhatatlan és hogy elérkezik még az a nap, a mikor a mai családi rendszert egy egészen különböző és magasabb fogja helyettesíteni.

Ezzel természetesen semmiképp sem akarjuk aláírni azoknak az utópistáknak állításait, a kik az anyajogi család felfedezéséből bizonyítékot merítenek a családi viszonyok közeli forradalmának és az asszony történetelőtti felsőbbsege feltámadásának megjósolására. Önmagukat csalják meg ezek a javíthatatlan álmódosítók. Az emberiség nem ismétli meg önmagát és a történet, a mely titokzatos folyamatainak homályában elkerülhetlen ismétlődések mestere, sohasem állít vissza kihalt formákat, hanem csak sokkal fejlettebb és magasabb állapotban újítja meg és állítja vissza őket. Ezért, a nélkül, hogy az ember próféta volna, már most teljes biztonsággal mondható, hogy az anyajog napjai sohasem fognak többé megújulni és hogy a családi csoportosulásnak ez a formája nem fog többé föltámadni. De egyidejűleg megjósolható az is, hogy a család mai formájának, a mely a férfi önkényuralmát oktalan mértékben szentesíti, helyt kell adnia a nemi együttélés más, jogosabb és emberibb formájának. Ellentétben a feleség kiváltságait szentesítő anyajogi családdal: a patriarchális család az asszonyt örökös alárendeltségre kárhoztatja a férfivel és legszeszélyesebb elhatározásaival szemben. Más időkben az ilyen alárendeltség az igazi és tulajdonképeni rabszolgaság legnyersebb formáját öltötte magára; de napjainkban is tart még az asszonyok rabszolgasága, jóllehet többé-kevésbé burkoltan és a legszánalmasabb módon szennybe a házasságot és a családot. Az asszony, százszor mondták már, ma még örökös kiskorú, sőt mi több, a törvénykönyv tényleg gyámság alá veti és a bolond mellé állítja; semmiféle fontos cselekedetet nem vihet végbe a férj feljogosítása. nélkül, végül bérével sem rendelkezhetik szabadon. Semmiféle befolyást sem gyakorolhat gyermekeinek sorsára, nevelésére és vagyonára. Hiába igyekeznek a férfinem védői jogosnak feltüntetni ezt a kizárást, visszavezetvén azt a nő állítólagos fizikai, szellemi és erkölcsi inferioritására. Mert ez az inferioritás nincs megdönthetetlenül bebizonyítva, sőt az anyajogi család tapasztalata határozottan megdöntötte, a mely azt mutatja, hogy az asszony, a mi g frivol neveléssel meg nem rontották, a míg haszontalan exisztencia révén meg nem gyöngítették, nagyon is képes volt a család és a társadalom sorsának intézésére. A férfinem dühös harcosai ne dicsőítsék tovább szofista bizonyítékokkal a családnak azt az állapotát, a mely kihalt társadalmi formákból sarjadzik és elpusztulásra van ítélve. Sokkal okosabb, sokkal célszerűbb, sokkal logikusabb egy lényegében rossz intézmény életképtelenségét elismerni és a történetnek azt a munkáját támogatni, a mely szükségszerűen megsemmisítésére irányul.

Épen ilyen cél felé törekszik a nőmozgalom, a mely ma nagy részben a legelőhaladottabb népeknél diadalmaskodik. Kétségtelen, hogy ezt a mozgalmat, mint általában minden

csirájában lévő agitációt, meghamisítja a túlzások és tévedések tömege: de egyben tagadhatlan az is, hogy szilárd alapot ad neki a családi intézmények történeti folyamata és mindmáig érvényes formájának visszássága. A nőmozgalom kétségtelenül elítélendő volna, ha asszonyainkból matriarchákat akarna csinálni vagy a családi együttélés őskori formáit akarná, helyreállítani. De ha ilyen igényei nincsenek s csak arra törekszik, hogy a nő a család körén belül és azon kívül is a férfival tökéletesen egyenjogú legyen, akkor az új propagandát igaz szívvel kell üdvözölnünk és lelkesülten kell magunkat pártfogói közé sorolnunk.

Különben a legelőhaladottabb népek törvényhozása növekvő erővel siet az új, civilizáltabb jog felé. Már az 1888. június 29. norvég törvény, a genfi, kanton 1894. november 11. törvénye, az 1899. augusztus 1. dán, az új-seelandi törvény és az új német polgári törvénykönyv megszünteti az asszonyok jogtalanságának egyik legszörnyűbb tényét, melyet eddig a törvényhozás szentesített, elismerve a férjzett nőnek tulajdonjogát és saját munkája, gyümölcsének élvezetét. És ez alatt Franciaországban hatalmas mozgalom indult meg, a mely hasonló törvény alkotására irányul. Egyidejűleg sok művelt országban a válásnak már nemcsak egyedül a feleség, hanem a férj hibája folytán is helyt adnak, helyreállítva ezáltal a házastársak egyenlőségét egy igen fontos dologban. Másrésztől szervezik és kiterjesztik az agitációt az apaság kikutatását tiltó törvény ellen. És sok más törvényes intézkedést ajánlanak vagy szentesítenek, melyek a két nemnek jogviszonyaiban való legalább részleges egyenjogúsítása gondolatától vannak áthatva.

Azonban az asszony teljes egyenjogúsítása a férfival szükségkép mindaddig lehetetlen lesz, míg ama gazdasági differenciálódás fönmarad, mely a kapitalista társadalmi rend sajátossága. Míg a gazdasági viszonyok egy osztálynak a másik által való rendszeres kizsákmányolását megengedik és törvényesítik: addig az az egyik nemnek a másik részéről való kizsákmányolása föltétlen és kikerülhetetlen. A kizsákmányolás folytatódik a munkásosztálynál, a hol a férj a feleségét a mezőre vagy a gyárba kergeti, hogy munkájával hozzájáruljon a család fönntartásához, az anyaság legsürgősebb kötelességeinek nyilvánvaló és százalmas elhanyagolásával. És ez, fáj mondanom, az asszonyok mai kizsákmányolásának vészes következménye; mert társadalmilag semmi sem szomorúbb, mint a férjzett nő ipari foglalkozása és legfőképp az anyáé, kinek erejét a gyermekek fölnevelése és művelése magas és nagy feladatára kellene szentelnie. És véleményem szerint nem véletlenül nevezi a legközönségesebb kifejezéseiben is annyira filozóf angol nyelv, ugyanazon szóval (*spinster*) a *leányt* és a *fonóleányt*, mintegy jelezve azt, a mi az első időben, a mikor a kifejezés keletkezett, tényleg találó is volt és a mi mindenkép megfelel a természet sérthetetlen parancsának, hogy csak a fölserdült nőnek szabad munkáját a termelésre fordítania. De a nők kizsákmányolása a vagyonos osztályoknál is megvan, jóllehet más formában, ahol a férj nagyon gyakran díszes semmittevést szerez magának feleségének hozományából. S mi g ezek a gazdasági viszonyok tartanak, hiába reméljük, hogy az erős nem lemond e diktátori helyzetéről, a mely annyi drága előnyének forrása. Minden reformkísérlet, a mit egy ily dologban meg akarnának próbálni, mindig minden osztály és társadalmi réteg férfainak legyőzhetetlen ellenzésével találkozónék, a kik mind, ha különböző indító okból és különböző mértékben is, megkárosulnának a kiegyenlítő határozat révén. Ezt nem lehet eltitkolni. A mint a nő kiváltságos helyzete a közös tulajdon természetes következménye volt, úgy a férfi kiváltsága is természetes eredménye a kapitalista tulajdonnak és sohasem lesz ledönthető, hacsak nem térünk vissza, ha nem is az ösztulajdonhoz, a mi ma kivihetetlen, hanem a tulajdon egy oly formájához, a mely határozottan kizár minden kapitalista kizsákmányolást. Más szavakkal: az erős nem monopóliumának megszüntetésére legelőször is a tulajdon kapitalista monopóliumát kell elnyomni. A családi reform és a gazdasági reform a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással; ez annak a megoldhatatlan köteléknek további bizonyossága – ha még bizonyításra szükség volna – hogy a társadalmi poliéder minden oldala összefügg az uralkodó gazdasági tényező létfeltételeivel.

Ily rövid vonásokban áthaladva oly tárgyon, a mely egész más, mélyebbreható vizsgálatra tarthatna igényt, befejezem e hetenkinti előadásaimat, melyeket önök szakadatlan figyelemmel és jóakarattal követtek s a melyekről szeretném, ha csak halvány s pontatlan körvonalait is adták volna az új tudomány céljának s tanítása anyagának. Bizonyára nem délibábot kergetek. Mindenki, a ki az új tudomány tanulmányozására adja magát – még ha szerencséjére olyan mestertől tanul is, a ki alaposabban birkózik meg nagy feladataival, mint én – fájdalom, azt a benyomást nyeri, hogy a szociológia még nagy réseket és lényeges tökéletlenségeket mutat fel; és az ember hajlandó volna ezeket a hiányokat elhamarkodva magának az új tudománynak tulajdonítani, melynek jelentősége és intellektuális értéke evvel nagyon is csökkenne. Mielőtt elbúcsúzom önöktől, minden erőmmel kell harcolnom e következtetés ellen. Azt hiszem, hogy a nagyobb planéták is, ha a modern tudomány eszközeivel figyelik meg őket, homályosságokat és foltokat – a csillagászok legalább így nevezik – mutatnak. És mégis, a ki e titokzatos égitestekhez közeledni és beléjük hatolni tudna, talán azt találná, hogy azok, a mik foltoknak mutatkoztak, a valóságban romantikus völgyek vagy aranyvirágokkal kihímezett mosolygó mezők, körülszegve festői hegyekkel és zöldelő erdőkkel. Nos, ki kezeskedik arról, hogy az, a mi ma a szociológia foltjainak látszik, valóban azok, s nem abból támad-e balvéleményünk, hogy a helyett, hogy szentelt titkaiba behatoltunk volna, kezdetleges szellemi teleszkóppal vizsgálgattuk nagy messziről? A mint bele fogunk hatolni, a foltokat valószínűleg lassankint eltűnni látjuk, hogy helyt adjanak termékeny és harmonikusan rendezett igazságok fényes panorámájának. Félre tehát a bátortalan ingadozással, a mely a pillanatnyi nehézségektől megriad. Előre, előre kettőzött lelkesedéssel a kutatás meredek ösvényén, a még titokba és ismeretlenbe burkolt törvények meghódítására. Előre, előre szüntelenül, ha utunk egyideig a sivatagon át vezet is, vagy szakadécai vérrel telnek is meg, elkövetkezik majd a nap, a mikor a sötétség eloszlik, a sziklák megvilágosodnak, minden oldalon szín és fény árad szerte, és ezen a napon szenvedéseinkért és fáradsalmainkért megérdemelt jutalmunkat megkapjuk. Ekkor végre elérjük az igazság ígéretföldjét.

TARTALOM

[A szociológia feladata](#)
[A lélektani alapon nyugvó szociológia](#)
[A biológia alapon nyugvó szociológia](#)
[A biológiai szociológia utolsó foka](#)
[A gazdasági alapon nyugvó szociológia](#)
[Az összehasonlító szociológia](#)
[Szociológiai kutatások a családról](#)